

Херсонський державний університет

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

С.В. Бардаш, Т.С. Осадча

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК РЕНТИ

Монографія

Херсон – 2019

УДК 657.222:330.15

ББК 65.052в:65.013.4

Б 24

*Рекомендовано до друку вченою радою
Херсонського державного університету
(протокол № 7 від 21.02.2019 року)*

*Рекомендовано до друку вченою радою
Київського кооперативного інституту бізнесу і права
(протокол № 5 від 17 грудня 2018 року)*

Рецензенти:

***Петрук О.М., доктор економічних наук, професор,
Житомирський державний технологічний університет***

***Краєвський В.М., доктор економічних наук, доцент,
Університет державної фіскальної служби України***

***Шерстюк О.Л., доктор економічних наук, доцент, с.н.с.,
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”***

Б 24

Бардаш С.В., Осадча Т.С. Бухгалтерський облік ренти:
монографія: [За ред. проф. С.В. Бардаша.] – Херс. держ.ун-т. –
Херсон: ХДУ, 2019. – 252 с.

ISBN 978-966-683-254-5

Монографію присвячено поглибленню теорії та методології бухгалтерського обліку ренти з метою інформаційного забезпечення управління доходами суб'єктів господарювання з урахуванням положень концепції сталого розвитку. Розроблено теоретико-методологічні та організаційно-практичні положення бухгалтерського обліку ренти за її видами на основі особливостей формування і розподілу кожного із таких видів.

Видання призначене для докторантів, аспірантів, магістрів, наукових співробітників, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, які досліджують проблеми розвитку бухгалтерського обліку в Україні та світі.

УДК 657.222: 330.15

ББК 65.052в:65.013.4

ISBN 978-966-683-254-5

© С.В. Бардаш, 2019

© Т.С. Осадча, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ РЕНТИ	10
1.1. Ідентифікація впливу глобалізації на розвиток методології бухгалтерського обліку	10
1.2. Визначення облікової компоненти теорії ренти як основи реалізації положень концепції сталого розвитку.....	29
1.3. Ідентифікація економіко-правових передумов обліку ренти	47
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ РЕНТИ.....	63
2.1. Класифікація ренти: економіко-обліковий аспект	63
2.2. Облікове забезпечення реалізації рентних відносин в Україні.....	74
2.3. Варіативність формування та обліку інтелектуальної ренти.....	94
2.4. Фінансова рента: від теорії ренти до її бухгалтерського обліку	114
РОЗДІЛ 3. ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕНТНИХ ВІДНОСИН.....	140
3.1. Ідентифікація трансакційних витрат у сучасних рентних відносинах	140
3.2. Управління трансакційними витратами в умовах рентних відносин.....	163
3.3. Проблеми та перспективи трансформації розподілу ренти відповідно до положень концепції сталого розвитку	189
ПІСЛЯМОВА.....	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	221

*Пам'ять про великих людей має для нас не менше значення,
ніж їх жива присутність.
Сенека Луцій Анней (мол.)*

*Доктору економічних наук, професору
Осадчому Юрію Івановичу (1928-2011)
присвячується ...*

ПЕРЕДМОВА

Суттєве гальмування процесу трансформації економіки України уповільнює визнання її як країни реалізованих можливостей та потенційного члена співтовариства 20-ти найбільш розвинутих країн світу.

Незавершеність трансформації інституту права власності, у т.ч. на окремі фактори виробництва, викривлене розуміння ролі держави у регулюванні економічних відносин зумовлюють фрагментарне відображення фактів господарського життя бізнес-одиниць системою бухгалтерського обліку. Ще одним викликом сучасності для країн, що розвиваються, у т.ч. країн пострадянського простору, є наближення екологічної кризи, пов'язаної з нераціональним використанням вичерпних природних ресурсів, невиконанням заходів захисту навколишнього середовища.

Недостатнє наукове дослідження проблем досягнення сталого розвитку на мікроекономічному рівні спричиняє зниження очікуваних результатів управління та рівня впровадження прогресивних змін на рівні окремих бізнес-одиниць. Залишаються не до кінця розкритими роль та необхідна для

реалізації концепції сталого розвитку трансформація облікової науки. Також вимагають поглибленого дослідження питання справедливого розподілу існуючих природних ресурсів між сучасним та майбутнім поколіннями.

На тлі перманентної глобальної фінансової кризи у країнах світу зростають ризики настання системної економічної кризи через розбалансованість розвитку різних секторів економіки, зумовлену високим рівнем варіації показника їх прибутковості. Однією з головних причин цього є агресивна економічна поведінка суб'єктів господарювання, скерована на пошук шляхів збільшення доходів, у т.ч. заниження рентних платежів. Це, загалом, не сприяє розв'язанню проблеми розподілу й перерозподілу природної ренти.

Складність та багатогранність проблеми управління формуванням, розподілом і використанням ренти за її видами зумовлює необхідність проведення фундаментальних досліджень у цьому напрямі.

Варто звернути увагу й на необхідність урахування трансакційних витрат, що певною мірою впливають на ефективність рентних відносин, без організації та здійснення обліку яких інформація про обсяг рентного доходу є викривленою.

Над розв'язанням означених проблем протягом останніх чотирьох століть працювало багато дослідників. Зокрема, проблеми теорії ренти, природи ренти, її видів досліджували Дж. Андерсон, М. Блауг, І.Г. Буш, Д. А. Ворчестер, Р. Кантильон, Дж. Б. Кларк, В. Лаунхард, А. Маршалл, К. Маркс, Дж.С. Мілль, В. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт, Г. Таллок, Й. Г. фон Тюнен, Й. Шумпетер та інші.

Розвивали теорію ренти та досліджували види ренти й сучасні вчені, зокрема: О. Амоша, І. Андрієвський, О. Боднар,

О. Веклич, В. Витвицький, Ю. Вакуліна, О. Врублевська, Т. Гуровська, Б. Данилишин, В. Дементьєв, Н. Жикаляк, М. Колесник, М. Коржнев, М. Комаров, І. Кирилюк, Б. Малишев, В. Месель-Веселяк, В. Міщенко, Ю. Наврозова, Г. Пасемко, Б. Пасхавер, Ю. Разовський, П. Саблук, А. Стельмашук, Л. Шостак, Ю. Яковець та інші. Переважна більшість цих авторів спрямовували дослідження виключно на певний вид ренти.

Вирішенням проблем теорії та методології бухгалтерського обліку протягом останніх 50-ти років займалися такі вітчизняні вчені, як М. Білуха, О. Бородкін, Б. Валуєв, Ю. Верига, С. Голов, В. Жук, Т. Камінська, Г. Кірейцев, В. Краєвський, Я. Крупка, С. Легенчук, М. Лучко, Ю. Осадчий, О. Петрук, М. Пушкар, С. Свірко, Л. Сук, П. Хомин, Л. Чижевська та інші.

Протягом останніх років порушувалися питання бухгалтерського обліку певного виду ренти як інформаційного джерела для управління. Так, питання земельної ренти досліджували С. Вегера, В. Жук, Т. Остапчук, Д. Панков та інші, інтелектуальної ренти – Т. Давидюк, О. Левченко, С. Легенчук, Н. Литвиненко, Н. Проскуріна та інші, природної ренти – О. Вороновська, І. Замула та інші, фінансової ренти – О. Петрук, О. Новак тощо.

Питання державного регулювання сфери природокористування, у т.ч. надрокористування, податкової та рентної політики були висвітлені в працях О. Амоші, І. Андрієвського, О. Балацького, В. Беседіна, О. Веклич, Ю. Галинської, В. Гейця, В. Голяна, Б. Данилишина, М. Долішнього, В. Жука, Б. Кваснюка, А. Лисецького, С. Лінника, І. Малого, В. Матюхи, В. Міщенка, О. Теліженка, М. Хвесика, К. Шерстюкової та інших дослідників.

Зарубіжні, а також вітчизняні науковці доклали максимум зусиль для комплексного розв'язання одного з найбільш

актуальних та складних питань сучасності – формування, розподілу й перерозподілу ренти, однак ставити крапку у дослідженнях зарано. Майже за кожним аспектом впливу ренти на соціально-економічний розвиток систем будь-якого рівня відбуваються позитивні зрушення, однак повного усвідомлення реального впливу ренти не можна сформувати без обґрунтування теоретичних та методологічних основ її визнання, оцінки й відображення в системі бухгалтерського обліку.

Мета монографії – з урахуванням досягнень економіки, фінансів та права вчергове привернути увагу до питань необхідності й можливості створення належного інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень на мікроекономічному рівні щодо формування, розподілу та перерозподілу ренти.

Монографія складається з трьох розділів. У першому розділі розглянуто питання, пов'язані з глобалізацією, її впливом на національну економіку, а також рівнем регламентування й безумовною трансформацією бухгалтерського обліку та звітності в Україні. Складовою означеного розділу є висвітлення причин, умов та переваг комплексної реалізації цивілізаційного орієнтиру суспільно-економічного розвитку – концепції сталого розвитку, а також порядку трансформації теорії бухгалтерського обліку, необхідної для комплексного розв'язання завдань інформаційного забезпечення реалізації означеної концепції. Розглядом правових підстав та ідентифікацією економічних передумов бухгалтерського обліку ренти завершується перший розділ монографії.

Другий розділ присвячено визначенню проблем та обґрунтуванню перспектив розвитку методології бухгалтерського обліку різних видів ренти. Складовими елементами пошуку відповідей на головне завдання розділу монографії обрано:

критична оцінка економічного змісту різних видів ренти, що виникає у сфері господарювання, та побудова на її основі відповідної класифікації; ідентифікація економічної й облікової природи результатів рентних відносин для окреслення шляхів їх подальшого бухгалтерського обліку; аналіз сучасних наукових уявлень про сутність інтелектуальної та фінансової ренти, а також розробка альтернативних варіантів їх обліку для формування достатнього інформаційного забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень.

Третій розділ присвячено визначенню сутності, побудові класифікації трансакційних витрат у сучасних рентних відносинах, з'ясуванню функцій та елементів системи управління трансакційними витратами, а також ідентифікації причин і наслідків несправедливого розподілу й перерозподілу природної ренти та рентних платежів між суб'єктами рентних відносин, з урахуванням чого сформульовано рекомендації методологічного і практичного характеру.

Теоретико-методологічна частина монографії ґрунтується на концептуальних положеннях бухгалтерського законодавства України, теоретичних і прикладних працях зарубіжних та українських дослідників – фахівців із бухгалтерського обліку, фінансів, управлінського обліку, цивільного права, а також ураховує основні положення теорії ренти, інституціональної теорії, теорії прав власності, теорії агентських відносин.

Результати дослідження, викладені у монографії, є продовженням пошуку шляхів вирішення проблеми бухгалтерського відображення ренти, започаткованого у монографії «Методологія бухгалтерського обліку та аналізу ренти».

Матеріали монографії містять графічні засоби подання теоретичних і методологічних положень, прийнятих у сучасних наукових публікаціях з досліджуваної проблематики. Термінологія та позначення, що вживаються в тексті, максимально наближені до загальноприйнятих.

Автори висловлюють щирю вдячність рецензентам: докторові економічних наук, професору О.М. Петруку; докторові економічних наук, доценту В.М. Краєвському; докторові економічних наук, доценту О.Л. Шерстюку за конструктивну критику та обґрунтовані рекомендації.

РОЗДІЛ 1.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ РЕНТИ

1.1. Ідентифікація впливу глобалізації на розвиток методології бухгалтерського обліку

Протягом останнього півстоліття розвиток економічних відносин знаходиться під впливом глобалізаційних процесів. Відбувається розвиток і використання інформаційно-комп'ютерних технологій та їх інтернаціоналізація. Зростають обсяги валових приватних потоків капіталу, обсяги валових прямих іноземних інвестицій, збільшується питома вага прямих іноземних інвестицій у валовому утворенні постійного капіталу, їх нагромадження у ВВП, масштаби міжнародної торгівлі.

Постійно зростає частка доданої вартості, що створюється іноземними філіями, у ВВП, частка зайнятих на іноземних філіях у сукупній зайнятості. На цій основі активізується економічна діяльність транснаціональних корпорацій.

Аналізуючи ці та інші загальносвітові економічні процеси на рівні експертних організацій, можна оцінити ступінь інтеграції певної країни у глобальну економіку, індекс транснаціоналізації, індекс готовності до функціонування у глобальних мережах та інші індикатори економічної глобалізації.

Однак, недостатньо дослідженими залишаються наслідки впливу цих тенденцій на внутрішньоекономічні процеси суб'єкта господарювання на підсистеми управління, зокрема, на підсистему бухгалтерського обліку.

Проблемам глобалізаційних процесів присвячені дослідження Дж. Бартона, А. Гальчинського, Б. Губського,

Дж. Гэлбрейта, Д. Медоуза, А. Тойнбі, Е. Тоффлера, Дж. Стігліца, А. Суботіна, Дж. Форрестера, Т. Фрідмана, О. Шпенглера, Ю. Яковця та інших. Окремі аспекти впливу проявів глобалізації на бухгалтерський облік викладені в дослідженнях С. Голова, Г. Кірейцева, С. Легенчука, О. Петрука та інших. Водночас, більшою мірою, вони стосуються проблем гармонізації та перспектив подальшого розвитку.

Поза увагою залишаються проблема трансформації інституційного середовища, зміни характеру господарських процесів, відносин власності, які є системоутворюючими для суб'єкта господарювання, адже вони суттєво впливають на його діяльність, вимагаючи зміни методології бухгалтерського обліку як підсистеми управління.

Сучасний бухгалтерський облік є інформаційною підсистемою управління із широкими можливостями для досягнення конкретних завдань, поставлених перед нею користувачами облікової інформації з різними соціально-економічними інтересами. Для того, щоб ця інформаційна підсистема виконувала завдання, які були на неї покладені, вона повинна бути належним чином організована з урахуванням факторів як зовнішнього, так і внутрішнього бізнес-середовища.

Наприкінці ХХ ст. економіка України зазнала впливу нового потужного світового процесу, що дістав назву глобалізації. Йдеться про соціально-економічний процес, під час якого зникають географічні кордони соціально-економічних і культурних систем, а населення все більшою мірою усвідомлює зникнення цих кордонів.

Останніми роками ця концепція стала ще популярнішою у зв'язку з тим, що посилюється взаємозалежність регіонів і розвивається науково-технічний прогрес. На початок ХХІ ст. у світі діяло більше 40 тис. фінансово-промислових груп та

ТНК [221, с. 23]. За оцінками експертів, до 2020 р. ця цифра може наблизитися до 50 тис. «Якщо ж приймати в рахунок так звані «міні ТНК», то всього їх вже зараз нараховується більше 65 тис.» [221, с. 25]. Наведені масштаби і багатоаспектність глобалізації засвідчують, що людство вступило в нову добу свого розвитку, що матиме характер планетарних змін.

Уперше термін «глобалізація» було використано у працях Дж. Макліна в 1981 р., а пізніше визначено американським соціологом Р. Робертсоном у роботах 1983-1992 рр. [253, с. 139]. Під глобалізацією вони розглядають процес розширення та поглиблення взаємозалежності країн в усіх сучасних сферах суспільного життя. На сучасному етапі він охопив систему цінностей, релігійну, культурну та світоглядну системи, сферу технологій, а також політичні формації, тобто спостерігається суттєва зміна інституційного середовища, яка вимагає адекватної адаптації методології бухгалтерського обліку.

У працях А. Тойнбі, І. Валлерстана, Ф. Броделя відправною точкою глобалізації є початок XVI ст. Її старт пов'язується, насамперед, з великими географічними відкриттями (відкриттями у 1492 р. Х. Колумбом Америки, морського шляху з Європи в Індію Васко да Гамою у 1498 р., першим кругосвітнім плаванням Ф. Магеллана). «Від 1500-х років, – зазначає А. Тойнбі, – люди почали жити під одним дахом» [52, с. 226].

Однак, на думку А. Гальчинського, 1500-й рік має розглядатися не як старт, а як початок одного з циклічних етапів глобалізації. Планетарність креативної діяльності людини була притаманна (звісно, в інших формах) і попереднім епохам. Людство мало ознаки всесвітності на ранніх етапах свого розвитку. Як пише відомий американський учений Дж. Найт, «“глобалізація” – зростання всесвітньої взаємозалежності – практично є такою давньою, як і історія людства» [52, с. 226].

Другий ступінь глобалізації – утвердження світосистеми, яка реалізує себе на принципах системної цілісності, взаємозалежності її структурних компонентів на основі вертикальної субординації, їх поступової гомогенізації, втрати індивідуальних визначень і підпорядкування інтегральній якості [52, с. 226].

На нашу думку, знаходження економіки України у стані трансформації без чітко визначеної стратегії та тактики соціально-економічного розвитку робить державу інерційним об'єктом глобалізації.

Неоднозначні наслідки проведених реформ, що прямо або опосередковано стосуються національної економіки, є причинами нових спроб переосмислити концептуальні основи перетворень, вироблення ефективного їх курсу на перспективу.

Оцінюючи вже досягнуті результати, а також ті, що декларуються до одержання у середньостроковій перспективі, слід констатувати, що надії на скорочення розриву між Україною та країнами ЄС в результаті реформ поки не формують достатньої впевненості ні в соціально-економічному, ні в технологічному відношенні.

Збереження тенденцій примітивізації виробництва і деінтелектуалізації праці позбавляє Україну перспективи перетворення в передову економічну державу, яка забезпечує достатньо високі споживчі стандарти для свого населення. Таке перетворення передбачає розвиток, який поєднується зі зменшенням навантаження на природне середовище, з розширенням масштабів економіки, на провідні ролі в якій претендують людський капітал і інформаційні технології. Непідготовленість до такого роду розвитку соціально-економічної системи, сформованої протягом останніх 15-ти років є одним із головних факторів потенційної неспішності реформ.

Одне з найпринциповіших питань реформування економіки – це питання про рушійні сили перетворень. Оскільки громадянське суспільство в Україні все ще формується, і цей процес достатньо тривалий, говорити про його провідну роль поки що не доводиться. В силу історичних обставин в Україні сформувалися два провідні агенти модернізації. Це держава, яка продовжує ініціювати заходи з реформування національної економіки, та великий бізнес, який виник у процесі цих реформ.

В останні роки вітчизняні вчені провели чимало досліджень з питань доцільності та способів уходження економічної системи України у глобалізований економічний простір, адже ці питання для однієї з найбільш економічно розвинутих країн колишнього СРСР є вкрай актуальними.

Однозначної відповіді на вище сформульовані питання в роботах [29; 63; 139; 238; 261] не має, адже світоглядна позиція авторів на досліджуване явище має суттєві відмінності. Водночас, питання економічної глобалізації стали актуальними для України, адже зміна системи її економіки, входження її в перманентну кризу, відсутність стратегії її розвитку стали розглядатися вітчизняними науковцями як своєрідна панацея для суттєвого поліпшення соціально-економічного стану України.

На цей час під феноменом «глобалізація» розуміється:

- ступінь економічної інтеграції (обсяг міжнародної торгівлі, міжнародних інвестицій та різних платежів, що перетинають митні кордони);
- персональні контакти (міжнародні поїздки і туризм, обсяги міжнародних телефонних переговорів, поштових відправлень і переказів тощо);
- технологія (кількість користувачів мережі Інтернет, число безпечних Інтернет-серверів тощо);

- залучення до міжнародної політики (членство в міжнародних організаціях, кількість посольств тощо).

Визначення сутності глобалізації, її форм і принципів пов'язано з активною науковою полемікою, яка посилюється політичним, фінансовим та ідеологічним характером проблем, що стоять за нею. Наявність зазначених проблем зумовлює суб'єктивну переоцінку або недооцінку реального значення глобалізації в сучасному світі. Це твердження не потрібно розуміти як заперечення самого явища та його значущості. Те й інше об'єктивно присутнє, але висвітлюється штучно й однобічно [190, с. 6]. Водночас, об'єктивний зміст глобалізації складають різноманітні за їх походженням, сферами прояву, механізмами і наслідками процеси. Такий підхід дає змогу кваліфікувати глобалізацію як якісно самостійну, складну систему явищ та відносин, цілісної в її системності, але внутрішньо суперечливої.

В основі глобалізації лежить економічна глобалізація, яку окремі науковці розглядають як поступове руйнування національної держави з подальшою втратою економічного суверенітету [76]. Суверенні держави все більше оцінюють свою вразливість не по відношенню одна до одної, а по відношенню до сил, які вони не можуть контролювати. Ця теза зумовлена тим, що проявом глобалізації є взаємодія національних і глобальних суспільних процесів, поступове обмеження національних особливостей та їх підпорядкування системі глобальних відносин, законам і закономірностям такої взаємодії, цілісність якої забезпечується наднаціональними структурами.

Однією з ознак економічної глобалізації є економічна інтеграція національних економік, зближення і поступове об'єднання національних економічних систем в одні

інтернаціональні метасистеми в межах інтеграційних економічних угруповань. Однак, слід констатувати, що інтеграція національної економіки України є незавершеною, адже на сьогодні не сформована її об'єктивна економічна основа – інтернаціоналізація технологічного способу виробництва, у тому числі інтернаціоналізація продуктивних сил та техніко-економічних відносин.

Технологічний спосіб виробництва в Україні на початку ХХІ ст. базується переважно на машинній і ручній праці, що з огляду на інтенсивний розвиток у розвинених країнах світу автоматизованого виробництва, загрожує її економічному суверенітету. Так, в Україні частка високотехнологічної продукції у 2003 р. становила лише 4-6%, тоді як у світовому ВВП – близько 40% [77].

Отже, для ефективного входження в глобальний ринок Україні необхідно досягти високого рівня конкурентоспроможності національної економічної системи. Однак, за підсумками 2016 р. Україна у Глобальному рейтингу конкурентоспроможності посідає лише 81 позицію з 137 країн-учасниць рейтингу.

На нашу думку, одним із найбільш важливих показників, що дозволяє ідентифікувати вітчизняну економіку об'єктом, а отже аутсайдером процесу глобалізації є те, що спостерігається «єдина стійка тенденція за 10 років – це зниження частки України у світовому ВВП: за 10 років майже у 2 рази» [166].

Зазначимо, що наведені проблеми, у т.ч. ті, що не дозволяють національній економіці суттєво піднятися у Глобальному рейтингу конкурентоспроможності, не є наслідками світової економічної глобалізації, вони є наслідками тих реформ державного управління та національної економіки, які необхідно провести найближчим часом.

Світова економічна глобалізація є невідворотним світогосподарським процесом, однак її імперативність не знімає проблем, зумовлених її здійсненням. Її позитивні наслідки безперечні, але так само безперечні й шкідливі наслідки, які вона несе у будь-якій сфері життєдіяльності людства.

Якщо до позитивних наслідків відносяться відкриття нових ринків збуту товарів, робіт, послуг національного виробника, вільне переміщення як робочої сили, так і туристів, поглиблення культурного обміну, а також посилення геополітичного впливу на регіональній та світовій арені, то до негативних слід віднести загострення таких проблем, як корупція, порушення екологічного балансу та економічна злочинність, а також загроза національним інтересам і національній безпеці, проблеми паливно-енергетичного комплексу, що є вкрай актуальними для більшості країн світового співтовариства. Проте, її головним шкідливим наслідком є поглиблення поділу на країни з передовими технологіями та країни, в яких концентрується екологічно шкідливе виробництво, або такі, яким судилося залишитися сировинними додатками перших. Унаслідок такого розподілу поглиблюються майнове розмежування, різниця в матеріальній забезпеченості населення, різниця у рівнях та якості життя.

Отже, перед Україною постало завдання визначитися щодо подальшої участі у світових інтеграційних процесах і стратегії подальшого суспільного розвитку. Проте, наявний суб'єктивізм і відсутність чітких орієнтирів у її внутрішній і зовнішній політиці, нав'язування не дієздатних моделей міждержавного співробітництва суттєво зашкодили авторитету держави, чим змусили законодавчу владу обирати: або обмежити свої амбіції щодо збереження національного суверенітету та погодитися з економічною інтервенцією транснаціональних корпорацій та транснаціональних банків на внутрішній ринок, забезпечивши

відповідні гарантії інвестиціям, або, залишаючись серед аутсайдерів соціально-економічного розвитку, продовжувати маніпулювати суспільною свідомістю, здійснюючи спроби реалізувати ідеали, запозичені у країн західних демократій. «Але з урахуванням детермінованості світової глобальної інтеграції та геополітичного положення України вона не може залишатися осторонь цих процесів. У разі зволікання з визначенням чітких перспектив і шляхів трансформації суспільства, значного відставання правового нормування суспільних відносин, що виникають, вона не може бути втягнута в ці процеси з «чорного ходу» [164, с. 71].

Відзначимо, що раціоналізація, стандартизація, уніфікація стосується організації та врегулювання відносин власності, які є ключовими при розв'язанні проблеми розподілу ресурсів, і тому створюють найбільшу кількість ризиків для діяльності основних учасників глобальних відносин, якими є транснаціональні корпорації.

На цій підставі більшість дослідників, які прагнуть розв'язати проблеми бухгалтерського обліку, роблять висновок, що глобалізація означає об'єднання, уніфікацію міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Наразі ставиться завдання з ліквідації тих суперечностей, що нині існують між міжнародними та національними стандартами, однак під час їх розв'язання у переважній більшості випадків не враховуються відмінності у фазах розвитку національної та економічних систем провідних країн, що проявляється в принципах організації та функціонування суб'єктів господарювання, зокрема, як на рівні теорії, так і на рівні практики.

Наразі це стосується відмінностей у рівнях розвитку відносин власності у певній економічній системі, зумовлених як об'єктивними чинниками історичного розвитку, так і фактором

реалізації положень теорії прав власності при організації та регламентації господарських відносин. Наприклад, в Україні на рівні методології бухгалтерського обліку тривалий час діяв критерій визнання об'єктів, який вимагав наявності права власності на нього.

Інший підхід передбачає дослідження нових об'єктів бухгалтерського обліку, що виникають під впливом глобалізації. Однак поза увагою залишається зміна характеру економічних відносин, що змушують інакше подивитися на об'єкт та предмет бухгалтерського обліку, зокрема, відзначити, які нові процеси і відносини потребують бухгалтерського відображення.

Напрацьована система угод і договірних відносин, що використовувалася як економічна основа для організації бухгалтерського обліку, не може бути застосована щодо таких об'єктів, як соціальний капітал, інтелектуальний капітал та інші види капіталу, що мають нематеріальний характер і відіграють вирішальну роль у забезпеченні ефективності діяльності в умовах глобальної конкуренції. Зокрема, це стосується концептуального підходу до визнання та розподілу доходів від їх використання в процесі ведення господарської діяльності.

Вирішити ці та інші проблеми, пов'язані зі змінами характеру використання ресурсів, змінами у формуванні доходів та їх розподілі, породжені глобалізацією, можливо через удосконалення методології бухгалтерського обліку, зокрема, застосування принципу превалювання сутності над формою. Ця гіпотеза ґрунтується на тому, що зазначений принцип слід розглядати уособленням трансформації акцентів і підходів до побудови економічних відносин та тенденцій раціоналізації, характерних для глобалізації.

Принцип «превалювання сутності над формою» П. Сук пов'язує, передусім, із глобалізацією економіки, стверджуючи,

що він є базовим. «Виділення його відбулося у процесі розвитку ринкових відносин, що знайшли свій прояв у теорії власника, фірми й господарської одиниці. Поглиблення корпоративних відносин відділяє власника бізнесу від управління створеної ним юридичної особи» [223, с. 78].

Аналогічний висновок був зроблений Т. Кучеренко, адже на думку автора виділення принципу превалювання сутності над формою відбулося у процесі еволюційного розвитку капіталу як основи товарно-грошових відносин, початку і продовження ринкових форм господарювання, що знайшло свій прояв у теорії власника і теорії господарської одиниці (фірми) [124].

Відомо, що сьогодні не існує єдиної думки щодо того, чим є ідея превалювання сутності над формою. Ще менше єдності у відповіді на запитання про реальну її реалізацію, враховуючи той факт, що законодавче її закріплення в системі нормативного регулювання бухгалтерського обліку не дало очікуваних результатів.

Можливо, причиною є той факт, що, як зазначає Б. Валуєв, принципи просто були перенесені в практику з одного перекладеного в Росії підручника з бухгалтерського обліку в США [34]. Однак, вважаємо, що причина глибша та пов'язана з економічними традиціями й станом реалізації основних положень теорії прав власності, теорії ренти та агентської теорії в практиці господарювання.

Значну увагу проблемі реалізації ідеї превалювання сутності над формою в методології бухгалтерського обліку присвятили С. Бичкова, Н. Генералова, С. Голов, С. Легенчук, А. Озеран, Б. Разерфорд, Я. Соколов, П. Сук та інші.

Превалювання сутності над формою в редакції Концептуальних основ МСФЗ, що були чинні до 2010 року, представлено в складі якісних характеристик фінансових звітів та

вважалось одним із фундаментальних його положень. «Відповідно до цього принципу, при відображенні подій і операцій бухгалтер повинен, насамперед, керуватися змістом операції, ніж її оформленням. Дослівно в п. 35 документу Принципи складання і надання фінансової звітності сказано таке: «Якщо інформація повинна правдиво представляти операції й інші події, то необхідно, щоб вони обліковувалися відповідно до їх змісту й економічної реальності, а не тільки їх юридичної форми». У цьому документі ідея превалювання сутності над формою представлена як одна зі складових якісної характеристики надійності» [54].

У сучасних умовах ведення бізнесу відбувається поступове впровадження американського варіанту використання концепції превалювання сутності над формою при формуванні конвергованої концептуальної основи обліку, за яким її існування не заперечується, однак, у той же час, не існує потреби її виокремлювати. Обраний підхід передбачає розуміння превалювання сутності над формою в якості невід'ємної складової справедливого представлення фінансової звітності [127, с. 127]. Тобто, попри те, що нова редакція цього документу не класифікує відповідне правило як базовий принцип, його дотримання є обов'язковим при визначенні активів, зобов'язань або власного капіталу. Оцінюючи їх, необхідно звернути увагу на сутність та економічну реальність, а не лише на їхню юридичну форму.

Так, відповідно до п. 4.12 Концептуальних основ фінансової звітності [115], значна кількість активів (наприклад, дебіторська заборгованість і нерухомість) пов'язані з юридичними правами, включаючи право власності. При визначенні існування активу право власності не є істотним, таким чином, наприклад, орендоване майно є активом, якщо суб'єкт

господарювання контролює вигоди, які передбачає одержати від цього майна.

Незважаючи на те, що здатність суб'єкта господарювання контролювати вигоди, як правило, визначається юридичними правами, стаття може, однак, відповідати визначенню активів, навіть коли юридичного контролю немає. Наприклад, ноу-хау, одержане у процесі розробки, може відповідати визначенню активу, якщо суб'єкт господарювання, зберігаючи його в таємниці, контролює вигоди, які сподівається одержати від нього. Аналогічний підхід слід застосовувати при визнанні певного елемента фінансової звітності.

У четвертому ж розділі зазначеного документу, у параграфі 40.6 йдеться про те, що до уваги обов'язково має братися економічна сутність угод, а не лише їх правова форма.

На сьогодні ідея превалювання сутності над формою, що зумовлено існуванням відповідної характеристики в МСФЗ, використовується як окремий принцип у бухгалтерському законодавстві багатьох країн (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизія, Китай, Польща, Угорщина та ін.) [127, с. 127]. Посилаючись на Звіт про досвід застосування МСФЗ, Н. Генералова зазначає, що цей принцип зафіксований у національному законодавстві й Молдови [54].

У системі нормативного регулювання України існує його аналог. Превалювання сутності над формою як принцип бухгалтерського обліку та фінансової звітності закріплений ст. 4 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Як принцип підготовки фінансової звітності він закріплений П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

Хоча вплив МСФЗ зумовив значне поширення принципу превалювання сутності над формою в світі, однак, залежно від

економічних умов розвитку країни іноді виникають проблеми із його використанням [127, с. 127]. Причини цих проблем залишаються не розкритими, що робить дуже складним процес реалізації існуючих пропозицій щодо його впровадження в практиці господарювання, в тому числі, при веденні бухгалтерського обліку. Згадуються лише відмінності у системі права.

Концепція превалювання сутності над формою, наприклад, на відміну від концепції консерватизму (обачності), не є іманентною характеристикою бухгалтерських національних доктрин, а відрізняється залежно від особливостей побудови національних систем бухгалтерського обліку. Зокрема, від підходу до їх регулювання – правило- чи принцип-орієнтованого. Також значний вплив на застосування принципу в зарубіжних країнах здійснює діюча система права [127, с. 128].

В основу взаємозв'язку «форма – економічна сутність» покладені дві протилежні концепції капіталу: майнова (фізична) і ресурсна (фінансова), а також конфлікт між двома основними бухгалтерськими моделями: англо-американською та континентально-європейською [167, с. 55].

В Україні дослідженню цієї проблеми присвячені роботи С. Голова [56], О. Петрука [190, 191], однак, відповідь, яка дозволить подолати перепони на шляху до втілення в життя принципу превалювання сутності над формою, слід шукати в економічній площині, а не лише в правовій. Хоча в цьому випадку вони суттєво переплітаються.

Загострення цієї проблематики в ХХ ст. спричинило низку теоретичних досліджень. Так, у 2-й половині ХХ ст. значного поширення набула теорія прав власності, що виникла у рамках так званого «економічного імперіалізму», – явища, характерного для неокласичного аналізу, що полягає у прагненні неокласиків

об'єднати всі види наук на базі неокласичного підходу з використанням мікроекономічного інструментарію. Основоположниками теорії прав власності вважаються Р. Коуз та А. Алчіан. У подальшому їх ідеї продовжили І. Барцель, Г. Демсец, Д. Норт та інші.

Теорія прав власності, що бере свій початок у англосаксонській теорії права, на відміну від континентальної правової системи допускає роздрібнення права власності та визнає об'єктами власності не лише матеріальне, але й нематеріальне майно. В основі теорії лежить розуміння права власності як сукупності окремих правомочностей, що одержала назву «пучок» прав власності, автором якого є А. Алчіан. Набір елементів права власності, якими володіє суб'єкт, визначає цінність активів. Процес визначення елементів права власності називається специфікацією прав власності. Р. Коуз так пояснював це явище: «Якщо права на здійснення певних дій можуть бути придбані чи продані, їх зрештою набувають ті, хто вище цінує надані ними можливості. У цьому процесі права будуть придбані, розділені й скомбіновані так, аби діяльність, що забезпечується ними, приносила дохід, який має найвищу ринкову цінність» [119, с. 78]. Отже, основна задача теорії прав власності, як вона сформульована самими західними економістами, полягає в аналізі взаємодії між економічними й правовими системами.

Особливості впливу правових аспектів власності на бухгалтерський облік розглядаються Е. Хендріксом та М. Ф. Ван Бреда у межах правової або юридичної теорії. «Вона пов'язує бухгалтерську науку з цивільним правом, пояснюючи предмет бухгалтерського обліку як контроль прав і зобов'язань осіб, які беруть участь в господарському процесі. Звідси прибуток – не отримані кошти, а право на їх отримання» [247, с. 6].

Це право вибудовується на методологічній основі, що сформована теорією ренти. «Наука ренти є наукою економічної причинності, яка дозволяє прослідкувати продукти до їх джерел», – доводив в своїй відомій праці Дж. Б. Кларк [144, с. 6].

Таким чином, розвиток відносин власності сприяв розширенню кола користувачів бухгалтерської інформації, – осіб, які отримали змогу формувати цілі та завдання бухгалтерського обліку. Насамперед, це стосується інвесторів, які діяли прямо або через посередників на фондових ринках. Це призводило до виникнення різних методологічних конфліктів, пов'язаних переважно із визнанням доходу, активів і зобов'язань.

В основі цього конфлікту лежить практична проблема відокремлення власника й управлінця. Вона є об'єктом вивчення представників агентської теорії. «Позитивна» теорія відносин між агентами пов'язана з проблемою «відокремлення власності та контролю», яку сформулювали У. Берлі та Г. Мінз ще у 30-х роках ХХ ст. Серед провідних представників цієї концепції – У. Мекленг, М. Дженсен, Ю. Фама. Центром її уваги є питання: які заходи необхідні, щоб поведінка агентів (найманих менеджерів) найменше відхилялася від інтересів принципалів (власників)?» [255, с. 531-532].

Вирішення проблем, пов'язаних з якісними характеристиками облікової інформації, залежить від реалізації принципів бухгалтерського обліку, зокрема принципу превалювання сутності над формою. Можливість його практичного застосування, на нашу думку, залежить від реалізації на рівні методології бухгалтерського обліку основних положень та ідей інституційної теорії, агентської теорії та теорії ренти.

Практичні проблеми відносин власності, а також теоретичні напрацювання, спрямовані на їх розв'язання, що ґрунтуються на

методологічній основі агентської теорії та теорії ренти, повинні розглядатися як фундамент становлення й розповсюдження принципу превалювання сутності над формою.

Одним із головних наслідків розповсюдження принципу превалювання сутності над формою, зокрема, завдяки МСФЗ, стала зміна підходів до визнання активів. Ознака контролю, що використовується в якості критерію визнання активів у бухгалтерському обліку, змінює, по суті, господарський статус підприємства, роблячи його власником чи користувачем ресурсів, з погляду наявності тих чи інших елементів прав власності. Відповідно окремі господарські процеси, пов'язані з їх залученням та використанням, слід розглядати як рентні відносини, а визнання доходів від них як визначення ренти.

Ураховуючи той факт, що рента належить до факторів виробництва, теоретичні дослідження у цій сфері повинні розглядатися як основа для досліджень напрямів розвитку бухгалтерського обліку, зокрема щодо принципів і критеріїв визнання доходів та активів.

Напрацювання представників агентської теорії слід використовувати для ідентифікації та подолання перешкод при застосуванні принципу превалювання сутності над формою в практиці господарювання. Зокрема, це стосується імплементації вимоги контролю за об'єктом як умови визнання активів у бухгалтерському обліку.

Погоджуємося із висновком І. Юхименко-Назарук [262, с. 335] про необхідність використання положень агентської теорії для удосконалення теоретико-методологічних основ бухгалтерського обліку. Однак сфера її застосування повинна не лише порушувати проблему асиметрії інформації й пов'язаних з нею трансакційних витрат, але й охоплювати питання реалізації

принципів бухгалтерського обліку, зокрема принципу превалювання сутності над формою.

Таким чином, оцінка змін зовнішнього середовища, як факторів розвитку методології бухгалтерського обліку повинна містити, окрім вивчення інформаційних запитів, запити інституційного середовища, що виникають у результаті його розвитку та трансформації.

Ураховуючи, що одним із найактуальніших питань глобалізації було й залишається питання відносин власності, їх розвиток та вимоги, які вони породжують, повинні бути враховані при розробленні пропозиції щодо розвитку методології бухгалтерського обліку.

Адаптація системи бухгалтерського обліку до змін зовнішнього середовища, зокрема глобалізації, має відбуватися в руслі практичного втілення існуючих теоретичних підходів до вирішення проблеми розподілу та перерозподілу ресурсів, характер володіння й використання яких зазнав суттєвих змін. На рівні методології бухгалтерського обліку вона проявляється в необхідності стандартизації та уніфікації реалізації принципу превалювання сутності над формою, зокрема, що стосується умови контролю як одного з головних критеріїв визнання об'єктів бухгалтерського обліку. При цьому, предмет бухгалтерського обліку має розглядатися в трактуванні Е. Хендріксена та М.Ф. Ван Бреда, які розуміли його крізь призму взаємозв'язку із цивільним правом, а саме як контроль прав і зобов'язань осіб, які беруть участь у господарському процесі. Спираючись на це, дослідники роблять висновок, що прибуток – не отримані кошти, а право на їх отримання.

Ця ідея повинна бути покладена в основу зміни концептуального підходу до визнання доходу, аналізу його структури, джерел формування, розподілу та перерозподілу, а

також перегляду на основі теорії ренти, що враховує зазначені вище особливості, сутність фактів господарського життя, врахування яких є одним з головних завдань бухгалтерського обліку.

Окреслена трансформація бухгалтерського обліку здатна вирішити практичну проблему відокремлення власника й управлінця, яка отримала надзвичайну актуальність під впливом сучасних процесів в економіці в контексті глобалізації.

Отже, розвиток процесів глобалізації супроводжувався суттєвими трансформаціями відносин власності. Як наслідок, змінювалися підходи до аналізу діяльності, зокрема, щодо використання ресурсів, розподілу та перерозподілу доходів.

Одним із варіантів розв'язання цієї проблеми є імплементація принципу превалювання сутності над формою в методології бухгалтерського обліку, зокрема, у частині ознаки контролю при визнанні активів. Як наслідок, відбудеться певна зміна господарського статусу підприємства, роблячи його власником чи користувачем ресурсів, з огляду на наявність тих чи тих елементів прав власності. Зазначене дає підстави розглядати господарські процеси, що пов'язані з використанням певних ресурсів, проявом рентних відносин, а визнання доходів від них – рентою.

Для подолання перешкод при застосуванні принципу превалювання сутності над формою в практиці господарювання на рівні методології бухгалтерського обліку слід спиратися на напрацювання представників теорії ренти, агентської теорії та теорії інституціоналізму.

1.2. Визначення облікової компоненти теорії ренти як основи реалізації положень концепції сталого розвитку

У сучасних умовах розвитку економічних систем мікро- та макрорівнів науковці, громадські організації, а також урядові структури все більше приділяють уваги як соціальним, так і екологічним проблемам. Для країн, що розвиваються, у т.ч. країн пострадянського простору, наближення екологічної кризи, пов'язаної з нераціональним використанням вичерпних природних ресурсів, невиконання заходів захисту навколишнього середовища, а також зниження соціального рівня життя населення не може залишитися без уваги економічної науки.

Одним з небагатьох варіантів розв'язання окресленої ситуації, якому віддають перевагу більшість науковців світу, є реалізація концепції сталого розвитку, що спрямована на гармонізацію економічних, соціальних, екологічних складових суспільного розвитку та дозволяє подолати наслідки економічної кризи, підвищити соціальний розвиток суспільства, вирішити проблеми збереження навколишнього середовища. Одним із проблемних питань справедливого розподілу існуючих природних ресурсів між нинішнім та майбутнім поколіннями є питання формування, розподілу й використання ренти.

Для визначення перспектив соціально-економічного розвитку України вагомим значення набувають як складові сталого розвитку (компоненти безпеки та якості життя), так і окремо складові компоненти якості життя (індекси соціально-інституціонального, економічного та екологічного вимірів). Наразі лише 4 області (Тернопільська (1,00), Закарпатська (1,00), Чернівецька (1,05), а також м. Київ (1,34)

станом на 28 листопада 2017 р. мали індекс сталого розвитку більше 1 [97].

Наведені статистичні дані свідчать про нагальну необхідність пошуку заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання наявного соціально-економічного потенціалу України, та незворотну реалізацію концепції сталого розвитку.

Одним із дієвих інструментів означеної концепції є удосконалення рентних відносин між економічними агентами, у т.ч. збільшення обсягів рентних платежів до бюджетів різних рівнів, адже у переважній більшості їх обсяг є меншим за обсяг відшкодування податку на додану вартість для суб'єктів, що експортують корисні копалини та інші рентоутворювальні ресурси.

Економічна історія розвитку людства свідчить про те, що рентні відносини виникли разом з приватною власністю на землю. У процесі розвитку суспільства рентні відносини зазнали суттєвої трансформації, а також з'явилися нові види ренти.

Наведені зміни свідчать, що питання ренти та рентних відносин не втратили своєї актуальності, адже з розвитком сучасної цивілізації поступово закріплюються результати перерозподілу об'єктів власності, у т.ч. на об'єкти, що можуть приносити ренту.

Економічна теорія чітко визначає особливості рентних відносин на рівні держави, проте у бухгалтерському обліку немає будь-якої інформації щодо облікового відображення ренти як одного з видів доходів суб'єкта господарювання. Залишається проблемним рівень інформативності про рентні доходи. Це призводить до цілеспрямованого зменшення доступності інформації про доходи від використання рентних ресурсів, адже жодна форма існуючих видів звітності не надає жодної інформації про будь-який вид ренти.

Дослідженню процесів сталого розвитку, у т.ч. з економічного погляду, присвячені наукові праці таких іноземних та вітчизняних учених: Р. Блінк [270], В. Геєць [53], Б. Данилишин [67], В. Джегатезен [282], Ф. Джовані [283], В. Жук [83], Е. Гонч [279], Г. Кларк [274], М. Котабі [286], А. Єфремов [78], Л. Корнійчук, В. Шевчук [116], В. Трофимова [229], А. Філіпенков [239] та інші. Переважна більшість науковців переконана, що протистояти глобалізації та не помічати переваг сталого розвитку є невиправданим.

Зокрема, Б. Данилишин визначаючи різні пріоритети економічного і соціального розвитку, акцентує увагу на розвитку соціального капіталу та вважає, що механізм реалізації пріоритетів сталого розвитку може бути економічним, соціальним, екологічним, нормативно-правовим, адміністративним [67], фактично залишаючи поза увагою питання правомірного розподілу доходів, у т.ч. ренти від видобутку та використання у господарській діяльності природних ресурсів, як одного з потужних джерел наповнення бюджетів, загального економічного зростання та підвищення добробуту населення.

Більш акцентованими на розв'язання проблем розвитку сталого розвитку є результати дослідження, викладені В. Трофимовою у публікації [229]. Водночас, відстоюючи переваги глобального мислення, визначаючи актуальність вирішення проблем та розвитку глобальної системи безпеки [229], автор залишає поза увагою питання необхідності взаємозв'язку показників обліку результатів функціонування економічних суб'єктів, у т.ч. доходів, які слугують основою показників макроекономічної системи, що, на нашу думку, унеможливорює розв'язання проблем розвитку глобальної системи безпеки на шляху реалізації концепції сталого розвитку.

Системне розв'язання проблем перебудови економіки України на засадах концепції сталого розвитку запропонували В. Геєць, Л. Шинкарук, Т. Артемова та ін. у колективній монографії [53]. Однак, поряд з високою оцінкою одержаних результатів дослідження, у публікації [53] залишилося поза увагою одне з основних джерел фінансування розвитку секторів і галузей національної економіки – необхідність урегулювання питань формування та розподілу доходів від використання національного багатства та створення для цього адекватної системи обліку.

У колективній монографії, авторами якої є М. Аверкіна, Н. Андрєєва, М. Балджи, О. Веклич та ін. [220], викладено результати дослідження проблем та удосконалення теорії й методології управління сталим розвитком, описано його макроекономічний базис тощо. Однак, питання формування, розподілу та перерозподілу доходів від використання або експлуатації рентоутворювальних ресурсів, переважну частку яких складають природні ресурси, а також налагодження ефективної системи обліку для здійснення подальшого контролю на регіональному та державному рівнях, окрім питань екологічного контролінгу на мікроекономічному рівні [220, с. 502-514] залишилися не дослідженими.

Питання теорії, а також доцільності виокремлення її видів досліджували В. Петті [188], А. Сміт [218], Д. Рікардо [209], Дж. С. Мілль [156], А. Маршал [148], Й. А. Шумпетер [260], М. Блауг [22] та інші.

Пошук пояснення феномена ренти, а також її впливу на поведінку економічних суб'єктів суттєво активізувався завдяки результатам наукових досліджень, викладених у працях Г. Таллока [292], Дж. М. Б'юкенена [273], Е. Крюгер [287], зокрема, було суттєво розширено перелік видів

ренти, однак, наразі їх пропозиції жодним чином не наблизили наукове співтовариство до розв'язання наукової проблеми можливості обліку ренти учасниками відносин у сфері господарювання.

Однією з базових умов реалізації концепції сталого розвитку є трансформація інституту права власності та досягнення справедливого розподілу природних ресурсів між нинішнім та майбутнім поколіннями, а також доходів, одержаних від їх продажу. Умовою такого розподілу є визначеність у питаннях формування, розподілу та використання ренти. Однак, останнє є неможливим без удосконалення методології та методики бухгалтерського обліку з обов'язковим включенням ренти до складу його об'єктів.

Протягом останніх років порушувалися питання бухгалтерського обліку як інформаційного джерела для управління певним видом ренти. Так, теоретичні питання окремих видів ренти досліджували В. Жук [84], І. Замула [89], С. Здан (Мельник) [92], Т. Остапчук [178]. Високо оцінюючи доробок цих та інших учених, зазначимо, що рента як економічна категорія, за винятком рентних платежів, так і залишилася за межами понятійного апарату бухгалтерського обліку.

Дискусії щодо обліку та сплати рентних платежів, як прояву рентних відносин також тривають. Зокрема, на думку В. Матюхи, вилучення у надкористувача рентного платежу на користь держави має відбуватися у розмірі надприбутку (надлишку – різниці між отриманим і середньо-нормальним прибутком) [150, с. 57]. Отже, автор викладеною пропозицію прирівнює рентний платіж до ренти, як додаткового доходу, з чим, на нашу думку, погодитися складно.

У своїй публікації Б. Занько [90] розкриває особливості формування рентних платежів за користування надрами у системі

бухгалтерського обліку згідно з п. 18 П(С)БО 16 [198] та включенням рентної плати до складу адміністративних витрат, однак питання, як обліковувати ренту, – додатковий дохід або надприбуток надкористувача, залишає нерозкритим.

Спроба актуалізувати питання необхідності обліку ренти здійснена у публікації С. Здан (Мельник) [92]. На думку автора, рента є досить складним аспектом доходної частини підприємства, тому «на даному етапі дуже складно визначити її розмір, і як наслідок відобразити в обліку. Першою проблемою відображення рентного доходу в обліку виступає відсутність не тільки єдиного підходу до визначення рентного доходу, а і чіткого розуміння його наявності не лише на землях сільськогосподарського призначення» [92, с. 178-179].

На думку Л. Параскевич, головними причинами гальмування процедури відображення рентного доходу є наявність різних законодавчих підходів до визначення доходів, витрат, а також формування фінансового результату діяльності підприємства [183, с. 124], що, на наше переконання, відповідає дійсності.

Серед останніх публікацій українських учених заслуговує на увагу праця О. Боднар, в якій наведено ретроспективний аналіз генезису ренти в системі вартісних концепцій [23], однак відповідь на те, як оцінювати ренту для пошуку шляхів її подальшого відображення у бухгалтерському обліку та створення інформаційного забезпечення для справедливого розподілу ренти як складової концепції сталого розвитку у публікації відсутня.

Проведений огляд інформаційних джерел дозволяє дійти припущення, що реалізація концепції сталого розвитку може відбутися лише за умови, коли кожний суб'єкт господарювання

буде усвідомлювати її необхідність та знати алгоритм її реалізації. В іншому випадку концепція сталого розвитку може залишитися лише декларацією, недосяжним орієнтиром. Певним чином створити необхідне інформаційне забезпечення реалізації концепції сталого розвитку можна завдяки розкриттю нових можливостей бухгалтерського обліку, у т.ч. обліку ренти.

Розбудова держави на основі узгодження і гармонізації її інституційної, соціальної, економічної, екологічної складових є метою суспільства III-го тисячоліття. Застосування системного підходу та інформаційних технологій формуватиме багатоваріантність економічного розвитку країн.

Переважає більшість науковців світу переконані, що майбутнє існуючої цивілізації безпосередньо залежить від швидкості та повноти реалізації концепції сталого розвитку, адже «... Стійкий (сталий) розвиток виражає достатньо просту ідею: досягнення гармонії між людьми, між суспільствами та природою, розв'язання протиріч, що існують у наш час (протиріччя між природою і суспільством, між екологією й економікою, між розвинутими країнами і тими, що розвиваються, між багатими і бідними, між уже сформованими потребами людей і розумними потребами, між теперішніми та майбутніми поколіннями тощо)» [229, с. 34].

Сталий розвиток передбачає встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства й захистом інтересів майбутніх поколінь, урахування потреби в безпечному й здоровому довкіллі. Однак, правильно В. Трофимова зазначає, що брак теоретичних знань щодо економіки майбутнього зумовлений об'єктивними та суб'єктивними чинниками: неможливістю визначити матеріальні потреби майбутніх поколінь з погляду сьогодення; ...; невідповідністю існуючого

рівня економічного мислення новому способу виробництва; відсутністю необхідних економічних знань щодо нового способу виробництва, законів функціонування глобальної економіки та сформованих наукових шкіл [229, с. 35].

Проведений аналіз змісту концепції сталого розвитку дозволив ідентифікувати суттєві характеристики її складових, а також визначити інформаційний потенціал сфери бухгалтерського обліку (рис.1).

Рис. 1. Завдання бухгалтерського обліку в частині створення інформаційного забезпечення реалізації концепції сталого розвитку.

Реалізація концепції сталого розвитку має відбуватися за умов розуміння механізмів взаємодії трьох складових (рис. 1). Взаємодія економічної та екологічної складових породжує нові ідеї щодо основних механізмів соціалізації й суспільного розвитку людини, зовнішніх впливів на навколишнє середовище та вартісну оцінку.

Досягнення справедливості поміж представниками одного покоління та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення – нове завдання, яке породжують економічна й соціальна складові.

Зв'язок соціального та екологічного елементів викликав інтерес до таких питань, як рівність між поколіннями, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь, та участі населення в процесі прийняття відповідних рішень.

Важливим питанням у реалізації концепції сталого розвитку є виявлення її практичних і вимірюваних індикаторів. У цьому напрямі на сьогодні працюють Організація об'єднаних націй, інші міжнародні організації, а також і наукове співтовариство.

Виходячи з мети нашого дослідження, певний інтерес складає теза про те, що однією з необхідних передумов реалізації концепції сталого розвитку має бути зростання рівномірності розподілу власності та доходів [229]. Досягти зазначеного, а саме – справедливого розподілу існуючих ресурсів між теперішнім та майбутнім поколіннями можна завдяки належному теоретичному обґрунтуванню ідентифікації та розподілу ренти як додаткового доходу від використання ресурсів, – рентоутворювальних факторів виробництва.

На наше переконання, перехід до рентоорієнтованого визначення доходу суб'єктів господарювання зробить прозорим основні джерела його отримання й дозволить соціуму через фіскальні механізми збільшити соціальний захист громадян.

Взаємозв'язок складових концепції сталого розвитку та економіко-соціально-екологічної системи загалом є основою для розвитку теорії та практики бухгалтерського обліку, адже облікова інформація створює передумови для оцінки досягнутого та прогнозування подальшого сталого розвитку економіки як окремого суб'єкта господарювання, регіону, країни, так і світу загалом.

Дослідження у сфері бухгалтерського обліку та їх актуальність визначається як практичними питаннями, пов'язаними з особливостями суспільно-економічних відносин, так і змінами в теоретичних концепціях економічних досліджень.

Значення бухгалтерської інформації в пізнавальній діяльності людини постійно зростає, враховуючи те, що бухгалтерський облік постійно розвивається, накопичуючи досвід, що, у свою чергу, допомагає йому відкривати й пояснювати закономірності та принципи господарювання. Як результат, генерується динамічна система знань, яка одночасно є основою бухгалтерського обліку і як практичної діяльності, і як науки.

Теоретичною основою реалізації поставлених завдань у контексті сформульованих гіпотез може розглядатися теорія ренти. Рента – одна з найбільш розповсюджених економічних категорій, яку досліджували протягом усієї історії розвитку економічної науки, але єдиного тлумачення вона так і не отримала.

Дослідники постійно розширювали сферу застосування теорії ренти, зокрема, перелік факторів (ресурсів), які породжували ренту, а також сфери економічної діяльності, що вивчалися крізь призму теорії ренти. Це призвело до виникнення певних видів та форм ренти [177], що породжує необхідність у визначенні та

аналізі причини такої популярності категорії ренти серед науковців, визначивши об'єктивні та суб'єктивні фактори-причини.

Прослідкувати розвиток теорії ренти можливо лише починаючи з класичного етапу розвитку економічної науки, коли почали з'являтися спеціалізовані публікації з економічної тематики, перші наукові школи та центри економічних досліджень. У докласичний період рента мала специфічний характер і форму, відображаючи відносини між землевласниками (власниками факторів виробництва) та залежними людьми, які брали участь в економічному кругообігу. Її аналіз був ускладнений розповсюдженою релігійною догматикою, яка не давала змоги виокремити економічні інтереси зі світогляду людини, країни чи будь-якої іншої спільноти.

Класична школа політекономії була однією з перших наукових шкіл, представникам якої належить авторство теорії ренти. Попри те, що теорія ренти стосувалася, передусім, земельної (природної) ренти, що було цілком зрозуміло, з огляду на те, що сільське господарство та матеріальне виробництво були основними сферами, які знаходилися у фокусі досліджень класиків, ними були закладені її фундаментальні положення. Деякі з них (фундаментальних положень), як-от зв'язок із конкретним етапом соціально-економічного розвитку, стали своєрідними методологічними правилами дослідження проблеми ренти в подальшому.

Авторство такого підходу належить Р. Кантільйону. Однак, досліджуючи все нові й нові сфери господарювання, ідентифікуючи та вивчаючи різноманітні форми й види капіталу, значення та актуальність яких визначалася об'єктивними змінами соціально-економічних відносин, науковці постійно розширювали зміст ренти, виокремлюючи нові види та форми

ренти. Це призвело до розповсюдження та закріплення тези про те, що ренту здатний приносити будь-який фактор виробництва. При цьому слід ураховувати характер пропозиції цих факторів.

Зазначене набуває актуальності згодом, про що свідчить стаття А. Алчіана «Рента», опублікована у найбільш відомому у світі енциклопедичному виданні з економіки «Новий Полгрейв»: «Рентою називають плату за використання ресурсів – землі, праці, обладнання, ідей і навіть грошей. Рента за використання праці зазвичай називається «заробітною платою», плата за користування землею й обладнанням – «рентою», плата за користування ідеєю – «роялті», плата за користування грошима – «процентом» [144, с. 724].

Повертаючись до оглядового опису розвитку теорії ренти, варто нагадати окремі думки А. Маршала, який уважав, що: «Економісти можуть без шкоди для себе застосовувати цей термін (ренту) в тих випадках, коли розглядається дохід з позиції індивідуального підприємця. Як тільки розгляд господарської діяльності переноситься з позицій індивідуума на суспільство загалом, перевага видається на боці застосування терміну «рента» відносно до доходу, одержуваного з дарів природи. Ось чому терміном квазірента будемо користуватися відносно до доходу, одержуваному зі створених людиною машин та інших засобів виробництва. Іншими словами, будь-яка машина може давати дохід, що має характер ренти та такий, що іноді має назву «ренти», хоча нам видається більш правильним називати його «квазірентою» [148, с. 122]. Праці А. Маршалла відіграли роль певного каталізатора у цьому напрямі. Окремі його ідеї стали об'єктом критики з боку окремих економістів, зокрема В. Джевонса, Ф. Уікстіда, Х. Дж. Девенпорта.

Отже, представники класичного етапу розвитку економічної думки були переконані в універсальності ренти, зокрема, щодо

застосування різних її факторів. Найкраще універсальність ренти зміг описати Дж. Б. Кларк, засновник американської школи маржиналізму. «Одним з найбільш вражаючих фактів є те, що дохід усієї праці, з одного боку, і дохід усього капіталу, з іншого, абсолютно схожі, таким чином, до земельної ренти. Вони є двома видами ренти... Принцип ренти може бути застосований, як ми бачили, до всіх штучних капітальних благ і навіть до продуктів праці» [144, с. 56-57].

Усі ці дослідження та ідеї є історичним підґрунтям для існування різноманітності видів і форм ренти та розширення сфери застосування теорії ренти, що характерно сучасному етапу розвитку економічної думки. Однак необхідно критично оцінити дослідження економістів XVII-XIX ст., присвячені проблематиці ренти аби уникнути ризику необґрунтованого висновку про її універсальність.

Для того, щоб це з'ясувати, слід проаналізувати результати розповсюдження даних теоретичних напрацювань, а також цілі, яким вони були підпорядковані. Насамперед, що стосується їх ефективності у вирішенні практичних проблем господарювання, то слід почати з пошуку відповіді на запитання про те, що ж змушувало економістів, які часто займалися абсолютно різними проблемами, постійно звертатися до теорії ренти.

У цьому напрямі актуальними є дослідження Дж. Б. Кларка, який вдало зумів об'єднати ренту й теорію граничної продуктивності. Хоча дію закону спадної граничної продуктивності, у тій чи іншій інтерпретації, описали Дж. Андерсон і Д. Рікардо. Саме Дж. Б. Кларку вдалося підняти проблематику рентних відносин на якісно вищий рівень. Він наголошував, що «наука ренти є наукою економічної причинності, яка дозволяє прослідкувати продукти до їх джерел»

[144, с. 6]. Інакше кажучи, вирішення проблеми ідентифікації ренти є важливим для з'ясування питання розподілу. Цю ідею підтримував К. Маркс, який у III томі «Капіталу» стверджував, що рента має свою якісну та кількісну визначеність. «Якісна визначеність ренти у тому, що вона є економічною формою реалізації власності на землю (надра), а кількісна її визначеність у тому, що вона є додатковим прибутком» [209, с. 7].

Зазначимо, що на зв'язок ренти з відносинами власності вказував також Д. Рікардо, зауважуючи, що «залишається розглянути, чи не викликає перетворення землі у власність і пов'язане з цим створення ренти якоїсь зміни у відносній ціні товарів незалежно від кількості праці, необхідного для їх виробництва» [209, с. 65]. На цей зв'язок указував і Дж. Мілль: «Рента є наслідком монополії; це природна монополія; її можна регулювати, на неї можна дивитися, як на опору суспільному ладу, але її існування неможливо попередити. Землевласники можуть вимагати ренти за свої землі, тому що земля є товаром, який потрібен багатьом людям, але який ніхто не може отримати в іншого, окрім землевласника. Якби земля належала одній особі, він міг би встановити ренту на свій розсуд» [144, с. 39].

Отже, застосування теорії ренти дослідниками зумовлено її ефективністю при вирішенні проблем розподілу, а також проблем урегулювання відносин власності. Більш розлогий опис розвитку теорії ренти наведено у п. 2.2.

Ці проблеми є одними з найнагальніших для України, враховуючи, що у питаннях захисту прав власності Україна належить до категорії країн, що мають наднизькі показники захищеності будь-якої власності (20% країн світу, переважно найбідніших). Насамперед, речових прав громадян і потенційних інвесторів, резидентів і нерезидентів у країні. Тобто за жодних

оцінок стан захисту прав власності у країні не наблизився навіть до середньосвітових значень, зокрема Індекс захисту прав власності в Індексі економічної свободи (за дослідженнями The Heritage Foundation & TheWallStreet Journal) практично протягом усього періоду незалежності має значення, що ледве не у два рази нижчі від середніх значень серед 183 країн світу [281]. Однією з причин такої ситуації, що у підсумку впливає на ефективність господарювання, є відсутність напрацювань у напрямі обліково-аналітичної характеристики рентних відносин – етапів створення та привласнення ренти на рівні суб'єкта господарювання.

Аналіз еволюції поглядів на сутність категорії «рента» дає змогу зробити висновок про обґрунтованість пропозицій щодо існування різних видів та форм ренти. Рента стосується всіх факторів виробництва, що зумовлює необхідність перегляду існуючих методологічних підходів до обліково-аналітичної характеристики їх використання.

У переважній більшості країн пострадянського простору, що у своєму соціально-економічному житті дотримувалися доктрин планової економіки та не визнавали приватну власність на засоби виробництва, уявлення щодо розуміння ренти були дещо відмінними від поглядів науковців країн іншого світу, адже рента розглядалася як «доход з капіталу, землі або майна, що його їхні власники регулярно одержують, не займаючись підприємницькою діяльністю. ... Зростання кількості капіталістів, які одержують ренту в епоху імперіалізму, є одним з проявів паразитизму й загнивання капіталізму на його монополістичній стадії» [75, с. 473].

За часів незалежної України розуміння ренти суттєво не змінилося, адже остання стала розглядатися як:

- особливий вид стабільного нетрудового доходу, отриманого від капіталу, землі, майна, цінних паперів тощо, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю [77, с. 233];
- будь-який дохід, регулярно одержуваний від нерухомого майна, землі, облігацій, що не потребує від його одержувачів підприємницької діяльності [225, с. 294];
- плата, що встановлюється за користування землею та іншими ресурсами, які є власністю інших економічних суб'єктів, за умови, що пропозиція їх обмежена [13, с. 734];
- періодична плата у вигляді грошових платежів або їх натурального еквівалента, що здійснюється замість отриманого майна [7, с. 297];
- надлишковий дохід, який слід вважати частиною економічного ефекту від використання економічних ресурсів суспільства [65, с. 10];
- додатковий прибуток, який виникає у користувача природними ресурсами внаслідок легального використання ресурсів завдяки їх рідкості, обмеженості та різних підходів до ефективності використання [91, с. 90].

Отже, дослідження рентних відносин на сьогодні не втратили своєї актуальності, адже їх результати здатні розв'язати окремі проблеми, зокрема, соціального характеру. Насамперед, вони стосуються проблеми ефективного розподілу як на рівні суб'єкта господарювання, так і на рівні економічної системи загалом. Таким чином, практична ефективність застосування теорії ренти є об'єктивним доказом її універсальності.

На нашу думку, ренту слід розглядати як універсальну категорію, яка здатна виразити особливості та специфіку

використання різних факторів виробництва, в тому числі, пов'язану з умовами їх залучення при здійсненні діяльності в умовах недосконалої конкуренції. З огляду на вищевикладене, розробка концептуального підходу до бухгалтерського обліку ренти як додаткового доходу суб'єкта господарювання, має ґрунтуватися на доведенні визнання ренти об'єктом управління, що потребує адекватного запита користувачів інформаційного забезпечення зі сторони облікової системи на основі системного розвитку теоретико-методологічних та організаційно-практичних положень бухгалтерського обліку ренти (рис. 2).

Як наслідок, необхідною є розробка теоретико-методологічних та організаційно-практичних положень бухгалтерського обліку ренти, що дозволить сформулювати вичерпну та достовірну інформацію для ефективного управління підприємством.

Дослідження обліково-аналітичних проблем рентних відносин важливе також з огляду на розв'язання низки стратегічних завдань, які сьогодні стоять перед суб'єктами господарювання. Інтеграційні процеси, до яких активно долучається Україна, створюють для бізнесу нові можливості, пов'язані з розширенням ринків. Такі перспективи спонукають до відмови від недостатньо ефективних у сучасних умовах конкуренції методів управління витратами та перенесенню акцентів на управління доходами. Ефективно вирішити ці питання можливо лише на основі теорії ренти.

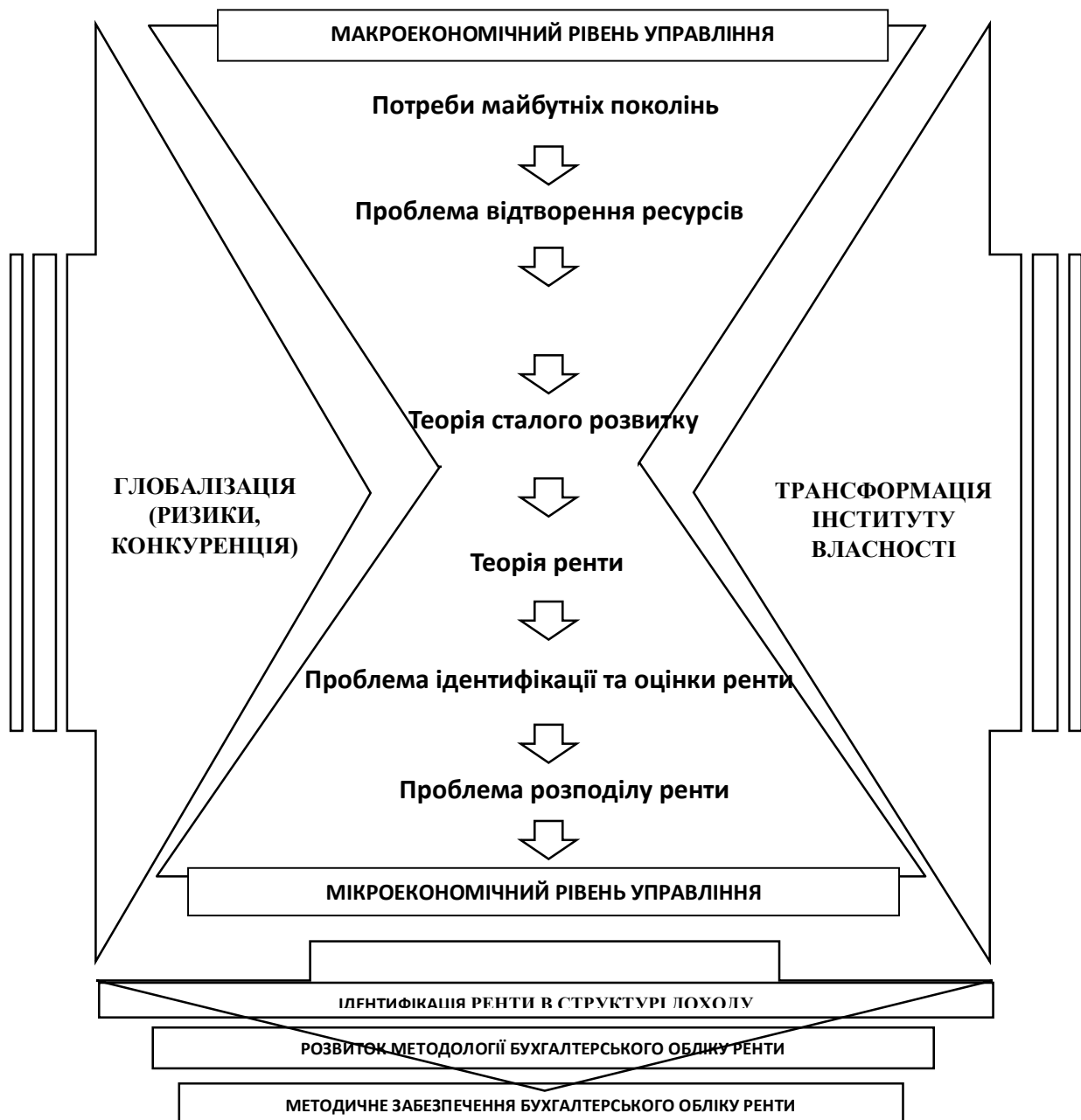

Рис. 2. Напрями розвитку бухгалтерського обліку ренти під впливом факторів глобалізації та трансформації інституту власності.

1.3. Ідентифікація економіко-правових передумов обліку ренти

Рентні відносини є однією з важливих компонент ринкової економіки та у загальному визначенні є відносинами, що виникають між соціально-економічними агентами з приводу розподілу рентних ресурсів. Теорія ренти пройшла тривалу еволюцію в процесі розвитку економічної науки, в процесі якої змінювалися підходи і до визначення самої ренти.

У найбільш загальному розумінні рента визначається як особливий вид стабільного фіксованого нетрудового доходу, безпосередньо не пов'язаного з будь-якою формою підприємницької діяльності, що отримується власником обмежених ресурсів чи права у результаті їх експлуатації. Вона виступає економічною формою реалізації права власності у її чистому вигляді [65].

Економічна історія розвитку людства свідчить про те, що рентні відносини виникли разом з приватною власністю на землю. У процесі розвитку суспільства рентні відносини зазнали суттєвих трансформацій, а також з'явилися нові види ренти.

Наведені зміни свідчать, що питання ренти та рентних відносин не втратили своєї актуальності, адже з розвитком сучасної цивілізації поступово закріплюються результати перерозподілу об'єктів власності, у т.ч. на об'єкти, що можуть генерувати ренту.

Економічна теорія чітко визначає особливості рентних відносин на рівні держави, проте у бухгалтерському обліку немає будь-якої інформації щодо облікового відображення ренти як одного з видів доходів суб'єкта господарювання, за виключенням окремих публікацій, зокрема монографії [177].

Досить проблемним є рівень інформативності про рентні доходи. Це призводить до цілеспрямованого зменшення доступності інформації про доходи від використання рентних ресурсів, адже ні одна форма існуючих видів звітності не надає жодної інформації про будь-який вид ренти.

Недостатня увага ренті значно збільшує ризик недостовірної оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання та впливає на об'єктивність й ефективність прийняття управлінських рішень. Як наслідок, необхідно розвинути теоретико-методологічні та розробити організаційно-практичні положення бухгалтерського обліку ренти, що дозволить сформувати вичерпну та достовірну інформацію для управління доходами суб'єкта господарювання.

Окремі аспекти трансформації рентних відносин у постсоціалістичних економіках проаналізовані в публікаціях С. Архієреєва, В. Базилевича, А. Гриценка, В. Дементьєва, Б. Кваснюка, Б. Кузика, Д. Львова, О. Носової, А. Олійника, О. Пасхавера, В. Полтеровича, П. Саблука, В. Тамбовцева, Ю. Яковця та інших.

Однак, незважаючи на безперечні досягнення вітчизняної та зарубіжної економічної думки у розвитку теорії ренти, залишаються недостатньо розробленими проблеми: формування та розвитку рентних відносин в економіках країн пострадянського простору; недосконалого функціонування та державного регулювання рентних відносин.

Ще однією з важливих проблем, яку слід остаточно розв'язати, є сутнісна ідентифікація ренти в системі понять бухгалтерського обліку, адже без цього залишається неможливим її вартісна оцінка та визначення впливу ренти на формування доходів соціально-економічних агентів.

Перманентна трансформація економічних відносин зумовлює зміну поглядів щодо розуміння ренти як економічної категорії.

Проаналізувавши низку наукових праць [23; 65; 71; 152; 186], присвячених генезису теорії ренти, встановлено, що погляди науковців відносно сутності ренти певним чином еволюціонували.

Так, представники класичної політичної економії, зокрема В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль уважали, що рента – це продукт природи, скоригований на затрати ресурсів і праці, відповідно природна рента мала подвійне розуміння природної ренти як продукту природи і продукту праці. Доктрина ренти Д. Рікардо набула теоретичного та практичного характеру, ґрунтуючись на визначенні вартості, запропонованому А. Смітом, та позицій щодо приватної власності на землю.

Як вважають дослідники (А. Зельднер [94], Р. Кудряшова [121], В. Мещеров [152]), починаючи від Д. Рікардо до теперішнього часу практично не відбулося суттєвого розвитку в аспекті синтезу теорії вартості та ренти [23, с. 66], адже Д. Рікардо визначає ренту як економічну категорію та наполягав на хибності змішування ренти з орендною платою, чим виводив ренту з категорій буденного життя в категорії економічної теорії.

К. Маркс, а пізніше В. Ленін розглядали ренту як додану вартість, що зумовлена перевищенням вартості над ціною виробництва. Рента вважалася перетвореною формою доданої вартості, аналогічно прибутку, заробітній платі та відсотку. Виникнення ренти як економічної категорії К. Маркс бачив не в сфері виробництва, а у сфері розподілу, де прибуток перетворюється в ренту [23, с. 67].

Отже, у контексті трудової теорії вартості та в умовах ринкового капіталістичного господарства рента розглядалася як одна з форм доданої вартості та вважалася її надлишком понад середній для відповідної галузі прибуток.

Представники неокласичної школи (А. Маршалл, О. Бем-Баверк, Л. Вальрас) ренту розглядали як наддохід ресурсу понад альтернативною вартістю його використання. Відповідно, представники інституціоналізму, зокрема Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, Р. Толлісон, А. Крюгер вважають ренту результатом обмеження конкуренції з метою отримання монопольних прав [161, с. 42].

Існуючий плюралізм думок дослідників щодо сутності ренти (див. п. 1.2 монографії) набув певної систематизації, відповідно до якої [161, с. 44] рента розглядається як:

- ціна за використання землі та інших природних ресурсів, кількість яких обмежена;
- будь-які платежі власнику прав на ресурси, що перевищують доходи, які можна отримати при немонопольному використанні цих ресурсів, тобто в умовах ринкової конкуренції;
- рівень оплати деякого фактора виробництва, який перевищує розміри мінімальної оплати, необхідної для того, щоб отримати необхідну пропозицію цього фактора в рамках заданого способу його використання;
- плата за будь-який ресурс, пропозиція якого підтримується на незмінному рівні без витрат, але не може бути збільшена і, відповідно, не залежить від ціни;
- форма вираження зверх прибутку, отриманого в результаті експлуатації обмежених різноякісних ресурсів.

На рівні сучасних досліджень рентних відносин, на думку Т. Гуровської [65], можна виділити різноманітні види ренти, об'єднавши їх у дві групи за ресурсними джерелами:

1) природна рента – це надлишковий (додатковий) доход, що виникає при використанні різноякісних обмежених природних ресурсів [122];

2) неприродна (економічна) рента – це додатковий дохід, отриманий без підприємницьких зусиль та витрат праці, що виникає у результаті використання тих ресурсів, які не належать до природних багатств (природних ресурсів) – фінансових, інтелектуальних та адміністративних (владних) ресурсів.

Однак, з позицією щодо економічної ренти, яка, на думку автора роботи [65], є доходом, що отримується без підприємницьких зусиль, складно погодитися, адже використання, наприклад, інтелектуальних ресурсів зумовлює певні підприємницькі зусилля, а також певні витрати праці.

Отже, аналізуючи наведені визначення, варто зазначити, що рента одночасно розглядається як: платіж за використання обмежених ресурсів (деяких факторів виробництва); надлишковий дохід, додатковий прибуток від використання певного ресурсу у сфері господарювання; пасивний дохід, що не потребує від його одержувачів підприємницької діяльності.

Наведена поліморфність сутності ренти, відсутність єдиного підходу до визначення рентного доходу зумовлює той факт, що й досі в бухгалтерському обліку майже не розглядалася рентна природа доходів, адже, як правильно зазначає С. Здан (Мельник), це досить складний аспект доходної частини підприємства, тому дуже складно визначити розмір ренти, і як наслідок відобразити її в обліку [92].

Варто звернути увагу й на те, що ренту розглядають і як юридичне поняття:

- ризиковий (алеаторний) правочин, згідно з яким переноситься право власності на майно під забезпечення майбутніх потреб одержувача [7, с. 297];
- узагальнене поняття договору ренти, вид самостійного цивільно-правового зобов'язання, з властивими йому загальними та особливими ознаками [7, с. 298];

- форму виплати у вигляді певної грошової суми або іншого надання, передбаченого договором ренти [7, с. 298].

Останнє визначення, відповідно до думки, викладеної у публікації [7], слід розглядати як вузьке розуміння ренти, що саме й знайшло своє відображення в окремих нормативно-правових актах. Підтвердженням цієї позиції є огляд нормативно-правових документів, згідно з якими рента – це встановлена (фіксована) сума, що сплачується фізичній особі періодично у зазначені терміни протягом строку життя чи протягом визначеного або встановленого періоду часу згідно із зобов'язаннями здійснювати платіж в обмін на адекватну та повну винагороду [111-113; 231].

Не виключаючи з кола міркувань вузьке розуміння ренти як юридичного поняття, вважаємо за безальтернативне твердження те, що: «Будь-яка рента є формою реалізації права власності на відповідний ресурс. Всі види ... ренти є свого роду доходи, які отримують економічні агенти шляхом включення монопольного або виключного права на використання певного обмеженого ресурсу і разом з тим обмеження доступу до нього інших агентів, що обумовлено особливостями виникнення, залучення та використання самого ресурсу» [65, с. 10].

Отже, реалізація рентних відносин здійснюється через особливий економічний механізм створення й розподілу доданої вартості, який є сукупністю ринкових, законодавчих, організаційно-адміністративних та інших заходів, що впливають на економічну поведінку учасників відносин у сфері господарювання і формують матеріальну зацікавленість до участі в процесі виробництва. У такій інтерпретації, зазначає А. Двігун [71, с. 73], економічний механізм реалізації рентних відносин можна визначити як окремий рентний механізм, під яким слід розуміти сукупність виробничо-організаційних структур, систему

правових норм, набір форм і методів управління, за допомогою яких реалізується процес створення, розподілу, привласнення та вилучення доходів від використання ресурсів відповідно до прав власності.

Отже, у широкому контексті сучасні рентні відносини постають як сукупність економічних, правових та психологічних (економічних і позаекономічних) відносин між учасниками угод щодо формування та використання рентних ресурсів і доходів.

Наразі варто погодитися з твердженням, що однією зі специфічних ознак сучасних рентних відносин є: «... залежність від інституційних засад реалізації прав власності на рентопродукуючі ресурси. Сучасні рентні відносини постають як складна система взаємодій агентів ринкової економіки, пов'язана з привласненням особливих форм доходів від реалізації виключних прав власності на рентні ресурси [61, с. 14]. Ураховуючи те, що важливою передумовою ефективного функціонування рентних відносин є контроль доступу до цих ресурсів на основі чітко специфікованих та захищених прав власності, бухгалтерський облік наслідків рентних відносин є єдиним ефективним інструментом досягнення поставленої мети.

Розгляд питання можливості обліку ренти як одного з наслідків рентних відносин залишиться неповним без розгляду їх правових аспектів, зокрема документального оформлення рентних відносин, визначення предмета та суб'єктного складу рентних відносин.

Вагомий внесок у формування правового регулювання рентних відносин здійснили М. Апанасюк, В. Балюк, М. Брагінський, В. Вітрянський, Н. Золотько, Р. Майданик, І. Тімуш, Е. Яригіна та інші.

Важливість правових аспектів облікового відображення ренти полягає у тому, що набуває актуальності ідентифікація

контрагентів, один з яких з одержаного доходу/прибутку буде сплачувати рентний платіж, а другий одержуватиме ренту – дохід (пасивний чи активний залежно від обставин та виду ресурсу).

Варто також пам'ятати, що платежі відбуватимуться лише на підставі правових актів, зокрема, договору ренти – цивільно-правового договору, згідно з яким одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платнику ренти) у власність майно, а платник ренти зобов'язаний в обмін на отримане майно періодично виплачувати одержувачеві ренту у вигляді певної грошової суми чи надання засобів на його утримання в іншій формі (ч. 1 ст. 371 ЦК України) [246].

У контексті нашого дослідження, неабиякої актуальності набуває питання предмету рентних відносин – зокрема того, що саме може зумовлювати ренту. Зазначимо, що серед фахівців з юриспруденції єдності з цього питання ми не встановили, адже предметом договору ренти (рентних відносин) можуть бути:

- будь-яке індивідуально визначене майно, не вилучене з цивільного обігу, якому властиві як родові, так і індивідуальні визначені ознаки, використання якого у підприємницькій діяльності або для задоволення власних потреб платника ренти сприяє утворенню майнового доходу, ... окрім невідчужуваних нематеріальних благ, як-от особисті немайнові права, ідеї, не уречевлені результати інтелектуальної діяльності, послуги [244, с. 286];
- майнові права, інформація, результати інтелектуальної діяльності, в тому числі права на них, виконання робіт і надання послуг з цією ж метою [224, с. 354];
- майно (не лише речі та їх сукупність, а й майнові права та обов'язки, зокрема інформація, результати інтелектуальної діяльності та виключні права на них, виконання робіт та надання послуг), яке передається під виплату ренти, а також

сама рента (як у грошовій формі, так і шляхом надання речей, виконання робіт або надання послуг) [245, с. 243];

- тільки речі, адже ... договір ренти відрізняється від інших договорів, які теж спрямовані на відчуження майна у власність, тим, що його предметом не можуть бути майнові права, а також право вимоги [15];
- речі (в тому числі гроші та цінні папери), сукупність речей, а також майнові права, оскільки у відповідних статтях про договір ренти ЦК України немає жодних обмежень щодо того, що розуміти під майном для цього виду договору, а також виходячи з визначення майна, яке міститься в ст. 190 ЦК України [203].

Для визначення передумов обліку ренти, а отже рентних відносин, важливим є ідентифікація їх суб'єктів. Відповідно до статей 731, 733 ЦК України, які слід застосовувати у сукупності з іншими статтями глави 56 ЦК України, такими суб'єктами є:

- одержувач ренти, з одного боку, – власник майна, який передає це майно іншій особі в обмін на отримання періодичних виплат рентних платежів у грошовій чи натуральній формі;
- платник ренти, з іншого боку, – особа, яка набуває права власності на майно, яке передається одержувачем ренти в обмін на зобов'язання сплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або іншого надання.

З позиції права суттєвим для реалізації рентних відносин на умовах договору ренти є те, що одержувач ренти повинен бути власником майна, яке передається під виплату ренти, оскільки цей договір спрямований на передання права власності на майно. У разі передачі під виплату ренти майнових прав, особа-відчужувач має бути наділена цими правами (тобто, мати право на їх реалізацію) [203].

Важливим є те, що кодифікованим законодавством не обмежується суб'єктний склад учасників рентного договору. Наразі відповідно до статті 733 ЦК України сторонами у договорі ренти можуть бути фізичні або юридичні особи. ЦК України також визначає, що платником та одержувачем ренти можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, наділені цивільною право- і дієздатністю, які можуть у повному обсязі без будь-яких обмежень виступати або платниками, або одержувачами ренти.

Окремі науковці дотримуються думки, що «соціальний характер рентного договору передбачає, що одержувачем ренти повинен бути суб'єкт, який не займається підприємницькою діяльністю» [246, с. 628]. Однак, проведений В. Посполітак та Р. Ханік-Посполітак аналіз норми глави 56 ЦК України, а також загальних положень про зобов'язання та договори, зважаючи на основи формальної логіки, надав дослідникам достатніх підстав дійти висновку про відсутність обмеження суб'єктного складу одержувача ренти за ЦК України [203].

Наразі також необхідно зважати на те, що одержувачами ренти можуть бути як комерційні, так і некомерційні юридичні особи. Те, що ренту вважають доходом, який не пов'язаний з підприємницькою діяльністю, не заважає її одержувати суб'єктам підприємницької діяльності, наприклад, комерційним банкам [10, с. 7].

Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності за своїм статусом фактично прирівнюються до юридичних осіб. Відповідно статті 51 ЦК України, до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовують нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин. Зазначенне є ще одним аргументом на користь того,

що фізичні особи – підприємці можуть бути сторонами в договорі ренти [203].

У результаті проведеного дослідження встановлено, що згідно чинного законодавства та відсутності прямих заборон сторонами (суб'єктами) рентних відносин можуть бути:

- фізична особа (платник ренти) – фізична особа (одержувач ренти);
- фізична особа (платник ренти) – юридична особа (одержувач ренти);
- юридична особа (платник ренти) – фізична особа (одержувач ренти);
- юридична особа (платник ренти) – юридична особа (одержувач ренти).

Ця позиція ґрунтується на тому, що у статті 732 ЦК України не визначено, якою зі сторін конкретно можуть бути фізичні та юридичні особи за договором ренти. Це надає підстави стверджувати, що як платником ренти, так і її одержувачем можуть бути юридичні і фізичні особи, а також, як зазначено у публікації [203], держава та територіальні громади.

Ураховуючи викладене, для потреб обліку ренти суб'єктами рентних відносин виступатимуть учасники відносин у сфері господарювання, які відповідно до чинного законодавства зобов'язані вести бухгалтерський облік та складати фінансову звітність. Отже, у платника ренти виникатиме додатковий дохід та витрати, пов'язані зі сплатою рентного платежу, а в одержувача ренти виникатиме дохід, з якого необхідно буде сплатити податок.

У межах узагальнення окремих публікацій, присвячених правовому врегулюванню рентних відносин також встановлено, що перелік об'єктів, котрі можуть формувати ренту, є обмеженим, адже з позицій економічної теорії в якості джерела

ренти розглядаються як класичні фактори виробництва (земля (природні багатства), праця, капітал), так і сучасні (підприємницькі здібності, екологія, інформація, наука тощо). Усвідомлення складності, багаторівневості інституційних засад розвитку та важливої ролі рентних відносин у сучасній ринковій економіці дозволяє відійти від вузького природно-ресурсного трактування ренти [61].

Рента як вид доходу безпосередньо впливає на оптимізацію використання економічних ресурсів суб'єктами господарювання, має важливе значення при визначенні пріоритетів і формуванні планів розвитку. Бізнес, орієнтуючись на задоволення попиту, визначає перспективи, пріоритетність окремих напрямів діяльності відповідно до потенційного прибутку, розмір якого значною мірою залежить від існуючого процесу ідентифікації ренти.

Правильно побудований процес ідентифікації ренти містить низку економічних важелів впливу на виробництво, за допомогою яких забезпечується співпраця між окремими ланками й учасниками виробничо-комерційного процесу, а також стимулювання удосконалення технологій і підвищення ефективності використання ресурсів.

Орієнтація на довгостроковий і стабільний розвиток є пріоритетним завданням оптимізації рентних відносин. Ефективний рентний механізм створює перспективу сталого розвитку для бізнесу через справедливий розподіл створеної доданої вартості, а саме – через адекватну норму прибутку від користування ресурсами, що залишається в товаровиробників. Він також перешкоджає отриманню економічної ренти певними категоріями учасників ринку, тому що це призводить до недоотримання потрібного рівня доходу іншими і негативно позначається на їх мотивації щодо

ефективного господарювання та раціонального використання ресурсів.

Ще одне завдання рентного механізму полягає в запобіганні рентокерованої поведінки, коли різні групи учасників ринку, конкуруючи за ренту, вдаються до непродуктивних витрат, що може призвести до неефективності виробництва загалом.

Учасниками ринку, а отже і суб'єктами процесу ідентифікації ренти, є не тільки безпосередні учасники ресурсокористування – власники ресурсів, підприємці та підприємства різних форм власності, які ці ресурси використовують, а й посередницькі структури та інфраструктурні організації, до яких належать оптові торговці та експортери продукції, банки й біржі, транспортні підприємства.

Різні державні органи також є стороною в процесі ідентифікації ренти, роль яких полягає в інституційному регулюванні рентних відносин на всіх рівнях виробничо-комерційного процесу, де відбувається створення, розподіл, присвоєння та вилучення ренти.

Процес ідентифікації ренти відбувається під впливом великої кількості ендогенних та екзогенних факторів, які визначають поведінку учасників рентних відносин, впливають на процес створення й порядок розподілу доходів від використання ресурсів. При цьому, вирішальний вплив мають саме такі екзогенні фактори, як законодавча й регуляторна діяльність держави, результатом якої є ринкова інфраструктура, що створює систему накопичення та привласнення ренти, виокремлення й вилучення надприбутків.

Водночас вирішальне значення відіграватиме такий ендогенний фактор, як удосконалена система бухгалтерського обліку, що виконуватиме завдання:

- формування та надання повної, своєчасної й достовірної інформації про рентний дохід для ефективного управління діяльністю суб'єкта господарювання та його рентні платежі до бюджетів різних рівнів;
- забезпечення контролю за використанням рентного ресурсу (рентоутворюючий фактора), одержаного рентного доходу суб'єкта господарювання;
- створення достатнього інформаційного забезпечення для аналізу рентного доходу.

Трансформація сучасного механізму регулювання рентних відносин має відбуватися системно, з обов'язковим удосконаленням:

- методів обліку рентних ресурсів та розробки методики обчислення рентних доходів;
- системи оподаткування надприбутків з урахуванням специфічних джерел та умов формування різних видів ренти;
- інституціоналізації форм привласнення і вилучення ренти шляхом забезпечення чіткої специфікації прав власності;
- унормування виробництва, привласнення і вилучення різних видів ренти, обмеження неефективного та стимулювання їхнього ефективного використання з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки й підвищення добробуту населення України.

Наведена трансформація може бути реалізована за умов обліку результатів рентних відносин. З цією метою у проведеному дослідженні ідентифіковано правові та економічні передумови обліку ренти.

Зокрема встановлено, що правовою основою обліку результатів рентних відносин є ідентифікація:

- суб'єкта, якому належить об'єкт (рентоутворюючий фактор (ресурс));
- суб'єкта, який використовує об'єкт (рентоутворюючий фактор (ресурс));
- механізму реалізації рентних відносин;
- безумовної підстави для розрахунків за рентоутворюючий фактор (ресурс) – договору ренти, або іншого правового акту, що урегульовує рентні відносини.

До економічних передумов, необхідних та достатніх для організації та ведення обліку ренти суб'єктом господарювання слід віднести:

- об'єкт – рентоутворюючий фактор (ресурс), який використовує (експлуатує) суб'єкт господарювання – платник ренти;
- економічну вигоду від використання (експлуатації) такого об'єкта;
- економічну перевагу від використання (експлуатації) такого об'єкта;
- дохід суб'єкта, що використовує (експлуатує) такий об'єкт, що включає в себе ренту;
- оцінку ренти для визначення рентного доходу, частки ренти в доході від певного виду діяльності та подальшого здійснення рентного платежу;
- документування та облік на рахунках бухгалтерського обліку ренти (рентного доходу) та рентного платежу, з наступним їх відображенням у фінансовій звітності суб'єкта господарювання – платника ренти.

Таким чином, на рівні суб'єкта господарювання бухгалтерський облік ренти необхідний для ефективного управління самим суб'єктом господарювання. Виходячи зі стратегічних цілей, власник чи користувач рентних ресурсів,

який отримує значну суму ренти від їх певного виду, може прийняти рішення про вкладення додаткових коштів на покращення цих ресурсів, щоб збільшити суму отримуваної ренти або витратити їх на поліпшення інших видів ресурсів, які є гіршими за своїми властивостями й не приносять доходу від їх використання.

Упровадження в систему бухгалтерського обліку такої категорії, як рента, має стати одним із актуальних питань серед учених-обліковців, які досліджують рентні відносини в Україні.

РОЗДІЛ 2.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ РЕНТИ

2.1. Класифікація ренти: економіко-обліковий аспект

З огляду на складність ідентифікації та оцінки ренти, остання не визнана елементом системи об'єктів бухгалтерського обліку. Це слід розглядати як суттєвий недолік, адже відсутність інформації щодо ренти, зокрема за її видами, ускладнює управління доходами учасників відносин у сфері господарювання, що є вкрай актуальним в умовах ринкової економіки та реалізації концепції сталого розвитку. Ідентифікувати ренту та виділити її серед інших видів доходів можна завдяки її класифікації.

Серед великої плеяди вчених країн пострадянського простору розвивали теорію ренти та досліджували види ренти О. Амоша [5], І. Андрієвський, М. Коржнев, П. Пономаренко [6], О. Веклич [39; 40], О. Врублевська [46], Н. Жикаляк [82], І. Кирилук [106], В. Міщенко [155], Ю. Наврозова [162], П. Саблук, В. Месель-Веселяк [210], А. Черпак [250], Ю. Яковець [265] та інші.

Переважає більшість науковців спрямовували дослідження виключно на певний вид ренти. Це, на наше переконання, зумовлює певну фрагментарність вивчення окремих видів ренти, адже залишаються нерозв'язаними певні сутнісні протиріччя між природною та економічною рентою, а переважна більшість нових видів ренти, наприклад, статусно-адміністративна, бюрократична, політична, рента навчання, рента відносин (клієнтська рента) та інші, що описані в останніх публікаціях [1; 39; 40; 60; 61; 65; 91; 123; 162; 250], потребують поглибленого дослідження на загальну відповідність поняттю «рента».

Певні спроби класифікувати види ренти були здійснені у публікаціях О. Боднар [23], О. Векліч [39; 40], А. Гражевської [60; 61], О. Захарчука [91] та інших дослідників, проте окремі класифікації, за винятком викладеної у монографії [177], побудовані без виділення класифікаційних ознак, а віднесення того чи того виду ренти до природної або економічної ренти залишилися без належного пояснення.

Переважає більшість науковців, котрі досліджують проблеми рентних відносин в економіках країн пострадянського простору, дотримуються думки щодо обґрунтованості об'єднання існуючих видів ренти у дві великі групи за ресурсними джерелами – природну та неприродну (економічну) ренти. Так, Б. Кузик вважає, що природна рента – це надлишковий (додатковий) дохід, що виникає при використанні різноякісних обмежених природних ресурсів. Її різновидів стільки, скільки видів обмежених природних ресурсів використовується у процесі відтворення [123, с. 9].

Ураховуючи той факт, що до природної ренти відноситься земельна рента, її сутнісні особливості не потребують детального аналізу, адже є достатньо висвітленими у працях таких авторів, як Дж. Андерсон, Д. Рікардо, А. Маршалл та інші.

На наше переконання, визнання ренти природною з причини використання природних ресурсів є обґрунтованим, однак віднесення до природної ренти таких видів ренти як промислова, транспортна, будівельна (міська), аеротранспортна, [123, с. 9] слід вважати дискусійним.

Види природної ренти наведені й у інших публікаціях, зокрема такими видами, на думку окремих дослідників, є:

- земельна, гірнична, лісова, екологічна, водна, радіочастотна і біотична [40, с. 90];

- земельна, гірнична, водна, лісова, промислова, транспортна, будівельна (міська), рекреаційно-туристична, аеротранспортна, екологічна рента тощо [123, с. 9];

- земельна, гірнична, водна, лісова, рекреаційна, рибпромислова, паливно-енергетична, радіочастотна [91, с. 91];

- земельна, гірнична, водна, лісова, рекреаційно-туристична тощо [61];

- земельна, гірнична та лісова [265];

- земельна, гірська, водна, лісова [51].

На нашу думку, переважна більшість видів природної ренти, зокрема такі, як: екологічна [40; 123], радіочастотна [39; 91], промислова, транспортна, будівельна (міська), рекреаційно-туристична/рекреаційна [61; 91; 123], аеротранспортна [123] без достатніх на те підстав віднесені до видів природної ренти, адже вони не відповідають твердженню щодо використання обмежених природних ресурсів у процесі відтворення. Також не за всіма зазначеними видами ренти може бути чітко ідентифікований рентний ресурс.

Зокрема хибним, на нашу думку, є твердження про включення до видів природної ренти рекреаційної ренти, адже рекреація «це суспільне явище, яке відображає відношення з приводу відновлення та розвитку життєвих сил людини. Рекреація виступає у вигляді рекреаційної діяльності, що означає надання та отримання різноманітних оздоровчих, пізнавальних, спортивних, культурних та інших послуг» [171, с. 30]. Ураховуючи те, що рекреаційна діяльність здійснюється завдяки використанню рекреаційних ресурсів – ресурсів, що дозволяють відновити фізичне, психічне здоров'я, у т.ч. завдяки використанню туристичних ресурсів, повний перелік яких до сьогодні залишається питанням наукових дискусій та є видом підприємницької діяльності, включення рекреаційної

(рекреаційно-туристичної) ренти саме до видів природної ренти, на нашу думку, є безпідставним. Сформульована позиція ґрунтується на тому, що за своєю економічною природою туристичні ресурси не пов'язані тільки із землею: вони органічно поєднують у собі природні, історичні, соціально-культурологічні та інші фактори. Їх споживча корисність включає в себе і курортологічну, і загальнооздоровчу, і рекреаційну, і духовно-культурологічну спрямованість.

Отже, туристичні ресурси є особливим видом ресурсів, що якісно і кількісно відрізняється від безумовно природних факторів. Відповідно до цього туристські ресурси виступають як особливий та самостійний економічний чинник. Туристська рента являє собою факторний дохід, який створюється суб'єктами господарювання, що використовують туристичні ресурси як фактор виробництва туристичних послуг, та який підлягає присвоєнню власниками цих ресурсів.

З усього переліку видів природної ренти найбільше відповідають її сутності земельна, гірська, водна та лісова види ренти. На думку окремих дослідників, зазначені види природної ренти також поділяються на певні форми. Так, Г. Пасемко [185] до форм земельної ренти відносить абсолютну ренту, диференційні ренти 1-го та 2-го роду, монопольну ренту. М. Галушак [51] вважає, що земельна рента поділяється на види, які характеризуються відмінностями в природних умовах, своїх якісних характеристиках, що призводить до того, що за наявності однакових витрат на різні за якістю ресурси отримується різний економічний ефект і неоднаковий додатковий дохід (рента).

Важливість виділення диференціальної ренти пов'язана з розв'язанням проблем справедливості вилучення земельної ренти. Слід відмітити, що розподіл I та II диференціальної ренти

носить більше методологічний, ніж практичний характер, тому в науковій літературі відсутня єдність підходів щодо пропорцій та розмірів вилучення земельної ренти щодо визначення чіткого розмежування рентної складової від отриманого прибутку суб'єктом господарювання.

У питаннях розподілу диференціальної ренти варто звернути увагу на думку А. Пезенті, який виокремлював диференціальну ренту першого роду, що залежить від відмінностей у родючості та місцезонашування земельної ділянки, диференціальну ренту другої форми, яка залежить від різної ефективності послідовного застосування праці та засобів виробництва на одній і тій самій ділянці землі у зв'язку з обмеженістю фактора землі. У зв'язку з цим учений уважав, що земельна рента є економічною реалізацією монополії приватної власності на землю, яка виникає не з властивостей землі, а з властивостей суспільства, з суспільних відносин [187, с. 323].

Дослідження свідчать, що в умовах планово-адміністративної системи управління економікою існували методичні і практичні розробки щодо розподілу диференціальної ренти 1 та 2, які були здійснені в Інституті аграрної економіки за керівництва І. Лукінова та за участі Б. Харченка й О. Шпичака. В їх основу було покладено визначення кадастрових цін, що визначалися за витратами виробництва сільськогосподарської продукції по гірших землях та враховували заданий рівень рентабельності [23].

Наукова дискусія щодо вилучення земельної ренти та її подальшого спрямування на реалізацію селозберігаючої моделі аграрного устрою України, пошуків нових факторів розвитку сільських територій завдяки обліку земельної ренти наразі знаходить відображення в окремих наукових публікаціях В. Жука [85; 86].

Ренту, утворену в процесі видобування корисних копалин, називають гірничою рентою [82]. Вона не може розглядатися лише з вузькогалузевих позицій гірничого виробництва. Гірничу ренту пов'язана з іншими видами ренти й макроекономічними процесами, має природне джерело виникнення та загальноекономічний характер прояву.

За класичним підходом рента в гірській промисловості поділяється на абсолютну та диференційну, однак окремі дослідники до класичних видів гірничої ренти додають й інші. Так, В. Міщенко [155, с. 28-29] виділяє монопольну (одержується з тих ділянок, де видобуваються рідкісні корисні копалини, які реалізуються за монопольними цінами, що визначаються лише платоспроможністю споживачів), О. Веклич [39, с. 107] – екологічну (пов'язана з використанням природних ресурсів відповідно до принципів сталого розвитку), О. Амоша, Л. Стариченко [5] – гірничо-виробничу (формується у результаті видобування корисних копалин).

Н. Жикаляк [82, с. 182-184] гірничу ренту поділяє на гірничу, яка не залежить від поведінки суб'єкта господарювання, та підприємницьку в сфері гірської промисловості, що залежить від поведінки суб'єкта господарювання. Під гірничою рентою автор розуміє частину економічного прибутку від передачі прав власності земельної ділянки та надр для видобування корисних копалин, або від реалізації продукції гірської промисловості. Підприємницька рента, у трактуванні автора, – це частина економічного прибутку від продажу прав на мінеральні ресурси або продукцію гірської промисловості, що в основному зумовлена діями суб'єктів господарювання в процесі здійснення інвестицій у поточній діяльності.

Водна рента, за дослідженнями Ю. Наврозової [162], є певним видом надприбутку, який залежить від природних

властивостей води, що отримує суб'єкт господарювання завдяки експлуатації обмежених різноякісних водних ресурсів та поділяється на три основні форми водної ренти: абсолютну, диференційну та монопольну.

Лісова рента, на думку О. Врублевської [46], існує у формі диференційної ренти I-го роду (за якістю й місцем розташування) та диференційної ренти II-го роду, що відображає ефективність додаткових витрат на відтворення, охорону та експлуатацію лісових ресурсів.

У своїй монографії «Рента, антирента і квазірента в глобально-цивілізаційному вимірі» [265] Ю. Яковець зазначає, що природна рента (яка включає в себе земельну, гірничу та лісову ренти) реалізується у формі абсолютної, диференційної, монопольної ренти й квазіренти.

Якщо простежити традиції визначення диференційної ренти, то умовою її утворення є відмінності у продуктивності праці при рівновеликих витратах залежно від родючості та місця розташування земельних ділянок. При цьому на диференційну ренту 1 впливає відмінність ділянок за родючістю й місцем розташування, а на диференційну ренту 2 – перехід до інтенсивного землеробства з використанням передових технологій. Таким чином, застосування традиційного підходу до визначення диференційної ренти дозволяє побачити проблеми теоретичного обґрунтування вищевикладеної моделі диференційної ренти, описані у монографії [123]. Уважаємо умовним виділення першим її видом гірської диференційної ренти на етапі видобутку сировини. Як другий і третій види диференційної ренти, також на відміну від класичного підходу, виокремлено виділяються рента місця розташування і рента якості. Водночас, Б. Малишев [144, с. 47] відкидає модель диференційної ренти

трьох родів й описує лише традиційну диференційну ренту 1-го і 2-го роду.

За результатами проведених досліджень у публікації [185] запропоновано підхід до формування диференційної ренти, згідно якого виключається її наявність в умовах розвитку економіки та вважається безперспективним будь-яке встановлення цін на природні ресурси. Недоліком цієї позиції, на нашу думку, є те, що вона не враховує той факт, що однакова за кількістю та якістю праця, вкладена, наприклад, у різні за якістю природні ресурси, дає різні економічні результати.

Монопольна рента утворюється в особливих кліматичних умовах або ж на землях особливої якості. Саме на них можливе обмежене виробництво сільськогосподарської продукції з особливими, унікальними якісними характеристиками. Джерело монопольної ренти є результатом додаткових вкладень праці й капіталу в землю. Це, як правило, частина доходу, створена в інших галузях виробництва, яку отримує землевласник через монопольні ціни, тобто через перерозподіл. Тому автори публікації [185] монопольну ренту ще характеризують як незароблений дохід або «квазіренту».

Щодо актуальності та важливості форм диференційної й абсолютної ренти дослідники мають прямо протилежні погляди. Так, Ю. Яковець [265, с. 267] з позиції пріоритетів розробки сучасної рентної політики має на увазі передусім диференційну ренту, а сферу присвоєння абсолютної ренти вважає досить вузькою.

У науковій літературі виділяються й інші види ренти без зазначення ознак їх розподілу. Зокрема, М. Абрамчук виділяє: 1) диференційну природну ренту 2 роду; 2) екологічну ренту, 3) технологічну квазіренту, 4) біоренту; 5) фінансову ренту [1]. Цей перелік не є вичерпним. Вибір саме таких видів ренти для

подальшого дослідження автором здійснено з урахуванням сфери його наукових інтересів, що стосується еколого-економічних основ використання біоінновацій.

Вагомим внеском представників неокласичної теорії (У. Джевонса, К. Менгера, А. Маршалла, Дж. Б. Кларка та ін.) стало запровадження у науковий ужиток поняття «економічної ренти» як чистого продукту фактора виробництва.

Аналіз окремих інформаційних джерел засвідчив, що серед їх авторів відсутня фундаментальна єдність у частині сутності економічної ренти, адже вона розглядається як:

- додатковий дохід, отриманий без підприємницьких зусиль та витрат праці, що виникає у результаті використання тих ресурсів, які не належать до природних багатств (природних ресурсів) – фінансових, інтелектуальних та адміністративних (владних) ресурсів [65, с. 9];

- форма економічної реалізації власності на окремі фактори виробництва, яку привласнює підприємець унаслідок зменшення витрат на одиницю продукції порівняно з іншими товаровиробниками, а також як наслідок запровадження передових форм організації виробництва і праці, підвищення ефективності управлінської праці, оптимального розміщення підприємства щодо ринків сировини та ринків збуту тощо [77, с. 234].

Певні відмінності у трактуванні економічної ренти зумовлюють виділення її різних її видів, а саме:

1) фінансової, інтелектуальної, інформаційної, технологічної, управлінсько-організаційної тощо [19];

2) фінансової, інтелектуальної, адміністративної (владної) [65, с. 9];

3) монопольної, фінансової, майнової, дарувальної, спекулятивної, експортно-імпоротної, інтелектуальної, історико-культурної [207].

Зазначимо, що у поясненні окремих видів економічної ренти, виділених Ю. Розовським [207], такі види ренти, як дарувальна, експортно-імпортна, історико-культурна, на нашу думку, не відповідають атрибутам факторів виробництва – рентних ресурсів.

Наразі, за результатами огляду наукової літератури констатуємо, що атрибутами економічної ренти є сфера господарювання / господарська діяльність – середовище, у якому виникає рента, – дохід, як наслідок здійснення господарської діяльності. Іншим атрибутом є ресурс, що використовується під час такої діяльності. Варто звернути увагу на те, що такими ресурсами є й природні ресурси (земля (грунт), повітря, корисні копалини, лісові та водні ресурси). У зв'язку з цим виникає питання щодо обґрунтованості окремого виділення природної та економічної ренти.

Повернемося ще раз до розуміння науковцями сутності природної ренти.

Під природною рентою М. Галушак [51] розуміє додатковий прибуток, який отримують понад певний прибуток на витрачені працю й капітал. Природно-ресурсна рента, на думку М. Галушак [51], виникає в результаті господарської діяльності, пов'язаної з використанням у суспільному виробництві природних ресурсів як засобів виробництва. Отже, природна рента виникає в результаті господарської діяльності та, як прийнято вважати згідно основ політичної економії, в результаті виробничих відносин.

Викладена позиція надає достатніх підстав стверджувати, що всі фактори виробництва – ресурси, що використовуються або мають використовуватися суб'єктами господарювання в умовах невизначеності, зумовлюватимуть виділення нових видів економічної ренти, до складу яких входитимуть, урахувавши результати наукового дослідження, викладені у монографії [114,

с. 113-114], такі види економічної ренти, як виробнича рента, природна рента, технічна рента, технологічна рента, трудова (інтелектуальна) рента, просторова рента, структурно-організаційна рента, інформаційна рента (рентний ресурс, інформація, сукупність знань прикладного характеру, ідей, що набули практичного втілення (ноу-хау та інші інновації), нематеріальна рента, фінансова рента.

Розкриваючи зміст сучасної системи рентних відносин, у публікаціях також виділяється інституційна рента (статусно-адміністративна, бюрократична, політична тощо) [61, с. 14]. Однак, на нашу думку, інституційна рента за своєю суттю не є рентою, адже в її основі знаходяться не ресурси, а владні повноваження, використання яких може зумовити дохід, який у своїй переважній більшості матиме ознаки неправомірної економічної вигоди.

Узагальнюючи результати дослідження, встановлено, що всі види ренти, у т.ч. природну рентну, як прояв рентних відносин, системи економічних відносин слід уважати економічною рентою.

Виходячи з сутності та економічної природи ренти, ураховуючи напрацювання попередників, а також необхідність облікового відображення ренти, класифікація ренти має «проводитися із поділом на форми, види та підвиди, які слід розглядати як елементи класифікаційної системи, зважаючи на їх філософське категорійне трактування» [16, с. 68].

Отже, за формою економічну ренту слід поділяти на: абсолютну ренту (дохід, що не залежить від властивостей рентного ресурсу, та є наслідком реалізації орендних відносин), диференційну ренту 1-го роду (дохід, який залежить від властивостей рентного ресурсу), диференційну ренту 2-го роду (дохід, на який впливає розмір додаткових витрат на

поліпшення/підтримання/відтворення якості рентного ресурсу для його подальшого ефективного використання) та монопольну ренту (дохід, що виникає за умови перевищення ціни рентного ресурсу над його вартістю).

За утворенням рентного ресурсу економічна рента поділятиметься на види: природну (підвиди: земельна, водна, гірська, лісова) та іншу ресурсну ренту (підвиди: фінансова, інтелектуальна, інноваційна, інформаційна, технологічна, структурно-організаційна тощо).

Подальша класифікація економічної ренти можлива за такими ознаками, як спосіб використання рентного ресурсу та галузь утворення.

Виходячи з вищевикладеного, в бухгалтерському обліку суб'єкта господарювання економічна рента повинна відображатися за її формами та видами відповідно до ресурсів, що використовують у господарській діяльності. Запропонована класифікація дозволяє врахувати основні положення концепції сталого розвитку та може бути покладена в основу удосконалення теорії й методології, а також розробки організації та методики бухгалтерського обліку економічної ренти.

2.2. Облікове забезпечення реалізації рентних відносин в Україні

В умовах пошуку оптимальної моделі побудови розвинутої ринкової економіки окремими країнами пострадянського простору, що намагаються реалізувати комплекс євроінтеграційних заходів, дослідження проблем облікового відображення рентних відносин важливе з огляду на розв'язання низки стратегічних завдань, що сьогодні стоять перед суб'єктами

господарювання. Інтеграційні процеси, до яких активно долучається Україна, створюють для бізнесу нові можливості, пов'язані з розширенням ринків. У сучасних умовах конкуренції такі перспективи спонукають до відмови від недостатньо ефективних методів управління витратами та перенесення акцентів на управління доходами. Ефективно вирішити ці питання можливо у т.ч. й на основі теорії ренти.

Економічна теорія пояснює сутність та значення рентних відносин на рівні держави, проте у бухгалтерському обліку немає будь-якої інформації щодо облікового відображення ренти як одного з видів доходів суб'єкта господарювання, за виключенням окремих публікацій, зокрема монографії [177]. Це призводить до цілеспрямованого зменшення релевантості інформації про доходи від використання рентних ресурсів, адже ні одна форма існуючих видів звітності не надає жодної інформації про будь-який вид ренти.

Недостатня увага ренті значно збільшує ризик недостовірної оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання та впливає на об'єктивність й ефективність прийняття управлінських рішень.

Однією з важливих проблем, яку слід розв'язати, є сутнісна ідентифікація ренти в системі понять бухгалтерського обліку, адже без цього залишаються неможливими її вартісна оцінка та визначення впливу ренти на формування доходів соціально-економічних агентів.

Протягом останніх років науковцями все частіше порушувалися питання бухгалтерського обліку як інформаційного джерела для управління певним видом ренти. Так, питання окремих видів ренти досліджували В. Жук [84], І. Замула [89], С. Здан (Мельник) [92], Т. Остапчук [178] та інші. Позитивно оцінюючи результати досліджень, викладених у працях [84; 89; 92; 178], наголосимо, що включення ренти як

додаткового доходу або надприбутку суб'єкта господарювання від використання або експлуатації рентоутворюючого ресурсу (фактора виробництва), за винятком рентних платежів, у систему понять бухгалтерського обліку так і не відбулося.

Однією з головних причин ситуації, що склалася, слід вважати існування двох головних ускладнень, пов'язаних з теорією ренти, а саме: «це невдалий результат помилкового прагнення синтезувати несумісні теорії затрат, ... відсутність єдності відносно самої сутності ренти» [44, с. 385].

У питаннях реалізації рентних відносин між державою та суб'єктами господарювання залишається чимало дискусійних питань. На це звертається увага у публікаціях [23; 90; 92; 150; 172-176; 183].

Це формує достатні підстави для констатації, що наукове співтовариство дійшло беззаперечного висновку про актуальність обліку ренти, проте, наразі, більш-менш узгоджених пропозицій щодо теоретичного обґрунтування та методичної реалізації обліку рентних відносин серед українських науковців не сформульовано. Віднайти відповідь на означене питання можна завдяки екскурсу в минуле.

Рента є однією з тих категорій, які почали вивчатися і досліджуватися одними з найперших, однак остаточного пояснення не отримали й до сьогодні. Крім того, сфера її застосування, перелік ресурсів, з яким пов'язують її виникнення та прояв, постійно розширюються. Це призвело до виникнення видів та форм ренти [1], що породжує необхідність у визначенні й аналізі обставин такої популярності категорії ренти серед науковців, визначивши об'єктивні та суб'єктивні фактори-причини.

Перманентна трансформація економічних відносин зумовлює зміну поглядів щодо розуміння ренти як економічної категорії.

Проаналізувавши низку наукових праць [23; 65; 148; 152; 156; 188; 209; 218; 260], присвячених генезису теорії ренти, встановлено, що погляди науковців відносно сутності ренти певним чином еволюціонували.

Так, представники класичної політичної економії, зокрема В. Петті [188], А. Сміт [218], Д. Рікардо [209], Дж. С. Мілль [156] вважали, що природна рента має подвійне розуміння, зокрема, як продукту природи і продукту праці, однак щодо вартісного оцінювання ренти мали дещо відмінні погляди. Так, В. Петті прирівнював ренту до всієї додаткової вартості, не розмежовуючи останню на прибуток і ренту [188].

Під рентою В. Петті розумів ту частину сільськогосподарського продукту або грошей, яка залишається після віднімання витрат виробництва із загального продукту або всієї суми грошей. Окрім цього, В. Петті розглядав ренту у двох формах: рента з землі і рента з грошей (процент). Останню він виводив з першої. На думку М. Каратаєва та І. Степанова, теорія ренти В. Петті – це його теорія прибутку [101, с. 133].

Питання земельної ренти також вивчав Джон Локк (1632-1704), відомий філософ XVII-го ст., попередник французьких матеріалістів XVIII-го ст., який продовжив та розвинув учення В. Петті про земельну ренту і позиковий процент, кваліфікуючи їх уже як результат капіталістичної експлуатації. Д. Локк уважав процент природнім явищем та стверджував, що гроші, які приносять процент, набувають такої ж природи, як і земля. Отже, у Д. Локка простежуються основи теорії доданої вартості. Водночас Д. Локк, на думку М. Каратаєва та І. Степанова, зводить процент і ренту до експлуатації праці [101, с. 168].

Інший відомий дослідник Дедли Норс (1641-1691) зазначав, що рівень проценту визначається не кількістю грошей у країні, а попитом і пропозицією позикового капіталу, тому вважав, що

процент є грошовою рентою, на зразок того, як і дохід землевласника є земельною рентою. [101, с. 169].

Адам Сміт (1723-1790) визначав ренту як надлишок понад суми звичайного для відповідної місцевості прибутку та заклав подвійність підходу до ренти як продукту землі та доходу, визначеного високим попитом при обмеженій пропозиції (орендній платі) [218]. Однак, на нашу думку, таке розуміння ренти залишає останню поза складом об'єктів бухгалтерського обліку, адже рента, враховуючи позицію А. Сміта, визначатиметься у світлі сучасних реалій після здійснення облікових процедур шляхом порівняння двох обсягів прибутку – фактично одержаного певним підприємцем та звичайним для даної місцевості прибутком. Важливим для нашого дослідження є й та позиція А. Сміта, згідно якої рента вважалася якісно іншою частиною ціни продукту, ніж заробітна плата і прибуток. Низька або висока заробітна плата й прибуток на капітал є причиною високої або низької ціни, тоді як менший або більший розмір ренти – результат ціни. На думку А. Сміта, рента є залишком, отриманим у результаті вирахування з ціни продукту заробітної плати або прибутку на капітал, тому не можна вважати отримання ренти, заробітної плати й прибутку явищами одного порядку. Важливим є й те, що, на думку А. Сміта, розмір ренти залежить від більшого чи меншого розміру ціни товару, яка складається з трьох елементів: заробітної плати, прибутку та ренти [218, с. 189].

На думку М. Каратаєва й І. Степанова, теорія земельної ренти А. Сміта була суперечливою, адже він запропонував не менше чотирьох визначень виникнення ренти. Спочатку А. Сміт досить близько підійшов до дійсного джерела ренти, надав їй характеристику як наслідку віднімання з праці сільськогосподарських робітників. Це визначення походило з

теорії трудової вартості та чітко вказувало на експлуаторську природу ренти. Проте, далі А. Сміт оголосив ренту «винагородою за користування землею», яка корелювалася з теорією витрат виробництва. Надалі рента у А. Сміта виступає вже як результат фізичної продуктивності [101, с. 190].

На думку апологетів учення К. Маркса, А. Сміт аналізував земельну ренту, прибуток і процент як різні форми доданої вартості. На їх думку, А. Сміт змішував додану вартість з прибутком, а прибуток потім пояснював не доданою вартістю, а діяльністю самого капіталіста [101, с. 196].

Доктрина ренти Давида Рікардо (1772-1823) набула теоретичного та практичного характеру, ґрунтуючись на визначенні вартості, яке було запропоноване А. Смітом, та позицій щодо приватної власності на землю. Як уважає багато дослідників (В. Мещеров [152], А. Зельднер [94], Р. Кудряшова [121]), починаючи від Д. Рікардо до теперішнього часу практично не відбулося суттєвого розвитку в аспекті синтезу теорії вартості та ренти [23, с. 66], адже Д. Рікардо визначив ренту як економічну категорію та наполягав на хибності змішування ренти з орендною платою, чим виводив ренту з категорій буденного життя до категорій економічної теорії. На думку Д. Рікардо, головною умовою існування та визначення ренти є «вкладення двох однакових кількостей капіталу й праці» [209, с. 435] у продукт, ціни на який будуть порівнюватися з метою визначення ренти.

Д. Рікардо також заявив, що він вважає незадовільними у Ф. Кене, А. Тюрго, А. Сміта, Ж. Б. Сея, Ж.- Ш. Леонара Сімонд де Сімонді та інших економістів пояснення відносно руху ренти, прибутку і заробітної плати [209, с. 30].

Зокрема Д. Рікардо звертає увагу на протилежність поміж рентою, прибутком та заробітною платою й пов'язує теорію

ренти з теорією вартості. Однак, як зазначав М. Чернишевський, «... Теорія Д. Рікардо досконало обґрунтована, проте не абсолютно повна; вона пояснює лише причину розбіжності в ренті різних земель, не враховуючи, що й найбільш погана із земель, що обробляються, приносить ренту, та не пояснюючи цього; він виводить ренту нижче її дійсної величини, тому що бере ренту лише при достатності, а не при недостатності виробництва» [249, с. 397].

Інший підхід до визначення розміру ренти запропонував Дж. С. Мілль (1806-1873), на думку якого, рента дорівнює розміру економії витрат, що приносять кращі машини й землі, як ресурси з виключними властивостями [156].

«Рента, згідно з уявленнями К. Маркса, є однією із форм (поряд з прибутком і процентом) доданої вартості, створеної додатковою працею найманих робітників і привласненої земельним власником. Виникнення ренти як економічної категорії К. Маркс убачав не в сфері виробництва, а у сфері розподілу, де прибуток перетворюється в ренту [23, с. 67].

Отже, у контексті трудової теорії вартості та в умовах ринкового капіталістичного господарства рента розглядалася як одна з форм доданої вартості, джерелом утворення якої є праця найманих працівників, та вважалася її надлишком понад середній для відповідної галузі прибуток.

Згодом А. Маршал (1842-1924) та його послідовники на ґрунті критики марксистських поглядів розширили розуміння рентних відносин, які, на їх думку, не можна обмежувати лише послугами землі. Принципи формування ренти були поширені на всі види ресурсів, пропозиція яких є обмеженою (фіксованою) [148].

Інший погляд на розуміння ренти мали послідовники теорії В. Парето (1848-1923) (Дж. Робінсон, К.Є. Боулдинг,

Х.Д. Хендерсон, Р. Тріффін, А. Мейєр). Під рентою, як зазначає Д.А. Ворчестер, вони розуміли дохід від будь-якого фактора, що перевищує той його рівень, який необхідний для утримання його зайнятості у відповідній сфері використання. Цей дохід понад та окрім (або у випадку від'ємної ренти менше) нормального доходу фактора, звісно, й є надлишковий дохід [44, с. 362].

Наразі слід констатувати, що в класичній політекономії поняття ренти не зберегло первинного значення. У працях класиків, зокрема Д. Рікардо, який, на думку А. Пезенті (1910-1973) [187, с. 308], найбільш точно пояснив закони цієї категорії в полеміці з іншими економістами свого часу, поняття ренти визначалося достатньо чітко. Рента визначалася як особливий дохід, що надходить власникові землі при розподілі суспільного продукту.

Для економістів другої половини ХХ-го ст., особливо для економістів суб'єктивної школи, рента стала найбільш широко невизначеною категорією, адже рента набула ототожнення з будь-яким диференціальним доходом взагалі, особливо тоді, коли цей дохід породжується такою причиною, або фактором, котрий не може бути збільшений або вироблений за бажанням (так, володар гарного голосу не може передати його іншим, видатний художник не може бути замінений іншим, і, відповідно, вони одержують «ренту»). Таким чином, на думку А. Пезенті, рентою вважався би дохід, одержаний будь-яким власником благ, доступних у кількості, природньо або штучно обмеженій порівняно з попитом [187, с. 308].

На думку А. Пезенті, економісти більш пізнього періоду спеціально, щоб лишити цю категорію її суспільного характеру, змушуючи забути той факт, що економічним категоріям відповідають категорії суспільні, змішуючи поняття, оголошували рентою будь-який диференціальний дохід.

Так, наприклад, вони говорять про кон'юнктуру ренти [187, с. 309].

А. Пезенті стверджував, що земельна рента є реалізацією монополії приватної власності на землю, формується не з властивостей землі, а з властивостей суспільства, із суспільних відносин, та відноситься до галузі політекономії, що вивчає суспільні відносин в сільському господарстві, оскільки земельна рента є економічним вираженням відносин власності на головний засіб виробництва у сільському господарстві, – на землю [187, с. 323-324].

Така позиція А. Пезенті ґрунтується на тому, що земля, на відміну від інших видів капіталу, має необмежений термін використання та не відновлювана за бажанням, окрім того, вона – за походженням природний фактор, а не продукт людської праці. З урахуванням таких базових позицій А. Пезенті вважав, що земельна рента пройшла низку трансформацій – від відпрацьовочної ренти, ренти продуктами, грошової ренти до перетворення грошової ренти у капіталістичну земельну ренту. На думку А. Пезенті, з перетворенням грошової ренти в капіталістичну, вона перестала бути типовою формою доданої праці та її вартості й стала тією частиною доданої вартості, яка залишається після вирахування середнього прибутку на капітал [187, с. 333].

Представники інституціоналізму, зокрема Г. Таллок [292], Дж. Б'юкенен [273], Е. Крюгер [287] вважають ренту результатом обмеження конкуренції з метою отримання монопольних прав. Зокрема, на думку Г. Таллока, будь-яке вдосконалення ресурсів підприємцем робить їх відносно рідкіснішими. Таке вдосконалення позитивно впливає на суспільний добробут, а додаткова рента (квазірента), що виникає в результаті застосування більш ефективних ресурсів чи технологій, має

тимчасовий характер. За відсутності штучно створених бар'єрів ринкова конкуренція неминує розмиває її, зводить до нормального рівня [292].

«Сучасна неокласична теорія рішуче відмовилася відокремлювати ренту від інших видів неконкурентних доходів» [123, с. 19]. Нормальний рівень доходів визначається виключно умовами конкуренції на ринку ресурсів, причому в якості норми пропонується досконала конкуренція. Таким чином, є неможливим виділення рентного доходу, як такого, у кожному окремому випадку.

На існування багатьох, іноді несумісних поглядів щодо сутності ренти звернув увагу Д.А. Ворчестер у статті «Перегляд теорії ренти» [44]. Зокрема було встановлено, що у науковому обігу застосовуються різні тлумачення ренти, а саме:

- «1. Платежі підприємця за певні фактори виробництва.
2. Частина підприємницьких платежів, що виплачується певним факторам виробництва.
3. Дохід, отриманий власниками певних виробничих ресурсів.
4. Частина доходу, отриманого власниками певних виробничих ресурсів.

... Існують й інші способи, щоб сформулювати різні визначення, які б збільшили можливу кількість точних значень, проте цей список зазначає на головну проблему. ... пари пунктів 1 і 2, 3 і 4 відносяться до різних понять, і лише недобросовісний аналітик може назвати їх одним терміном» [44, с. 359].

Д.А. Ворчестер намагався розв'язати найбільш вагомій проблеми теорії ренти, зокрема, чи входить рента у вартість виробництва чи ні? [44, с. 362]. Свої міркування він обґрунтовував тим, що термін «рента» слід застосовувати на рівні фірм, відповідно ренту було б доцільно віднести до винагороди

певного типу виробничих факторів, оскільки винагорода надходить власникові фактора [44, с. 374].

Не можна оминати увагою позицію економістів Х. Джевонса, У. Уікстіда, Г.Д. Давенпорта та ін., які виступали проти вимірювання ренти як надлишку, адже це нічого не пояснює та «вводить її в розряд некерованих «додаткових» доходів» [44, с. 361].

Повертаючись до тлумачення ренти, сформульованого В. Парето (паретіанська рента), як платежу понад і окрім альтернативної вартості, Д.А. Ворчестер зауважує, що таке визначення серйозно послаблює значення терміна «рента», відповідно існує єдиний вид доходу, який не має ні альтернативної, ні реальної вартості, – це чистий прибуток. З урахуванням означеного Д.А. Ворчестер пропонує введення нового терміну для опису дійсного надлишкового доходу факторів виробництва на рівні фірми – «факторного прибутку» (оскільки «невартісні витрати» Д. Стиглера щільно пов'язані з аналізом проміжних рівнів від фірми до суспільства в цілому, щодо яких термін «рента», на думку Д.А. Ворчестера, не слід застосовувати). Отже, публікація 1946 року в «American Economics Review» констатувала, що «...теорія ренти залишається вельми неясною, оскільки виплата ренти, пов'язана з різними функціями влади, значно коливається за величиною...» [44, с. 361].

Д.А. Ворчестер позиціонував свою концепцію альтернативної вартості як третій варіант вирішення, описуючи дискусію двох позицій: «Рента поєднує елементи як надлишку, так і витрат» (класична теорія) і «Рента є частиною загальних платежів, які охоплюють надлишок» (паретіанська рента).

Водночас, сучасна західна економічна література приділяє досить багато уваги альтернативним витратам. Економічна теорія

підприємства передбачає, що альтернативні витрати фірми входять у структуру її витрат. У реальних ситуаціях у бізнесі застосування фінансового показника «порогової ставки відсотка» близько за своєю суттю використанню концепції альтернативних витрат в економічній теорії підприємства.

Таким чином, феномен альтернативних витрат міцно увійшов у західну теорію і ділову практику сучасної ринкової економіки. Проте цього зовсім не можна сказати про ренти, для якої лише деякі з авторів знаходять дуже обмежене місце у своїх працях, що знайшло непряме відображення в навчальній літературі. Так, усього кілька рядків присвячено ренті в одному із загальновизнаних кращих підручників світу з економіки. П. Самуельсон і В. Нордхаус у частині III «Економіки» – «Ринки виробничих факторів і розподіл доходу» – пропонують таке визначення ренти, або, точніше, чистої економічної ренти: «Рента – це плата за використання факторів виробництва, пропозиція яких фіксована». Незважаючи на те, що спочатку поняття ренти дається в публікації [214] тільки щодо землі, далі зазначається, що «крім землі концепцію ренти можна застосувати до запасів нафти і золота, баскетболістів зростом вище двох метрів, і до будь-яких інших виробничих факторів, що характеризуються фіксованою пропозицією» [214, с. 284-285].

Аналогічне визначення ренти подає С. Фішер: «Оскільки земля традиційно розглядається як кількісно фіксований фактор, слово «рента» часто використовується для позначення доходу від будь-якого фактора, одержуваного завдяки обмеженості його пропозиції. Таким чином, фактор приносить ренту, якщо він оплачується на рівні більшому, ніж це необхідно для забезпечення пропозиції послуг цього фактора» [240, с. 331].

Про те, що використання в господарській діяльності природних ресурсів, окрім землі, формує ренту, зазначають й інші дослідники [51; 82; 155; 162].

Ураховуючи, що джерелом ренти є природний ресурс, а обов'язковою умовою її появи є здійснення господарської діяльності, всі види природної ренти можна вважати складовими економічної ренти, яка одержується суб'єктом господарювання, частина якої потім сплачується власникові такого ресурсу у вигляді рентних платежів.

На думку Б. Пасхавера, механізм цін не може слугувати регулятором рентних відносин, оскільки рента не формує ціну, адже є частиною створеної доданої вартості. Проте досить дискусійним є питання включення плати за користування землею до витрат виробництва. Б. Пасхавер вважає, що включення орендарем ренти до витрат виробництва не повинно впливати на рівень цін, оскільки такі індивідуальні витрати не є суспільно необхідними. В протилежному випадку ціни сільськогосподарських продуктів визначалися б не тільки реальними затратами на їх виробництво, але й формами рентних відносин. Отже, ним відстоюється думка, що лише на рівні безпосереднього товаровиробника в рамках його внутрігосподарських інтересів можна ренту і ціну землі розглядати як елемент авансованих засобів [186, с. 38-40]. Іншої думки дотримується С. Здан (Мельник), яка зазначає, що «безпосередньо земельна рента проявляється у кінцевій ціні готової сільськогосподарської продукції» [92, с. 181].

У чинному законодавстві України присутнє визначення, відповідно з яким рентний дохід (земельна рента) – це дохід, що може бути отриманий із землі як засобу виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки. Рентний дохід розраховується як різниця між очікуваним валовим доходом від

реалізації продукції, отримуваної на земельній ділянці, та виробничими витратами і прибутком виробника [204].

Отже, враховуючи здійснений огляд думок учених, котрі були у витоків та розвивали теорію ренти, а також зміст інших публікацій [13; 65; 91], можна констатувати, що рента розглядалася як:

- додана вартість;
- складова прибутку;
- перетворений прибуток;
- форма доданої вартості;
- плата за використання ресурсів;
- наддохід (додатковий дохід) або надприбуток, одержаний внаслідок ефективного використання/експлуатації рентоутворюючого ресурсу;
- пасивний дохід, що не потребує від його одержувачів підприємницької діяльності.

За означеної поліморфності ренти вагомого значення набуває її розгляд як потенційного об'єкту бухгалтерського обліку з викладенням таких міркувань:

1. Рента є складовою доданої вартості, однак додана вартість у системі бухгалтерського обліку не обліковується. Варто звернути увагу на те, що на макроекономічному рівні додана вартість – це суспільна форма створеного найманими працівниками додаткового продукту. Додану вартість можна визначити лише на підставі застосування системи національних рахунків. При визначенні її на мікроекономічному рівні виникають серйозні ускладнення, адже на означеному економічному рівні «додана вартість – це вартість, що створюється всередині підприємства внаслідок дії над засобами праці та предметами праці і включає в себе додаткову вартість» [232, с. 172]. Застосування податкового законодавства також не

розв'язує проблеми її визначення, адже відповідно до п. 188.1 статті 188 Податкового кодексу України [194] база оподаткування ПДВ операцій з постачання товарів/послуг визначається, виходячи з їх договірної вартості з урахуванням загальнодержавних податків та зборів (за виключенням окремих зборів і платежів).

Отже, з погляду прикладної економіки, додана вартість – це економічний показник, що визначає вартість, яка створена підприємством у процесі виробництва продукції. Фактично, додана вартість продукції включає в себе затрати на її виробництво, витрати, пов'язані з оплатою праці та соціальним страхуванням, амортизаційні відрахування, податок на прибуток. Водночас, додана вартість не є об'єктом бухгалтерського обліку та навіть при існуючих методиках розрахунку у звіті «Про фінансові результати підприємства» не відображається.

2. Рента є складовою доходу від операційної діяльності, що здійснюється з використанням або експлуатацією обмежених природних ресурсів.

3. Рента виникає тільки внаслідок існування різниці витрат виробництва на різних ділянках землі чи при різних витратах праці та капіталу, адже, як зазначав Д. Рікардо, поки підлягають обробці тільки ділянки найвищої якості, ніякої ренти немає. Коли доводиться переходити до гірших за якістю ділянок, то перші повинні давати надлишок доходу, оскільки гірші ділянки повинні відшкодовувати всі витрати виробництва, інакше вони не були б залучені у виробництво. Таким чином, сама поява земельної ренти залежить від необхідності переходити від ділянок кращої якості до менш родючих земель [209]. Визначити різницю у витратах виробництва або витраченого капіталу одному й тому самому суб'єктові господарювання можна лише за результатами здійснення певного виробничого циклу, складання квартальної

або річної фінансової звітності. Відповідно, ренти доцільно ідентифікувати як додатковий дохід, яка, на нашу думку, не може дорівнювати розміру рентного платежу. За такої позиції рента не може бути відображена у складі витрат.

4. Ускладнення попередньої вартісної оцінки ренти унеможлиблює її відображення в складі доходу. Варто згадати, що доходи відображають за фактом реалізації або надходження коштів.

5. Обсяг ренти залежить від попиту на товар. Якщо товар буде реалізований за собівартістю, або нижче собівартості ренти не буде. Що вищою буде ціна продажу, то більшою буде частка ренти в доході від реалізації.

6. Рента як вид доходу безпосередньо впливатиме на оптимізацію використання економічних ресурсів суб'єкта господарювання, матиме важливе значення при визначенні пріоритетів і формуванні планів розвитку. Бізнес, орієнтуючись на задоволення попиту, визначає перспективи, пріоритетність окремих напрямів діяльності відповідно до потенційного прибутку. Його розмір значною мірою буде залежати від процедури ідентифікації ренти, наслідки якої формуватимуть низку економічних важелів впливу на виробництво. За їх допомоги буде забезпечена співпраця між окремими ланками й учасниками виробничо-комерційного процесу, а також стимулювання удосконалення технологій і підвищення ефективності використання ресурсів.

Характеризуючи другий аспект рентних відносин, – рентний платіж, вважаємо за необхідне висловити низку міркувань. Рентні платежі за користування природними ресурсами у переважній більшості країн світу здійснюється у виді ренталс, роялті та бонусів, обсяг яких має свої особливості. Так, наприклад, в Індії плата за використання надр для видобування залізорудної

сировини становить 10% її ринкової вартості [150, с. 55]. Як зазначає О. Захарчук, «... у США підприємства, які займаються видобутком корисних копалин, сплачують орендну плату, бонуси, роялті. В скандинавських країнах підприємства сплачують стандартний податок у розмірі 28%, спеціальний податок – 50% і роялті на родовищах» [91, с. 89]. Великий сумарний обсяг рентних платежів, на думку О. Захарчук, є обґрунтованим, адже й обсяг ренти великий. Аргументом на користь високого рівня рентних платежів є й те, що суб'єкт господарювання нічого не вкладає, а несе витрати тільки на їх видобування.

Узагальнюючи ситуацію в Україні, зазначимо, що підприємства, які видобувають корисні копалини, лише збільшують свої доходи, адже розмір відсоткових ставок плати від вартості видобутих корисних копалин є меншим за розмір відшкодованого податку на додану вартість таким суб'єктам господарювання – експортерам. «Недосконалість існуючої системи платежів за користування надрами в Україні призводить до негативних наслідків, а саме: гірничя рента осідає у надрокористувачів, а це як правило, приватні підприємства» [150, с. 55], тому на справедливий розподіл ренти навіть не варто сподіватися.

Як зазначає В. Занько, «Якщо підприємство визначило суму рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин, яка повинна бути сплачена до бюджету з кожної одиниці видобутої мінеральної сировини певного виду, то воно може включити витрати на нарахування такої рентної плати, як інші прямі витрати до виробничої собівартості товарної продукції гірничого підприємства» [90, с. 21]. За такого підходу рентні платежі будуть повертатися суб'єктові господарювання у ціні реалізованої готової продукції. Це, на нашу думку, лише

збільшує ціну продажу і жодним чином не впливає на економічну поведінку суб'єкта господарювання, який, за умов недосконалого ринку, як, наприклад, в Україні, як правило, є монополістом.

Для забезпечення справедливого розподілу доходів від видобування енергоресурсів та інших корисних копалин підприємствами-експортерами обов'язковий рентний платіж має бути більший за ставку податку на додану вартість, що підлягає відшкодуванню, та бути у межах 5-10% від ринкової вартості корисних копалин та щоквартально сплачуватися у вигляді авансових платежів з обов'язковим коригуванням суми платежів у кінці фінансового року.

Регламентация організації та ведення бухгалтерського обліку природних ресурсів, а відповідно й природної ренти, відсутня у більшості країн світу, що зумовлено превалюванням державної форми власності на природні ресурси.

У національних стандартах природні ресурси згадуються у П(С)БО 7 «Основні засоби» [200] в частині земельних ділянок, які обліковуються на субрахунку 101 «Земельні ділянки», та витрат на їх поліпшення – субрахунок 102 «Витрати на поліпшення земельних ділянок», а також придбаних природних ресурсів для наступного видобутку (нафти, газу тощо) – субрахунок 114 «Природні ресурси». Аналогічна ситуація спостерігається в міжнародних стандартах, де у МСФЗ 16 «Основні засоби» [159] йдеться про облік земельних ділянок.

Однак П(С)БО 7 [200] так само, як і МСФЗ 16 [159], не поширюється на невідтворювані природні ресурси (характеризуються обмеженими запасами, використовувати їх можна лише раз (багатства надр)). Тобто більшість відновлюваних природних ресурсів і всі невідновлювані як джерела формування природної ренти обліком не охоплюються.

На наше переконання, віднесення природних ресурсів до складу основних засобів є необґрунтованим з огляду на низку їх характеристик, відмінних від основних засобів, а саме:

- 1) відсутність зносу;
- 2) природне походження;
- 3) здатність до біологічних перетворень.

У 2009 р. затверджено П(С)БО 33 «Витрати на розвідку запасів корисних копалин» [201], яке визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати на розвідку та визначення обсягів і якості запасів корисних копалин та її розкриття у фінансовій звітності. Норми цього П(С)БО застосовуються підприємствами, організаціями та іншими юридичними особами (далі – підприємства) незалежно від форм власності (крім банків, бюджетних установ та підприємств, які відповідно до законодавства складають фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності) та не поширюються на етапи дослідно-промислової розробки родовищ. Отже, облік природних ресурсів цей стандарт не регулює аналогічно до МСФЗ 6 «Розвідка та оцінка запасів корисних копалин» [160].

Щодо американської системи обліку, яка регулюється стандартами обліку US GAAP, то класифікація й віднесення природних ресурсів до об'єктів бухгалтерського обліку в них аналогічна до української практики. Але в US GAAP, на відміну від українських положень (стандартів) бухгалтерського обліку, додатково розкриваються питання обліку та відображення у звітності природних ресурсів для нафтовидобувних компаній.

Отже, методологія бухгалтерського обліку природних ресурсів, як джерела формування природної ренти, потребує удосконалення в частині визнання об'єктами обліку всіх

природних ресурсів і прав на їх використання, а також формування їх класифікації, методики їх оцінки, відображення на бухгалтерських рахунках та у звітності підприємства. Це створить підґрунтя для достовірного визначення суми природної ренти від певного виду природного ресурсу.

Щодо інших факторів виробництва (інноваційна техніка й технологія, креативний персонал, інформація тощо), то вони у переважній більшості знаходять відображення на рахунках бухгалтерського обліку.

Знання обсягу ренти формуватиме конкурентну перевагу, адже за фактично менших витрат та ринкової ціни дохід буде більшим, ніж у конкурентів. Знання обсягу ренти дозволить зменшити ціну продажу, зберегти рівень рентабельності, збільшити обсяг реалізації, а отже дохід та прибуток.

Рента як дохід від видобування/використання природних ресурсів, а також використання інших рентоутворюючих факторів має відображатися на позабалансовому рахунку «Рента» з виділенням субрахунків за видами одержаної економічної ренти від видобування/використання, іншої експлуатації (передачі в оренду) природних ресурсів, а також ресурсів, що генерують ренту для суб'єкта господарювання.

Запис на відповідному позабалансовому рахунку здійснюватиметься після аналізу публічної фінансової звітності, зокрема звітності про витрати та доходи суб'єктів господарювання – конкурентів. Відображення одержаної ренти за результатами минулого фінансового року надаватиме інформацію для менеджменту для можливих варіантів управлінських рішень у поточному фінансовому році, а саме:

- визначення максимально допустимого зниження ціни продажу готової продукції зі збереженням прийняттого рівня рентабельності для збільшення попиту, розширення

ринку збуту та, як наслідок, збільшення розміру прибутку;

- скерування всього обсягу ренти або її частини на реалізацію екологічних заходів, модернізацію матеріально-технічної бази, активізацію інноваційної діяльності тощо.

Рентні платежі пропонується відносити на витрати діяльності, адже їх включення до витрат виробництва суперечить економічній природі таких витрат, безпідставно збільшує собівартість та суперечить принципу справедливого розподілу ренти. З метою поповнення фінансових джерел реалізації концепції сталого розвитку та забезпечення справедливого розподілу доходів від використання природних ресурсів, що належать народу України, пропонується встановити рентні платежі для суб'єктів господарювання – експортерів на рівні 5-10% від ринкової ціни.

2.3. Варіативність формування та обліку інтелектуальної ренти

Одним з факторів суспільного виробництва у XXI ст. є інформація й знання, які є основою всіх видів інтелектуальних продуктів. Будь-який виробничий процес супроводжується інтелектуальними витратами знань. Це притаманно всьому виробничому процесу й не лише наукомістким галузям, у яких продукується інтелектуальний продукт.

Наукомісткі галузі виробництва базуються на використанні інформації як головного ресурсу, тому процес використання складових інтелектуального капіталу в них є найбільш вагомим та потребує управління на основі достовірної інформації про

доходи і витрати такого виробництва. Одним з результатів використання інтелектуального капіталу є одержання інтелектуальної ренти.

Разом з цим, на сьогодні в Україні питання формування та розподілу інтелектуальної ренти для розвитку інноваційної сфери національної економіки, а також одного зі способів встановлення соціальної справедливості та підвищення рівня соціального добробуту піднімаються лише серед науковців. Існуючі правовий, економічний та фінансовий механізми інноваційної сфери виключають будь-який облік інтелектуальної ренти. Це стосується й інших видів економічної діяльності.

Значний розвиток наукомістких галузей у ХХІ ст. став основою для виникнення інтелектуальної ренти, що спричинило проведення досліджень в означеній сфері. Питання інтелектуальної ренти досліджували А. Анчишкін, А. Динкін, В. Іноземцев, Е. Кантор, Т. Назаричева, Н. Сіренко, О. Сухарєв, Ю. Яковець, В. Biegelbauer, R. Hollingsworth, A. Iaffe, Y. Shionoya, G. Schienstock та інші.

Протягом останнього часу питання інтелектуальної ренти вивчали й інші дослідники. Наразі заслуговують на увагу результати дослідження можливостей використання накопиченого інтелектуального капіталу й механізму формування інтелектуальної ренти, викладені у статті І. Скоблякової та Е. Артюшиної [216]. Вплив знань на формування «когнітивної» ренти вивчали В. Макаров та Г. Клейнер [140].

Дослідженню сутності, функцій та ролі інтелектуальної ренти у формуванні ринкової кон'юнктури присвячено публікацію Н. Литвиненко [132]. Певне розкриття особливостей функціонування ринку праці як чинника формування інтелектуальної ренти викладено у статті І. Давидової [66].

Аналізу загальнотеоретичних питань інтелектуальної ренти присвячена робота А. Мітіна [13].

Дослідження сутності інноваційної ренти як одного з видів інтелектуальної ренти, її відмінностей від інтелектуальної ренти та причин виникнення викладено у статті О. Карпенко та Л. Левченко [102]. Розкриттю механізмів формування, розподілу, використання інтелектуальної квазіренти в умовах глобалізації присвячена робота О. Левковець [125]. Визначенню ролі і значення інтелектуальної ренти в розвитку теорії економіки знань присвячена публікація Р. Сагайдак-Нікітюк та М. Коноваленко [212].

Варто також зазначити, що протягом останніх років окремі науковці все частіше порушували питання бухгалтерського обліку як інформаційного джерела для управління певним видом ренти, однак питання щодо обліку інтелектуальної ренти на сьогодні залишаються на початковій стадії розв'язання.

Узагальнюючи огляд останніх публікацій, слід констатувати, що вони, у переважній більшості, спрямовані на дослідження сутності інтелектуальної ренти, її потенційного впливу на розвиток наукомістких галузей економіки.

Переважає більшість авторів проаналізованих публікацій вважають, що інтелектуальна рента, пов'язана з інтелектуальним капіталом, виникає за умов:

- здійснення інноваційної діяльності інтелектуального працівника;
- встановлення приватної власності на інтелектуальну продукцію;
- комерціалізації інтелектуального продукту та виникає лише в інноваційних організаціях.

Водночас інтелектуальна складова господарської діяльності у конкурентному середовищі набуває не абиякого значення, адже

лише завдяки інтелекту та інноваціям як наслідку застосування інтелекту, з'являється об'єктивна можливість подовження життєвого циклу бізнес-одиниці. Пошук відповідей на питання ідентифікації інтелектуальної ренти, її обліку сприятиме формуванню необхідного інформаційного забезпечення ефективного управління господарською діяльністю.

Ідентифікація інтелектуальної ренти безпосередньо пов'язана з інтелектуальним капіталом, адже останній можна розуміти як вартісне вираження інтелектуальних ресурсів, що належать суб'єкту господарювання та обліковуються на його балансі.

Отже, для того, щоб розібратися у питаннях обліку інтелектуальної ренти, слід розглянути економічну сутність інтелектуального капіталу, адже лише за умови використання його складових у господарській діяльності може бути одержаний додатковий дохід – інтелектуальна рента.

Наразі не викликає сумніву теза про те, що будь-який капітал, з одного боку, є виробничим ресурсом, з іншого, є вартістю, що збільшується в процесі виробничого використання, відповідно й інтелектуальний капітал також здатний створювати додану вартість.

Економічну сутність інтелектуального капіталу та його складові дослідили Б. Леотньєв [128], М. Братніцкий [271], Е. Брукінг [272], Д. Добії [277], Л. Едвінссон [278], Р. Холла [280], А. Яругова, Ю. Фіялковска [284], С. Касєвіч, В. Роговский, М. Кісіньска [285], Б. Лев [288], Г. Сант-Онжа [290], К. Свейбі [291], а також інші зарубіжні дослідники.

Усвідомлення вагомості впливу глобалізації та безальтернативності розвитку суспільства й економічних відносин з урахуванням засад концепції сталого розвитку зумовили активізацію досліджень питань формування, управління та розвитку інтелектуального капіталу серед

вітчизняних науковців (В. Антонюк [8; 9], О. Бутнік-Сіверський [33], В. Врублевський [45], О. Грішнова [62], В. Диба [72], С. Ілляшенко [95], О. Кендюхов [105], Н. Маркова [146], В. Пожусв [196], Т. Понедільчук [202], О. Собко [219], А. Чухно [254] та ін.).

Огляд цих публікацій дав підстави дійти висновку про відсутність узгодженої думки серед науковців щодо економічної сутності та складових інтелектуального капіталу. Найбільш аргументовану доказову базу існування суттєвих розбіжностей із досліджуваного питання одержала О. Собко [219]. До найбільш важливих висновків дослідниці, що є суттєвими для визначення атрибутів інтелектуальної ренти, варто віднести встановлення поліваріантності думок щодо:

- ідентифікації форми існування інтелектуального капіталу (невидимі активи/засоби, нематеріальні активи/засоби, нематеріальна форма майна, невидиме майно, інтелектуальні активи/нематеріальні засоби/цінності, здібності, навички, активи знань, інтелектуальна матерія/власність, інтелектуальний продукт, людський і машинний інтелект, управління знаннями, капітал знань, сукупність знань та інформації, гудвіл, соціальний капітал, людський капітал тощо);
- визнання інтелектуального капіталу джерелом багатства та одночасно якісно новим економічним ресурсом, що немає фізичних чи фінансових вимірників;
- визнання інтелектуального капіталу атрибутом конкурентоспроможності й ефективності функціонування суб'єктів господарювання, а також засобом їх ринкової капіталізації;
- визначення економічного змісту інтелектуального капіталу, що базується на функціональному підході, як вартості,

здатної генерувати нову вартість, або засобу, що створює видимі ефекти [219, с. 34-36].

Заслужують на увагу й інші результати дослідження, викладені у монографії [219, с. 36-37], а саме те, що інтелектуальний капітал:

- виступає водночас ресурсом і результатом здійснення підприємницької діяльності;
- нагромаджується і зберігається у специфічних формах, має динамічний характер, його нагромадження є важким завданням, оскільки в результаті невикористання може зникати або швидко втрачати свою цінність;
- передається частково, важко піддається копіюванню (наприклад, це притаманне індивідуальному інтелектуальному капіталу, який постійно перебуває у власності носія, працівника);
- має обмежені можливості вимірювання й оцінки у традиційних системах бухгалтерського обліку, окрім часткового відображення інтелектуального капіталу, наприклад, нематеріальних активів.

Завершуючи огляд результатів дослідження економічної сутності та складу інтелектуального капіталу, зазначимо, що він був би не повний без висвітлення існуючих методик його оцінювання. Суттєвий внесок у пошук оптимальної методики оцінки інтелектуального капіталу здійснили Л. Лім і П. Деллімор, С. Ілляшенко, Дж. Чен, Ж. Зу, Г. П. Тен, Д. Плоумен, Ф. Ганкок, Т. Хаусел, С. Нельсон, К.-Е. Свейбі, Л. Лігоненко, О. Собко та інші.

Безумовно, погоджуючись, що методика оцінки інтелектуального капіталу є вкрай важливою та запровадження його моніторингу сприятиме підвищенню довіри до суб'єкта господарювання, популяризації підприємства на фінансовому

ринку, розширенню його можливостей, варіативності моделювання стратегії його розвитку [219, с. 91], слід звернути увагу на брак наукових досліджень, пов'язаних із розв'язанням проблем облікового забезпечення управління його складовими, у т.ч. інтелектуальною рентою як результату, який підтверджує наявність та ефективність управління інтелектуальним капіталом.

Загалом погоджуючись з тим, що «за сутністю інтелектуальний капітал підприємства є сукупністю економічних відносин, у які вступають підприємці та наймані працівники, які є власниками-носіями індивідуального інтелектуального капіталу щодо пошуку, перетворення, збагачення і дифузії (трансферу, поширення) знань, генерованих інтелектом, та який у процесі функціонування бере участь у процесах формування, розподілу та перерозподілу доданої вартості, створеної в результаті функціонування інтелектуального капіталу» [219, с. 37], зазначимо, що новостворена додана вартість включатиме дохід роботодавця, який створив певні умови для пошуку, перетворення знань, – джерела доданої вартості, а також дохід найманого працівника, – власника-носія індивідуального інтелектуального капіталу, розмір якого має безпосередньо залежати від одержаних суб'єктом господарювання конкурентних переваг.

Важливо зважати також і на те, що за відсутності одного з таких суб'єктів – найнятого працівника у таких економічних відносинах втрачається підстава для визнання інтелектуального капіталу. На наше переконання, лише володіння інтелектуальною власністю, використання об'єктів інтелектуальної власності, продаж інтелектуальних продуктів, ранішепридбаних у їх розробників, не надає права, а отже підстав, ідентифікувати у складі загального капіталу такого суб'єкта господарювання інтелектуальний капітал.

Отже, узагальнюючи огляд економічної сутності інтелектуального капіталу та його складових, ми дійшли висновку, що останній одночасно є виробничим ресурсом та результатом господарської діяльності, який приносить/збільшує дохід завдяки використанню або продажу створеного інтелектуального продукту. Головною складовою інтелектуального капіталу є людський капітал – наймані працівники, які володіють високим інтелектом та застосовують його для зростання прибутку суб'єкта господарювання.

В умовах невизначеності будь-яке підприємство веде боротьбу за пролонгацію життєвого циклу, який не може відбутися без розвитку, котрий, у свою чергу, можливий завдяки інтелекту. Отже, інтелект, як обов'язкова умова виникнення інтелектуального капіталу, за його відповідного використання може генерувати інтелектуальну ренту.

На наше переконання, інтелектуальний капітал у більшій або меншій вартісній оцінці наявний у структурі загального капіталу будь-якого суб'єкта господарювання, який в умовах конкуренції демонструє тенденцію щодо зростання прибутку.

Проведений аналіз сутності складу інтелектуального капіталу дозволив дійти висновку, що джерелом інтелектуальної ренти є найняті працівники – «виробничий ресурс інтелектуального походження, який генерує інтелектуальну додану вартість ...» [219, с. 40]. Виходячи з цього, інтелектуальна рента є наддоходом для інтелектуального працівника, результати діяльності якого приносять і наддохід для роботодавця. Така рента може мати місце не завжди (лише за означених умов) та для працівника може бути у формі доплати, надбавки, бонусу, премії тощо.

Варто зазначити, що у науковій літературі економічна сутність інтелектуальної ренти ідентифікується по-різному, зокрема – це:

- надприбуток, який отриманий від використання відтворених, не пов'язаних з експлуатацією природних ресурсів, інтелектуальних факторів виробництва, перш за все інтелектуального капіталу [213];
- частина вартості, що утворюється трудом «інтелектуальних працівників» і привласнюється суб'єктом права інтелектуальної власності [132];
- форма економічної реалізації різних видів власності на інтелектуальні ресурси та інноваційні продукти, це дохід понад мінімального рівня, який необхідний для залучення інтелектуальних ресурсів у визначену сферу діяльності [157];
- факторний дохід від господарського використання об'єктів інтелектуальної власності та інновацій [216, с. 23];
- економічна форма реалізації власності на інтелектуальні ресурси у вигляді надприбутку, отриманого в результаті встановлення тимчасової монополії на використання визначеного ресурсу [3].

Зміст наведених дефініцій інтелектуальної ренти свідчить, що окремі дослідники вважають її джерелом лише об'єкти інтелектуальної власності, інновації та інноваційні продукти. Означений підхід, на нашу думку, зумовлює ототожнення інтелектуальної ренти та інноваційної ренти. Про це свідчать й інші думки дослідників, зокрема відносно того, що:

- основою формування інтелектуальної ренти є інтелектуальна власність; механізм формування інтелектуальної ренти міститься у додаванні до середньої вартості продажу інтелектуальної власності, патентів, ліцензій та гудвілу інноваційних організацій; економічною умовою виникнення інтелектуальної ренти є різниця в корисності об'єктів інтелектуальної власності, які використовуються в новаціях порівняно з традиційними

товарами; основною причиною утворення інтелектуальної ренти є монополія користувача на більш цінні об'єкти інтелектуальної власності; передумовами створення інтелектуальної ренти є оформлення та захист прав власності на об'єкти інтелектуальної власності [212, с. 49-50];

- причиною виникнення інтелектуальної ренти є приватна власність на інтелектуальний продукт [132, с. 17];
- інтелектуальна рента утворюється за рахунок: 1) надбавки до ціни реалізації інноваційної продукції (надприбуток інноваційно активних підприємств від виробництва і реалізації продукції на основі об'єктів інтелектуальної власності); 2) доходу від передавання прав інтелектуальної власності (продаж ліцензій); 3) гудвілу інноваційно активних підприємств, що збільшує обидві складові інтелектуальної ренти [4, с. 123];
- інтелектуальна рента формується від продажу інноваційних продуктів, продажу ліцензій на використання об'єктів інтелектуальної власності та базується на гудвілі, що можна вважати її відповідними видами [163].

Автори публікацій [212, с. 50; 216, с. 19] вважають, що інтелектуальна рента виникає лише в таких галузях, як інноваційна, інформаційна та соціальна та її можуть одержувати лише лідери в галузі науки і техніки.

Отже, інтелектуальна рента пов'язується з інноваціями, як вищим проявом інтелекту. Виходить, що підприємства, які безпосередньо не відносяться до інноваційно активних, не мають жодного відношення до таких, які можуть одержувати інтелектуальну ренту.

В існуючій полеміці щодо причин та умов виникнення інтелектуальної ренти заслуговує схвалення, на нашу думку, позиція О. Карпенко та Л. Левченко, які окремо виділяють

інноваційну (ренту від комерціалізації інноваційних продуктів) та інтелектуальну (дохід від застосування інтелектуального капіталу як фактора виробництва) види ренти [102, с. 26]. На думку авторів, під інтелектуальною рентою слід розуміти не лише всю ренту від застосування інтелектуального капіталу, але й її первинну форму – від людського капіталу. Інтелектуальна рента з людського капіталу у процесі комерціалізації продукту трансформується в її форму зі структурного капіталу – технологічну, інноваційну ренту тощо, таким чином, перераховані види рент варто вважати перетвореними формами інтелектуальної ренти (з людського капіталу) [102, с. 27].

Дослідження складу елементів інтелектуального капіталу дозволило встановити, що його складовою є інноваційний капітал, відповідно інноваційна рента має прямий зв'язок з інтелектуальною рентою. Ураховуючи те, що без інтелекту продукувати інтелектуальні продукти неможливо, які є інноваціями та об'єктами інтелектуальної власності, перелік яких на даний час є невичерпним. Додатковий дохід від продукування «інтелектуальним» працівником інноваційного продукту можна вважати інтелектуально-інноваційною рентою.

Певне ототожнення інтелектуальної та інноваційної (інтелектуально-інноваційної) рент зумовлює те, що на даний час визначення переліку її одержувачів, а також способів її формування, безпосередньо пов'язується з інноваційними організаціями, зокрема, це простежується за публікаціями [216; 47]. Такими способами утворення інноваційної ренти є:

- 1) дохід власника інтелектуального капіталу та середній прибуток інноваційної фірми;
- 2) дохід власника інтелектуального капіталу, дохід інвестора, котрий вкладає кошти у процес реалізації інновації, а також середній прибуток інноваційної фірми;

3) дохід власника інтелектуального капіталу, дохід інвестора, котрий вкладає кошти у процес реалізації інновації, а також середній прибуток інноваційної фірми, що буде збільшений за рахунок тиражування інновацій та збільшення об'єму ринку збуту інновацій;

4) сума доходів від продажу нової продукції та послуг за високими цінами, інтелектуальної власності (ліцензій, патентів, ноу-хау), що збільшені на суму гудвілу підприємства [216, с. 19-21].

Варто зазначити, що кожний із наведених способів може бути застосований, адже:

- жодний не суперечить чинному законодавству;
- дохід та середній прибуток є достатньо легко ідентифікованими, бо пов'язується з конкретними товарами, роботами і послугами, які визнаються інноваційним продуктом.

На нашу думку, включення до кола одержувачів інтелектуальної ренти лише лідерів у галузі науки і техніки (підприємств інноваційної, інформаційної та соціальної галузей), які реалізують інноваційну продукцію на основі об'єктів інтелектуальної власності або продажу ліцензій, є необґрунтованим.

Інтелектуальна рента може виникати й у інших секторах економіки та видах економічної діяльності, суб'єкти яких використовують її джерело, – людський капітал (знання, практичні навички, креативні здібності людини, її моральні цінності, особистісні і лідерські якості, культуру праці), який дозволяє ефективно використовувати інформаційні ресурси, електронні мережі та формувати організаційний капітал (організаційну структуру, ефективне управління, ділову репутацію, відношення з клієнтами, канали розповсюдження

продукції, портфель замовлень, різноманітні контакти й угоди тощо).

Прикладом таких суб'єктів господарювання є підприємства сфери послуг, у т.ч. заклади дошкільної, середньої, позашкільної, вищої освіти, викладачі яких надають освітні послуги, та своєю викладацькою майстерністю, умінням виховувати цілеспрямованих, творчих, інтелектуально розвинутих особистостей, на відміну від інших, залучають усе більше вихованців, учнів, студентів. Цей перелік суб'єктів господарювання є неповним та може бути доповнений закладами охорони здоров'я.

Отже, інтелектуальна рента виникатиме на будь-якому підприємстві, керівництво якого зацікавлено в утриманні певного працівника. Її поява пояснюється суттєвим обмеженням кількості фахівців певного професійно-кваліфікаційного рівня.

Зауважимо, що рента є одним із проявів рентних відносин – додаткового доходу від використання рентоутворюючого фактора. У випадку наявності інтелектуального капіталу у суб'єкта господарювання слід виділяти два основних фактори, що генерують інтелектуальну ренту:

1) інтелектуальний працівник, котрий є носієм інтелекту, не є об'єктом власності суб'єкта господарювання, бере безпосередню участь у продукуванні інтелектуальної доданої вартості, уклав трудову угоду на визначений час, проте у будь-який час може її розірвати;

2) інтелектуальні продукти, які знаходяться на балансі суб'єкта господарювання, отже належать йому.

За 1-го випадку інтелектуальний працівник, який, використовуючи власний інтелект, здатності, здібності, знання, приносить суб'єктові господарювання більший дохід, ніж інший працівник, який виконує аналогічні задачі та функції, є

одержувачем заробітної плати, яка має включати інтелектуальну ренту.

Наразі слід зважати на те, що економічною рентою вважається надлишок над мінімальною винагородою, необхідною для того, щоб утримати фактор виробництва у сфері використання. Стосовно інтелектуальної ренти, надлишком є оплата інтелектуального капіталу, втіленого в людині, у випадку з мінімальною винагородою – це плата за просту, рутинну працю на підготовчих і допоміжних етапах творчого процесу. Рентні відносини щодо інтелектуальної ренти полягають у виплаті рентних платежів (премії, бонусів тощо) з доходу від звичайної господарської діяльності, який збільшений за рахунок використання інтелекту найманого працівника. Відповідно, найманий працівник одержує рентний дохід – додатковий дохід до раніше означеного розміру заробітної плати.

За 2-го випадку таку інтелектуальну ренту одержує власник об'єкта інтелектуальної власності – суб'єкт господарювання, у якого не виникає зобов'язання сплатити рентний платіж, адже він є власником інтелектуального продукту.

Варто зазначити, що суб'єкт господарювання може отримати інтелектуальну ренту й від праці найманих працівників, не здійснюючи рентних платежів. На думку О. Давидової, «існує максимум, який роботодавець готовий витратити на оплату праці, щоб залучити потрібну йому робочу силу. Сплачуючи працю найманих працівників за ставками, нижче даного максимуму, роботодавець вилучає рентний дохід» [66, с. 91].

Відповідно, наявність інтелектуальної ренти породжує проблему визначення пропорції розподілу ренти між працівником та роботодавцем. Загальний рентний дохід суб'єкта господарювання, на думку О. Давидової, має розподілятися між працівниками та фірмою пропорційно поділу її загального

інтелектуального капіталу на людський та структурний. На практиці фірми часто здійснюють монополію на людський капітал, яким користуються, як на виробничий об'єкт. Посилення протиріччя між індивідуальним та суспільним характером формування та привласнення інтелектуальної ренти призводить до посилення диференціації доходів і перерозподілу їх через ринок та податкову систему, виступає важливим чинником розподілу інновацій при реалізації інтелектуального капіталу [66, с. 91].

В умовах функціонування інноваційної організації інноваційна (інтелектуально-інноваційна) рента, як форма інтелектуальної ренти, має низку чинників [132]:

1) фактором виробництва є інформація і знання, які є специфічними, рідкісними, невичерпними ресурсами, можуть бути багато разів розтиражовані з мінімальним витратами, не відчужуються від власника, який його створив, не втрачають вартості після використання й мають вибірккову властивість (інформацію можуть використовувати всі члени суспільства, але якість використання залежить від умінь і навичок суб'єкта);

2) виробником є інтелектуальний працівник, підготовка й утримання якого потребує значних матеріальних витрат;

3) власність на інтелектуальну продукцію не може бути відчужена від розробника (якщо розробником інтелектуального продукту є найманий працівник, то відповідно до умов трудового контракту, він має право на отримання частини прибутку від комерціалізації такого продукту, але прав на самостійну комерціалізацію такої продукції не має);

4) можливість продажу на ринку інтелектуального продукту або продукту, виготовленого з його допомогою.

В інтелектуальному виробництві в ціну інтелектуального продукту вже включена рента на інтелектуальний капітал. Таким

чином, ціна на інтелектуальний продукт поділяється на три частини, перша з яких відшкодовує витрати на всі види капіталу (як матеріальні, так і нематеріальні), друга являє ренту на інтелектуальний капітал, третя – дохід власника традиційних видів капіталу у сфері функціонування інтелектуального капіталу.

Отримання інтелектуальної ренти для підприємств пов'язане з певними ускладненнями, серед яких:

1) необхідність значних витрат на початковому етапі створення інтелектуального продукту (додатковими витратами підприємств є: утримання працівників інтелектуальної праці, заробітна плата яких значно вище, ніж менш кваліфікованих працівників; пошук покупців, споживачів інноваційних продуктів, реклама; оформлення права інтелектуальної власності тощо);

2) витрати на створення інтелектуального продукту можуть відрізнятися в сотні разів, а вартість його тиражування наближається до нуля;

3) тимчасовий характер – на новостворену продукцію надбавка до середньої ціни діє доти, поки існує монополія на випуск цієї продукції. З освоєнням випуску цієї продукції іншими суб'єктами надбавка до середньої ціни зменшується, а з появою конкуренції – повністю зникає, а, отже, зникає й інтелектуальна рента.

Якщо суб'єкт господарювання не може бути визнаним інноваційно активним, інтелектуальна рента ідентифікуватиметься завдяки таким ознакам:

1) фактором виробництва є знання, уміння, навички, які є специфічними, рідкісними, невичерпними ресурсами, не відчужуються від власника;

2) виробником є інтелектуальний працівник, утримання якого потребує значних матеріальних витрат;

3) результатом діяльності інтелектуального працівника (продуктом) виступатиме ефективне використання інформаційних ресурсів, електронних мереж, формування, побудова та ефективне функціонування організаційної структури, ефективне управління, ділова репутація, відношення з клієнтами, власність на які не може бути відчужена від інтелектуального працівника;

4) результати діяльності інтелектуального працівника не можливо продати на ринку, проте вони збільшують продажі, відповідно дохід та прибуток суб'єкта господарювання.

Перераховані особливості мають бути покладені в основу організації бухгалтерського обліку інтелектуальної ренти.

Вихідним положенням облікового відображення операцій, пов'язаних з інтелектуальною рентою, є визначення об'єктів бухгалтерського обліку. Інтелектуальна рента становить собою дохід, що отримується від використання інтелектуальних здібностей. Виходячи з означеного, основним об'єктом бухгалтерського обліку у такому разі є дохід. Однак слід зауважити, що інтелектуальна рента як дохід тісно пов'язана з нематеріальними ресурсами, на основі яких цей дохід і виникає.

Перш ніж досліджувати питання бухгалтерського відображення інтелектуальної ренти, необхідно чітко визначити її складові елементи.

Окремі дослідники [72] дотримуються позиції, що дохід на ІК може бути розділений на абсолютну (чисту) і диференційну ренту. Категорія абсолютного рентного доходу впливає з монопольних умов функціонування інтелектуального капіталу, додаткова рента (диференційний дохід) впливає з різних інтелектуальних здібностей індивідів і виробляється носіями інтелектуального капіталу – власниками високих або унікальних здібностей.

Там, де функціонують носії інтелектуального капіталу з високими та унікальними здібностями, витрати на виробництво продукції за їх участі нижчі, ніж на виробництвах за участю носіїв інтелектуального капіталу з середніми здібностями. Різниця між низькими індивідуальними витратами у сфері застосування унікальних інтелектуальних здібностей і суспільних витрат у сфері інтелектуального капіталу становить диференційний рентний дохід, що створюється носієм інтелектуального капіталу – власником унікальних здібностей.

Із залученням унікальних інтелектуальних здібностей людини виробництво отримує більш високі показники ефективності, адже ефективність виробництва, крім низьких витрат, оцінюється за якістю продукту. Товар високої якості, зокрема інтелектуальний продукт, має вищу ціну порівняно з аналогічним продуктом низької якості. Відповідно у вищій ціні якісного товару закладена вища сума ренти. У межах беззаперечної ідентифікації ренти як об'єкту обліку, у т.ч. інтелектуальної ренти, слід зважати й на міркування, викладені у п. 2.2 монографії.

Інтелектуальна рента як наддохід від наслідків праці інтелектуальних робітників, у т.ч. створюваних ними інтелектуальних продуктів, може бути відображена згідно рекомендацій, викладених у монографії [177], а також може бути відображена на позабалансовому рахунку «Рента» з виділенням субрахунків за видами одержаної економічної ренти.

Субрахунок «Інтелектуальна рента», що відкриватиметься згідно наказу про облікову політику, може мати такі субрахунки 2-го порядку: «Бонуси та премії», «Рента від продажу інноваційних продуктів», «Рента від продажу ліцензій на використання об'єктів інтелектуальної власності».

Запис на відповідному позабалансовому рахунку здійснюватиметься після аналізу публічної фінансової звітності, зокрема звітності про витрати та доходи суб'єктів господарювання – конкурентів, у т.ч. часток вартості окремих елементів інтелектуального капіталу.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що:

- сучасні дослідження з питань інтелектуальної ренти переважно скеровані на дослідження її сутності та потенційного впливу на розвиток наукомістких галузей економіки. Переважна більшість дослідників інтелектуальної ренти вважають, що вона пов'язана з інтелектуальним капіталом, виникає завдяки інноваційній діяльності інтелектуального працівника, на умовах встановлення приватної власності на інтелектуальну продукцію, внаслідок комерціалізації інтелектуального продукту.

- інтелектуальний капітал одночасно є виробничим ресурсом та результатом господарської діяльності, який приносить/збільшує дохід завдяки використанню або продажу створеного інтелектуального продукту. Головною складовою інтелектуального капіталу є людський капітал – наймані працівники, які володіють високим інтелектом та застосовують його для зростання прибутковості суб'єкта господарювання.

- джерелом появи інтелектуальної ренти є найнятий працівник – ресурс інтелектуального походження, який генерує інтелектуальну додану вартість. Виходячи з цього, інтелектуальна рента є наддоходом для інтелектуального працівника, результати діяльності якого приносять і наддохід для роботодавця. Така рента може мати місце не завжди (лише за означених умов) та для працівника може бути у формі доплат, надбавок, бонусу, премії тощо.

Встановлено, що найбільш суттєвими розбіжностями між інтелектуальною рентою та інноваційною рентою є відмінності у

природі факторів виробництва, характеристиці результату діяльності інтелектуального працівника та можливості його продажу.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що інтелектуальна рента може привласнюватися:

- інтелектуальним працівником, завдяки утворенню інтелектуальної ренти на основі інтелектуальних продуктів (організаційна структура, ефективне управління, ділова репутація, відношення з клієнтами, канали розповсюдження продукції, портфель замовлень, різноманітні контакти й угоди тощо), застосування яких збільшує дохід від операційної діяльності та формує конкурентні переваги. Така інтелектуальна рента проявляється в бухгалтерському обліку у вигляді премій, доплат, бонусів тощо;

- розробником об'єкта інтелектуальної власності на основі використання його унікальної якості. Така інтелектуальна рента, яку можна вважати інноваційною рентою, у бухгалтерському обліку проявляється як плата за право на використання інтелектуального продукту від інноваційно активного підприємства;

- інноваційно активним підприємством на основі використання об'єктів інтелектуальної власності. Така інтелектуальна рента, яку можна вважати інноваційною рентою, у бухгалтерському обліку проявляється як дохід від реалізації інноваційних продуктів, ліцензій на використання об'єктів інтелектуальної власності, гудвіл;

- інвестором унаслідок того, що будь-який новий інноваційний продукт матиме додаткову корисність порівняно зі звичайними, що і приносить наддохід. Така інтелектуальна рента у бухгалтерському обліку

проявляється як дохід, одержаний від інноваційно активного підприємства за інвестований капітал.

Залежно від ухваленної стратегії розвитку суб'єкта господарювання та з метою створення належного інформаційного забезпечення процесу управління доходами, рекомендується обліковувати інтелектуальну ренту на субрахунках рахунку «Фінансові результати» [177], або позабалансовому рахунку «Рента».

2.4. Фінансова рента: від теорії ренти до її бухгалтерського обліку

Дослідження з питань фінансової ренти посіли чільне місце в економічній науці з середини двадцятого століття в країнах з ринковою економікою у зв'язку з посиленням ролі фінансового капіталу та формуванням фондового ринку. Через свою значущість поняття фінансової ренти досліджувалося в контексті розвитку неокласичної економічної теорії та її сучасних модифікацій (інституціоналізм, неоінституціоналізм, лібералізм тощо), а також теорії управління. Окремі питання фінансової ренти розроблялись у межах класичної теорії – концепції ідеальних ринків капіталу.

На сьогодні проблеми фінансової ренти широко висвітлюють сучасні вчені, такі, як Р. Холт [248], Ю. Брігхем [28], Дж. ван Хорн [35] та інші. Частина вчених (Є. Четиркін [252], В. Малихін [143], Ю. Лукашин [136], А. Фельдман [237]) порушує питання сутності та видів фінансової ренти з позиції фінансової математики та вважає фінансову ренту проявом фінансових відносин, під яким розуміється потік платежів незалежно від їх походження, призначення і цілей, усі члени

якого – додатні величини, а часові інтервали поміж двома послідовними платежами постійні.

У наукових джерелах мають місце й інші думки щодо фінансової ренти, зокрема вона:

- вважається видом економічної ренти, що виникає у межах відносин з приводу виробництва, розподілу (перерозподілу) та використання (привласнення) останньої [61];
- є монопольним (ринково-кон'юнктурним) доходом, джерелом якого є фінансово-кредитна діяльність [61];
- може бути одержана внаслідок використання фінансових ресурсів [207];
- є надприбутком, який можуть приносити як емісійні, так і неемісійні цінні папери, коли вартість їх перепродажу перевищує їх номінальну вартість [192];
- розглядається як функціональний прояв глобального капіталу та є рентними платежами, що одержуються внаслідок перерозподілу вартості, створеної в рамках національних господарств через світовий фінансовий ринок за допомогою різнорівневої ліквідності національних валют і термінових фінансових інструментів [68];
- є особливим видом наддоходу, що виникає внаслідок специфіки ціноутворення на світових ринках, зокрема виникнення розриву між світовими та внутрішніми цінами на певні види товарів і послуг [61].

Наразі у фінансовій науці поняття «фінансова рента» знайшло широке висвітлення та глибоке розкриття, проте дослідження особливостей бухгалтерського відображення фінансової ренти, за винятком окремих публікацій [177; 192], не здійснювалося. Недостатня увага ренті значно збільшує ризик

недостовірної оцінки фінансового стану підприємств і впливає на об'єктивність й ефективність прийняття управлінських рішень.

Отже, є потреба в окресленні проблематики та у подальшій розробці організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку фінансової ренти для підвищення ефективності управління фінансовими потоками підприємства. Можна стверджувати, що це питання залишається нерозкритим і потребує подальшого дослідження, що й підтверджує актуальність порушеної проблеми.

Поняття «фінансова рента» походить від *land annuity* (англ.) – «земельна рента», яке трансформувалося у *annuity* – «ануїтет» або «фінансова рента» (рівні банківські платежі). Саме ануїтет найчастіше вживається в економічній практиці. Фінансова рента як багатозначне поняття розглядається переважно в теоретичних дослідженнях з 1960-х рр. до сьогодні [235].

Зазначимо, що на цей час під ануїтетом розуміється: 1) щорічна рента та рівновеликі платежі, що регулярно надходять упродовж певного проміжку часу; 2) один з видів термінової державної позики, за якої щорічно виплачуються відсотки і погашається частина суми [76].

Щодо фінансової ренти варто зазначити, що остання набула подальшого дослідження у фінансовій математиці та була навіть класифікована: залежно від тривалості періоду ренти (річні та термінові); за кількістю нарахувань відсотків (з нарахування відсотків один раз на рік, декілька разів або безперервно); за величиною членів ренти (постійні та змінні); за вірогідністю виплати членів ренти (безумовні та умовні); за кількістю членів ренти (з кінцевою чисельністю членів, необмежені та безкінечні) [252].

Отже, фінансова рента пов'язана з прогнозуванням майбутніх надходжень або виплат. Уперше методика аналізу дисконтованих

грошових потоків була розроблена Дж. Ульямсом у роботі «Теорія вартості інвестицій», а вже М. Гордон застосував цей метод в управлінні фінансами корпорацій для моделювання ціни власного капіталу. Значна роль у розвитку концепції вартості грошей у часі належить роботі Дж. Хікса «Вартість і капітал» [107]. Ця концепція базується на поняттях «ціна капіталу», «ризик» та «інфляція». Виникнення таких понять, як «невизначеність», «ризик», які неможливо виміряти трансакційними методами, вимагало створення адекватного математичного апарату для врахування при розрахунках фінансової ренти.

Найбільш активного розвитку дослідження фінансової ренти зазнало з появою “теорії портфелю” і “теорії структури капіталу”. В основі теорії портфелю лежить головне правило роботи з фінансовими інструментами – не можна вкладати всі кошти в активи одного виду. У цьому реалізується концепція доходу й ризику, що є основою теорії інвестиційного портфелю. Фундатором цієї теорії є лауреат Нобелівської премії Г. Марковіц [107].

Проте рента – це більш широке поняття, ніж ануїтет, оскільки існує безліч грошових потоків, члени яких не дорівнюють один одному або розподілені нерівномірно [151].

Більш глибоке визначення фінансової ренти передбачає, що це грошовий дохід, який виникає регулярно або періодично внаслідок діяльності, безпосередньо не пов’язаної зі сферою створення вартості, що став результатом суспільно визнаної участі фізичних і юридичних осіб у формуванні приватних, національних, світових фінансових потоків.

Кількісно фінансова рента – це цифрова різниця між напрацьованим грошовим доходом і грошовими витратами на

отримання цього доходу. Виникнення фінансової ренти пов'язане зі створенням вартості та позиковим відсотком, але вона не є безпосереднім результатом виробництва вартості й угод з позиковим капіталом.

Однак зазначені вище приклади «математичних» визначень фінансової ренти є вузьким і методологічно невваженим підходом, адже має місце спроба пояснити сутність поняття через його форму, а не навпаки.

Навіть спроби окремих дослідників [235] виокремити «відкрити» фінансову ренту (прикладом якої є згаданий вище ануїтет, податки, страхування тощо) і «тіньову», що певним чином пов'язана з політичними структурами й криміналом, не розв'язують проблему. Прикладами другого варіанту є:

- 1) прямі субсидії імпортерам виробництва;
- 2) різні валютні курси;
- 3) імпортні субсидії у вигляді безмитного імпорту різним організаціям для їх державної підтримки (наприклад, спортивним, ветеранським, організаціям інвалідів);
- 4) пільгові кредити, які видаються на дуже вигідних умовах.

Перелічені варіанти є або протекціоністськими заходами урядових структур або, взагалі, випадками зловживання владою, що має бути об'єктом вивчення не економістів, а правоохоронних органів. Тому тут ні про яку ренту мови не може бути.

Одним із поширених підходів до тлумачення фінансової ренти, що певною мірою наближає до її сутності, є розкриття останньої через рух вільних грошових мас на глобальних фінансових ринках. Стверджується, що фінансова рента з'являється як частина грошової маси (глобальної, регіональної, національної), визнаної надлишковою для нагальних потреб домогосподарств і суспільно визнаного господарського розвитку, ґрунтується на деякій частині надлишкової грошової маси, яка

виділяється стихійно. Стихійно визначається й частина додаткової вартості, що виявляється в розпорядженні таких ринків [236].

Для підтвердження правомірності останнього підходу звернемося до функціонального призначення фінансових інструментів загалом. З цією метою застосуємо “декомпозицію” як частину системного підходу та загальнологічний метод пізнання, яким є “аналіз”, щоб виділити ренти в складі фінансового ринку як системи та частину цілого.

У сучасних умовах господарювання процес поглиблення розподілу праці та спеціалізації сягнув такого рівня, що йдеться про автономне функціонування окремих сегментів загального ринку, де здійснюється купівля та продаж специфічних товарів, формуються попит, пропозиція й ціна на ці товари. Не став винятком і фінансовий ринок, де таким товаром є гроші, а суб'єктами – сімейні господарства, уряди, органи місцевого самоврядування і, насамперед, юридичні особи.

Механізми попиту, пропозиції й ціни на фінансовому ринку підпорядковуються загальним закономірностям, властивим і товарному ринку. Тобто механізм урівноваження попиту й пропозиції забезпечує стабільність відсотка як ціни грошей. Це й дало підстави назвати фінансовим ринком ту специфічну сферу грошових відносин, де здійснюється переміщення ресурсів у грошовій формі на платній і, як правило, зворотній основі.

Мотиви купівлі-продажу грошей на фінансовому ринку відрізняються від традиційного їх застосування. З допоміжного засобу обігу товарів на товарних ринках гроші перетворюються тут у визначальний об'єкт ринкових відносин.

На фінансовому ринку власник грошей прагне передати їх у розпорядження іншій особі безпосередньо, а не в обмін на реальне благо, а покупець хоче одержати їх у своє розпорядження

на таких самих засадах. Тому на цьому ринку цінність переміщується між його суб'єктами лише в грошовій формі, в односторонньому порядку, з поверненням до власника, а метою такого переміщення грошей стає одержання додаткового доходу, а не купівля-продаж товарної цінності.

Продавець грошей прагне одержати дохід, який має форму відсотка як плати за тимчасову відмову від користування цими грошима й передання цього права іншій особі. Покупець грошей має намір одержати дохід від розширення виробничої чи комерційної діяльності, використавши отриману у своє розпорядження додаткову суму грошей як капітал.

Особливості функціонування фінансового ринку диктують відповідну форму передачі грошей їх власниками своїм контрагентам у тимчасове користування в обмін на такі інструменти, які надають їм змогу зберегти право власності на ці гроші, відновити право розпорядження ними та одержати процентний дохід. Тому купівля грошей є формою одержання суб'єктами ринку у своє розпорядження певної суми грошей в обмін на зазначені інструменти, які прийнято називати фінансовими. Фінансові інструменти забезпечують на фінансовому ринку рух основного об'єкта – грошей, тобто функція зазначених інструментів аналогічна ролі грошей на товарних ринках.

Із викладеного випливає, що не можна визнавати рентою будь-які доходи від капіталу, який функціонує в грошовій формі, у вигляді фінансових інструментів.

Фінансова рента є похідною, лише наслідком, проміжної стадії в кругообігу індивідуального капіталу, коли періодично він набуває однієї зі своїх функціональних форм. Визнаючи дохід, отриманий на капітал у грошовій формі, рентним, було б логічним назвати рентним доходи від інших факторів

виробництва, якими є необоротні та оборотні активи, робоча сила тощо. Фактично, склалася суперечлива ситуація, коли доходи від окремих частин індивідуального капіталу, що входять до його складу (земля, фінансові інструменти), вважаються рентними, а від інших – ні. Такий підхід суперечить суті законів логіки, а саме – законам складної контрапозиції [228].

Здійснити заміну існуючого підходу заважає потреба в трансформації концепції відображення доходів в обліку загалом. Тобто постає надскладна теоретико-методологічна проблема для бухгалтерського обліку, розв'язання якої вимагає не просто підміни понять, а заміни існуючої практики визнання доходів. У цьому випадку потрібна політична воля всіх користувачів бухгалтерського обліку і наукового товариства до змін, які назрівають, якщо суспільство за підтримки держави буде прагнути до сталого розвитку.

Викладене розкриває механізм реалізації фінансової ренти, її, так би мовити, фіксацію, безпосередню ідентифікацію, але для повного розкриття її сутності потрібно звернутися до первинного джерела утворення, а це рівень суб'єкта господарювання. Саме на цьому рівні існує об'єктивна природа виникнення фінансової ренти – фінансові ресурси, а трактування фінансовою наукою фінансової ренти як ануїтету суттєво відрізняється як від початкового розуміння ренти, так і від сучасного, що змінилося під впливом перманентної трансформації економічних відносин.

За всієї полемічності поглядів науковців щодо ідентифікації сутності ренти (див. п. 2.2 монографії), остання має суттєві відмінності від фінансової ренти або ануїтету, адже:

- 1) рента на відміну від ануїтету є складовою доданої вартості, економічного показника, що визначає вартість, яка створена суб'єктом господарювання у процесі виробництва

продукції, та яка включає в себе затрати на її виробництво, витрати, пов'язані з оплатою праці та соціальним страхуванням, амортизаційні відрахування, податок на прибуток;

- 2) рента є складовою доходу від операційної діяльності, що здійснюється з використанням або експлуатацією обмежених природних ресурсів;
- 3) рента виникає тільки внаслідок існування різниці витрат виробництва чи при різних витратах праці та капіталу. Визначити різницю у витратах виробництва або витраченого капіталу одному й тому самому суб'єктові господарювання можна лише за результатами здійснення певного виробничого циклу, складання квартальної або річної фінансової звітності;
- 4) обсяг ренти залежить від попиту на готову продукцію. Якщо вона буде реалізована за собівартістю, або нижче собівартості ренти не буде. Що вищою буде ціна продажу, то більшою буде частка ренти в доході від реалізації.

Отже, розуміння ренти у фінансовій науці не тотожне поглядам щодо ренти, сформульованим багатьма дослідниками, починаючи від В. Петті, продовжуючи Д. А. Вочерстером, Дж. Таллоком та іншими.

Розв'язуючи означену дилему, варто зважати на те, що переважна більшість науковців уважають, що ренту може приносити будь-який ресурс, котрий використовується у господарській діяльності. Зокрема на це звертає увагу Ю. Розовський, на думку якого використання фінансових ресурсів дає змогу отримати фінансову, монополістичну, торговельну, спекулятивну, виробничу, майнову, даровану (дарчу), експортно-імпортну, історико-культурну, «гонорарну» та інші види ренти [207].

Отже, фінансові ресурси можуть розглядатися як рентоутворювальний фактор, однак щодо їх структури серед науковців єдності не має. Слід зазначити, що є й інша думка, згідно якої рентоутворювальним фактором є фінансові активи, які дозволяють одержувати її в якості доходу від власності на такі активи [68].

З метою розв'язання проблеми відображення фінансової ренти на рахунках бухгалтерського обліку доцільно визначитися з низкою запитань:

- 1) що розуміється під фінансовими ресурсами у бухгалтерському обліку;
- 2) як співвідносяться між собою фінансові ресурси та фінансові активи;
- 3) які фінансові ресурси можуть бути визнані рентоутворювальними;
- 4) як відображати фінансову ренту на рахунках бухгалтерського обліку.

Спочатку розглянемо сутність та склад фінансових ресурсів з позиції фінансової науки та їх подальшого бухгалтерського обліку.

Вагомий внесок у дослідження сутності фінансових ресурсів підприємств здійснили О. Василик [36], І. Гайдук [48], О. Гудзь [64], А. Кравцова [117], В. Опарін [170], К. Павлюк [180], Г. Партин [184], Н. Пікалова [193], А. Поддєрьогін [195], П. Юхименко [263] та інші.

Однак вивчення останніх праць [29; 93; 103; 149; 193], в основу яких покладені результати раніше проведених досліджень, засвідчило існування суттєвих розбіжностей у ідентифікації фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

Найбільш жваві дискусії щодо сутності фінансових ресурсів почали відбуватися у пострадянський період у зв'язку зі зміною

типу економіки. Слід визнати, що фактор часу впливає на трактування економічних категорій, тому сутність фінансових ресурсів не є виключенням. На сьогодні науковці, які присвячують свої дослідження розв'язанню проблем недостатньої забезпеченості фінансовими ресурсами діяльності підприємств, виділяють три основних підходи:

1) «радянський», де фінансові ресурси трактувалися, як вартісний вимірник матеріальних ресурсів, та як інструмент, що виконує лише посередницькі функції при розподілі суспільного продукту [168; 215], проте такий погляд залишав поза увагою суттєві розбіжності між фінансовими ресурсами держави та підприємств;

2) «пострадянський», якому характерні трактування фінансових ресурсів, як грошових коштів (частини грошових коштів) [36; 180; 195], однак такому підходу була притаманна дискусійність через домінування фондової форми існування фінансових ресурсів;

3) «сучасний», в основу якого покладено вартісне відображення відносин між економічними суб'єктами, які авансують капітал у господарську діяльність підприємств [103; 170; 263; 266]. Певною позитивною відмінністю такого підходу слід уважати те, що у ньому охоплюються всі фінансові ресурси, а не тільки грошові, враховуються види авансування, втрачається домінанта фондової форми їх прояву.

Отже, незважаючи на тривалу історію існування фінансів як економічної категорії, проблема визначення сутності фінансових ресурсів на рівні підприємств у фінансовій науці залишається дискусійною, єдиного трактування поняття фінансових ресурсів підприємств немає, кожен науковець під час вивчення літературних джерел, практичного боку питання, особистих наукових досліджень і розробок дає власне тлумачення поняття

«фінансові ресурси підприємств», що актуалізує дослідження та підкреслює безмежне поле діяльності для зацікавлених науковців.

Усунення суттєвих відмінностей у трактуванні поняття «фінансові ресурси підприємств» набуває актуальності й у зв'язку з необхідністю ефективного управління ними, що можливо завдяки їх ідентифікації в системі понять бухгалтерського обліку.

Отже, переважна більшість науковців зазначають, що фінансові ресурси підприємств – це грошові кошти у фондовій та у нефондовій формах. У свою чергу, О. Василик акцентує увагу на тому, що «... для науково-обґрунтованого визначення поняття фінансових ресурсів треба чітко визначити ті критерії, яким воно повинне відповідати. До них належать джерела створення, форми виявлення, цільове призначення». На думку О. Василика, фінансові ресурси – це: «грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу й використання ВВП, що створюється упродовж певного часу в державі. Фінансові ресурси є матеріальними носіями фінансових відносин, що дає змогу виокремити фінанси із сукупності інших економічних категорій, жодна з яких не характеризується матеріальним носієм» [36, с. 23].

Однак виникає запитання, як визначити розмір фінансових ресурсів суб'єкта господарювання, якщо фонди у системі бухгалтерського обліку не відображаються. Окремі науковці вважають, що аналогом фондів на цей час є капітал суб'єкта господарювання, який складає частину його пасиву.

На думку А. Поддєрьогіна та інших, «під фінансовими ресурсами слід розуміти грошові засоби, що є в розпорядженні підприємств. Фінансові ресурси підприємства існують, як у фондовій, так і у не фондовій формі, фактично будучи коштами підприємства, котрі мають або не мають цільової спрямованості.

До таких фондів належать: статутний капітал, резервний капітал, фонд амортизаційних відрахувань» [195, с. 10]. Водночас, вартою уваги є певна, на нашу думку, неузгодженість у позиції окремих науковців. Зокрема автори праці [195] зазначають, що до фінансових ресурсів належать грошові фонди [195, с. 10], однак підрозділ праці, у якому наведена відповідна позиція, називається «Грошові фонди та фінансові ресурси».

На думку Н. Ярошевич, фінансові ресурси підприємства – це лише частина грошових коштів у формі доходів і зовнішніх надходжень [266, с. 10].

Заслуговує на увагу й думка Г. Партин та А. Загороднього, які зазначають, що фінансові ресурси підприємства існують не лише у грошовій формі. На думку авторів праці [184], фінансові ресурси поділяються на дві групи: матеріалізовані фінансові ресурси (матеріальні активи) та грошові фінансові ресурси (грошові кошти та їх еквіваленти) [184, с. 15]. Таким чином, можна припустити, що фінансові ресурси – це всі активи суб'єкта господарювання. Водночас, варто звернути увагу на те, що фінансові ресурси є похідними від базових (природних, матеріальних, трудових), тому виділення матеріалізованих фінансових ресурсів видається дискусійним.

На наше переконання, думки фінансистів щодо економічної сутності фінансових ресурсів мають знайти підтвердження в системі бухгалтерського обліку, зокрема у вигляді тих об'єктів, що обліковуються.

Так, Н. Ярошевич зазначає, що фінансові ресурси складають такі елементи: статутний фонд; резервний фонд; амортизаційний фонд; спеціальні фонди і цільове фінансування; кошти, надані підприємству в порядку внутрішньогалузевого розподілу); нерозподілений прибуток; короткострокова та довгострокова кредиторська заборгованість; кошти для фінансування

капітальних вкладень; кошти від реалізації власних цінних паперів (окрім акцій); інші кошти, відображені у пасиві [266, с. 11-12].

Отже, на думку автора праці [266], спеціальні фонди є складовими фінансових ресурсів. Наведений поділ також дозволяє висловити припущення, що до фінансових ресурсів відносяться всі об'єкти бухгалтерського обліку, відображені у пасиві балансу суб'єкта господарювання (об'єкти, що відображені на рахунках 4, 5, 6 класів).

Щодо включення фондів до складу фінансових ресурсів, зазначимо, що у сучасних умовах господарювання більша частина коштів підприємств не акумулюється у відповідних фондах. За таких обставин важко встановити різницю між грошовими коштами і фінансовими ресурсами. З урахуванням зазначеного, на думку Н. Пікалової та О. Бобирь, розв'язати проблему відокремлення грошових коштів від фінансових ресурсів саме через цільове призначення останніх виявляється марним [193]. Аналогічної думки дотримується й Л. Катан, який зазначає, що «сьогодні поняття «фонди» як організаційна категорія руху коштів просто починає зникати з лексики підприємств. Для цього достатньо поглянути на форму балансу, в якій жодного разу не згадуються фонди, а використовується поняття «капітал» [103]. Як правильно зазначає Л. Катан, «... активи найчастіше придбаваються у тому разі, коли у підприємства є в достатньому обсязі вільні грошові ресурси, а не тому, що створено якийсь фонд» [103].

Саме усвідомлення зазначеної тенденції зумовило виділення іншого складу фінансових ресурсів, а саме: прибутку; амортизаційних відрахувань; обігових коштів, бюджетних асигнувань; надходжень з цільових фондів; надходжень з централізованих корпоративних фондів; кредитів [263, с. 335].

Останнім часом у наукових публікаціях усе частіше поширюється думка, що фінансові ресурси підприємства – це:

- сукупність усіх високоліквідних наявних активів [64, с. 30];
- сукупність усіх грошових коштів або прирівняних до них високоліквідних активів (грошового капіталу) [165];
- грошові кошти та ліквідні оборотні засоби, авансовані у вигляді власного, позикового, залученого капіталу ... [93];
- найліквідніші активи підприємства, до складу яких належать грошові надходження та їх еквіваленти, поточні фінансові інвестиції, готова продукція й поточна дебіторська заборгованість [149];
- активи підприємства в частині грошових коштів, дебіторської заборгованості та фінансових інвестицій, зокрема: необоротні активи (довгострокові фінансові інвестиції, довгострокова дебіторська заборгованість); оборотні активи (дебіторська заборгованість за товари, роботи (послуги), дебіторська заборгованість за розрахунками, інша поточна дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції, гроші та їх еквіваленти) [217].

Ураховуючи проведений аналіз поглядів науковців щодо сутності та складу фінансових ресурсів підприємств, вважаємо, що під фінансовими ресурсами суб'єкта господарювання слід розуміти сукупність його грошових засобів, які перебувають у формі грошових коштів, фінансових вкладень та вимог (дебіторської заборгованості).

Однак, поряд із поняттям фінансових ресурсів набув поширення й термін «фінансові активи», який, згідно аналізу його складу, поглинає фінансові ресурси.

Наразі, відповідно до методології Міжнародного валютного фонду, фінансовими активами суб'єктів господарювання слід уважати:

- двосторонні активи, відношення між двома сторонами (актив і зобов'язання): готівкові кошти та депозити; позики, цінні папери, окрім акцій; похідні фінансові інструменти, якими торгують на фондовому ринку; акції та інші інструменти участі в капіталі; комерційні кредити; інша дебіторська заборгованість;
- умовні фінансові активи: угоди про подальший викуп, фінансовий лізинг;
- позабіржові похідні фінансові інструменти; більшість свопів та угод про майбутню процентну ставку; інші похідні фінансові інструменти, що мають ринкову вартість.

На нашу думку, в означеному переліку є дві дискусійні новації, зокрема: актив та зобов'язання, яке за суттю у переважній більшості є джерелом активу, тому, на нашу думку, зобов'язання не може бути тотожне фінансовому активу суб'єкта господарювання; включення до складу фінансових активів фінансових інструментів. Остання новація вимагає додаткового розгляду, адже вихідним положенням для облікового відображення операцій з фінансовою рентою є ідентифікація об'єкта або визначення об'єктів, якщо поглибити рівень деталізації до рівня конкретних фінансових інструментів [192].

З одного боку, ідентифікація та оцінка фінансових інструментів передбачена низкою нормативних актів (Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок», МСБО 39, П(С)БО 13 тощо), тобто формально проблеми не існує.

Так у Законі України “Про цінні папери і фондовий ринок” від 23.02.2006 р. № 3480-IV фінансові інструменти, визначені як цінні папери, строкові контракти, інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти, строкові контракти на обмін у випадку залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу

чи фондового індексу, опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, зокрема, що передбачають грошову форму оплати.

Відповідно до П(с)БО 13 фінансовий інструмент – контракт, який одночасно приводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструменту капіталу іншого підприємства [199].

Схоже визначення дає МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання» [158]: фінансовий інструмент (financial instrument) – це будь-який договір, у результаті якого одночасно виникають: фінансове зобов'язання або пайовий інструмент в однієї сторони і фінансовий актив – у іншої.

Варто зазначити, що більш ґрунтовно підходить до визначення фінансових інструментів А.П. Данькевич [69], виокремлюючи вимоги, яким вони повинні відповідати, зокрема це: вільний обіг; доступність; стандартність; документальність; регулювання і визнання державою; ліквідність; ризик.

На думку В. Чеснокова [251, с. 3], фінансові інструменти – це:

1) фінансові документи, продаж або передача яких забезпечує отримання фінансових ресурсів, тобто засоби, за допомогою яких здійснюється функціонування самої фінансової сфери;

2) носії інформації про грошові операції;

3) різноманітні види ринкового продукту фінансової природи, які є фіксаторами майбутніх чи минулих фінансових подій.

Слід зазначити, що наразі питання ідентифікації фінансових інструментів у площині понятійної бази бухгалтерського обліку є остаточно невизначеним. Прикладом цьому є декілька фактів, зокрема, на думку Я. Петракова, «фінансовими інструментами слід уважати фінансові документи, рух яких призводить до

зростання обсягів фінансових ресурсів, та отримання кумулятивного ефекту від їх інвестування продуцентами та реципієнтами фінансових активів [189, с. 237].

Однак, ураховуючи зміст П(с)БО 13 та МСФЗ 32 використання фінансових інструментів зумовлює появу або кількісні/вартісні зміни у складі:

- фінансових активів (грошових коштів та їх еквівалентів; депозитів грошових коштів у банку; дебіторської заборгованості від торговельних операцій; дебіторської заборгованості, придбані за факторинговою угодою; одержаних векселів; придбаних облігацій; сум, що підлягають отриманню за договором фінансової оренди; фінансових інвестицій в акції інших підприємств);
- фінансових зобов'язань (кредиторської заборгованості за торговельними операціями; виданих векселів; отриманих позик; випущених облігацій, зобов'язань з фінансової оренди);
- інструментів власного капіталу (власних простих акцій; варантів; опціонів на придбання акцій).

Отже, фінансовий інструмент є засобом, який існує у вигляді паперового або електронного фінансового документу, право володіння яким або зміна власника якого зумовлює зміни в обсягах фінансових ресурсів (фінансових активах), фінансових зобов'язаннях, або власному капіталі. Саме з означеної причини є хибним ототожнення фінансового інструменту з фінансовим ресурсом (фінансовим активом). Однак саме фінансові інструменти можуть генерувати фінансову ренту, яку можна кількісно виявити та оцінити.

Виходячи з основної ідеї в тлумаченні ренти, що обстоюється в цьому дослідженні, конкретним проявом фінансовою рентою буде саме *наддохід* від використання фінансових інструментів,

який і є об'єктом бухгалтерського обліку. В цьому контексті потрібно уточнити, що собою являє додатковий дохід за фінансовими інструментами, за якими фінансовими інструментами він виникає, здійснити його оцінку.

З позиції використання саме фінансових інструментів на сьогодні можна виділити два випадки прояву фінансової ренти: 1) одержання фінансової ренти внаслідок продажу або перепродажу цінних паперів за умов існування додатної курсової різниці; 2) одержання фінансової ренти внаслідок збільшення доходу від володіння цінними паперами іншого суб'єкта господарювання.

Розглянемо перший випадок. Основу фінансових інструментів, що застосовуються на фондовому ринку, складають цінні папери різних форм і видів. У міжнародній практиці розрізняють близько 20 основних видів цінних паперів, які відрізняються за економічним статусом, економічною природою, типом товару, що реалізується, типом передачі майнових прав, типом втіленої вартості та емітентами. При цьому варто зазначити, що наведена класифікація не передбачає наявності або відсутності фінансової ренти за наведеними видами цінних паперів у розрізі класифікаційних ознак, оскільки необхідно розглядати конкретний вид цінного паперу та умови його емісії, щоб ідентифікувати надприбуток, який може отримати його власник чи держатель.

В Україні, відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV, використовуються цінні папери, які відрізняються за формою та змістом. За формою виділяють емісійні, неемісійні, документарні, бездокументарні, на пред'явника, іменні, ордерні.

Як емісійні, так і неемісійні цінні папери можуть приносити ренту у вигляді надприбутку, коли вартість їх перепродажу

перевищує їх номінальну вартість. За емісійними цінними паперами можна визначити сукупну фінансову ренту від усього випуску (емітенту акцій для відстеження динаміки ринкової вартості підприємства), або частини випуску, яку придбав один інвестор (у випадку перепродажу пакету акцій чи облігацій).

Неемісійні цінні папери теж можуть генерувати фінансову ренту. Зокрема, вексель, у випадку високих гарантій його погашення, може бути переоблікований іншим покупцем за вищою вартістю від вартості його первинного обліку (дисконту).

Згідно з чинним законодавством за змістом виділяють шість груп цінних паперів, а саме, пайові, іпотечні, боргові, приватизаційні, товаророзпорядчі та похідні. В обіг випускається велика кількість різноманітних видів цінних паперів. Широкий діапазон емісії цінних паперів пояснюється тим, що причини, які спонукають випускати цінні папери й купувати їх, також дуже різноманітні. Однак, концептуально їх можна поділити на три види: акції, облігації та похідні від них, (вторинні) цінні папери.

Кожна з цих груп інструментів фондового ринку має певні особливості. Так, дохід за акціями може бути надвисоким за рахунок зростання номінальної вартості активів корпорації, а відповідно й курсу самих акцій.

Викладене значною мірою пояснює наш висновок про широке, довільне трактування всіх доходів від фінансових інструментів як ренти. Однак, природа цінних паперів, яка впливає з економічного змісту відносин, що опосередковані ними, не передбачала отримання спекулятивного доходу від різних видів їх курсової вартості або, як його прийнято називати в бухгалтерській термінології, – емісійного доходу підприємства.

Отже, те, що не визначено як основна мета існування фінансових інструментів, буде похідною функцією, а отриманий дохід, відповідно, надлишковим – це позитивна різниця курсової вартості цінних паперів, відповідно, вона й буде фінансовою рентою.

Відповідь на питання, за якими видами цінних паперів може виникати різниця курсової вартості, уже частково була надана вище, під час аналізу змісту фінансових інструментів. Потрібно лише зазначити, що різниця курсової вартості переважно може виникати за акціями та облігаціями, рідше за дисконтними цінними паперами – векселями, банківськими сертифікатами [32]. Тобто саме за базовими цінними паперами, а не контрактами, які мають на меті мінімізацію ризиків.

Це вимагає розгляду двох можливих ситуацій у діяльності суб'єкта господарювання, які відображаються в бухгалтерському обліку:

1) емісія цінних паперів, які реалізовані з емісійним доходом (різницею курсової вартості);

2) перепродаж цінних паперів фінансовими посередниками на вторинному ринку з виникненням емісійного доходу (різниці курсової вартості).

Якщо підприємство-емітент здійснює операції з акціями, то в першому випадку в бухгалтерському обліку фінансова рента буде відображена у вигляді емісійного доходу, у другому – гудвілу підприємства.

Одним із проблемних питань на сьогодні є те, що чинним законодавством не передбачено методики розрахунку фінансової ренти для підприємств України. Однак, слід зауважити, що інформація про фінансову ренту є важливою для управління фінансовими потоками підприємства. Пропонуємо визначити

фінансову ренту від різниці курсової вартості при продажі (емісії) акцій за такою формулою:

$$\Phi Pa = B Va - H Va, \quad (1)$$

де: ΦPa – фінансова рента від різниці курсової вартості при продажі (емісії) акцій, грн.;

$B Va$ – викупна вартість акцій, грн.;

$H Va$ – номінальна вартість акцій, грн.

Ураховуючи особливості фінансової ренти як об'єкта бухгалтерського обліку, важливим організаційно-методичним питанням, яке покликано вирішити проблему бухгалтерського відображення фінансової ренти, є формування інформації про неї в системі бухгалтерських рахунків.

Для обліку фінансової ренти, що виникає при первинній емісії акцій, реалізованих з різницею курсової вартості, доцільно використовувати синтетичний рахунок «Додатковий капітал», зокрема субрахунок «Емісійний дохід» з відкриттям до нього аналітичних рахунків «Фінансова рента» та «Рента від різниці курсової вартості при емісії акцій».

При перепродажі акцій фінансовими посередниками на вторинному ринку можлива ситуація, коли викупна вартість акцій підприємства буде вищою за номінальну. В цьому разі у підприємства-емітента акцій є підстава для визнання зростання своєї ринкової вартості порівняно з балансовою. У такому разі постає завдання визнання формування/зростання гудвілу суб'єкта господарювання.

Ураховуючи означену ситуацію, гудвіл слід уважати одним із найважливіших об'єктів управління, що потребує відповідного інформаційного забезпечення в частині характеристики його

формування як на рівні підприємства, так і в контексті взаємодії із зовнішнім середовищем, зокрема, щодо розміщення акцій на біржах і фондових ринках.

Зростання курсу акцій при їх перепродажі фінансовими посередниками на вторинному ринку стосується, ймовірно, так званого “внутрішнього” гудвілу (роками накопичені нематеріальні активи підприємства, що дозволяє йому мати відчутні конкурентні переваги), який на практиці бухгалтерського обліку не відображається.

Для відображення операції з формування внутрішнього гудвілу та його списання, доречно відкрити до позабалансового рахунку “Непередбачені активи та зобов’язання” субрахунок “Внутрішній гудвіл”.

Інформацію щодо зазначеного виду фінансової ренти вважаємо за доцільне розкривати в Примітках до річної фінансової звітності як суми внутрішнього гудвілу за кілька звітних періодів, що сприятиме популяризації діяльності підприємства, залученню інвесторів, покращенню кредитоспроможності та ділового іміджу підприємства.

Запропонований підхід можна розглядати як можливий альтернативний варіант розв’язання проблеми визначення гудвілу в контексті вирішення більш глобального завдання – формування в системі бухгалтерського обліку більш достовірної інформації, яка б допомагала у визначенні потенційної вартості підприємства при прийнятті управлінських рішень.

Щодо облігацій як одного з видів цінних паперів, то фінансова рента може бути сформована як наддохід від перепродажу облігацій за ціною, що перевищує вартість їх придбання. Суму вказаної фінансової ренти запропоновано визначати за формулою:

$$\Phi P_{nn} = D_o - C_o, \quad (2)$$

де: ΦP_{nn} – фінансова рента від перепродажу облігацій за ціною, що перевищує вартість їх придбання, грн.;

D_o – дохід від реалізації облігацій, грн.;

C_o – вартість придбання облігацій, грн.

Фінансову ренту від перепродажу облігацій за ціною, що перевищує вартість їх придбання, запропоновано обліковувати на аналітичному рахунку «Рента від перепродажу облігацій за ціною, що перевищує вартість їх придбання», який має бути відкритий до субрахунку «Результат фінансових операцій».

Отже, фінансова рента формується в суб'єкта, який перепродав облігації за ціною, що перевищує вартість їх придбання. Означена фінансова рента виникатиме переважно у суб'єктів господарювання, які є активними учасниками фондового ринку та формуватиме спекулятивний фінансовий капітал.

Другий варіант стосується випадку, коли потенційний одержувач фінансової ренти не є активним учасником фондового ринку та здійснення фінансових операцій не є предметом його основної діяльності.

Визначаючи вид рентоутворюючого фінансового ресурсу за означеної умови, слід виходити з того, що:

1) ренту приносить економічний ресурс, який знаходиться у власності, розпорядженні або управлінні та після одержання доходу його правовий статус не змінюється;

2) ресурс є чітко ідентифікованим та два і більше разів бере участь в одержанні доходу;

3) факторний дохід від експлуатації ресурсу не є фіксованим (попередньо визначеним).

Означені ознаки не поширюються на такі види фінансових ресурсів, як: довгострокова дебіторська заборгованість (заборгованість за майно, передане в оренду; довгострокові векселі отримані; безвідсоткові довгострокові кредити, надані іншим суб'єктам (у т.ч. працівникам підприємства); гроші та їх еквіваленти; депозити грошових коштів у банках; короткострокові векселі одержані; короткострокові облігації, комерційна та інша дебіторська заборгованість.

Отже, до фінансових ресурсів, що можуть формувати фінансову ренту, будуть відноситися довгострокові фінансові інвестиції (інвестиції пов'язаним сторонам за методом обліку участі в капіталі; інші інвестиції пов'язаним сторонам, інвестиції непов'язаним сторонам), у вигляді цінних паперів, акцій інших суб'єктів господарювання, утримувач яких отримує інвестиційний дохід протягом часу, що перевищує один календарний рік.

Облік інвестиційного доходу від означених довгострокових інвестицій регламентований чинною методологією бухгалтерського обліку, однак фінансова рента, як складова такого доходу за другим запропонованим варіантом на даний час, в обліку не відображається.

З метою усунення означеного недоліку, а також оцінки ефективності довгострокових інвестицій, ми пропонуємо відображати фінансову ренту на позабалансовому рахунку «Рента» з виділенням субрахунку «Фінансова рента» та відображенням останньої за видами відповідних фінансових інструментів.

Запис на відповідному позабалансовому рахунку, зокрема «Непередбачені активи та зобов'язання» може мати місце за

умови ведення аналітичного обліку одержаного емісійного доходу за видами утримуваних акцій, та подальшого порівняння таких доходів за попередній період за умови їх зростання.

Зазначені пропозиції сприятимуть підвищенню інформативності системи бухгалтерського обліку для управлінського персоналу з метою управління ефективністю діяльності підприємства.

РОЗДІЛ 3. ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕНТНИХ ВІДНОСИН

3.1. Ідентифікація трансакційних витрат у сучасних рентних відносинах

Рентні відносини є однією з важливих компонент ринкової економіки та у загальному визначенні є відносинами, що виникають між соціально-економічними агентами з приводу розподілу рентних ресурсів. Теорія ренти пройшла тривалу еволюцію в процесі розвитку економічної науки, під час якого змінювалися підходи і до визначення самої ренти.

Економічна історія розвитку людства свідчить про те, що рентні відносини виникли разом з приватною власністю на землю. У процесі розвитку суспільства рентні відносини зазнали суттєвої трансформації, що зумовило появу нових видів ренти. Наведені зміни свідчать, що питання ренти та рентних відносин не втратили своєї актуальності, адже з розвитком сучасної цивілізації поступово закріплюються результати перерозподілу об'єктів власності, у т.ч. на об'єкти, що можуть генерувати ренту.

Розвиток рентних відносин зумовив появу трансакційних витрат, а також необхідність їх обліку, врахування яких формує об'єктивну оцінку обсягу доходів від використання рентних ресурсів.

Окремі аспекти трансформації рентних відносин у постсоціалістичних економіках проаналізовані в публікаціях С. Архієреєва, А. Гриценка, В. Дементьєва, Б. Кваснюка, Б. Кузика, Д. Львова, О. Носової, А. Олейника, О. Пасхавера, В. Полтеровича, П. Саблука, В. Тамбовцева, Ю. Яковця та інших науковців.

Однак, незважаючи на безперечні досягнення вітчизняної та зарубіжної економічної думки у розвитку теорії ренти, залишаються недостатньо розробленими проблеми: формування та розвитку рентних відносин в економіках країн пострадянського простору, а також недосконалого функціонування та державного регулювання рентних відносин.

Огляд останніх публікацій [25; 37; 61; 74; 79; 120; 126; 133; 147; 179; 181; 226] засвідчує, що однією з причин, яка уповільнює розв'язання означених проблем розвитку рентних відносин, є недостатність досліджень, присвячених ідентифікації, вимірюванню (оцінці), обліку, контролю та аналізу трансакційних витрат, які складають обов'язковий елемент системи економічних відносин в умовах ринку, у т.ч. рентних відносин.

Наразі актуальності набуває визначення та характеристика взаємозв'язку процесів, пов'язаних із реалізацією прав власності на рентні ресурси, їх використанням, а також взаємодією суб'єктів господарювання з ринковим середовищем, необхідною для їх залучення.

Визначення та характеристика взаємозв'язку означає встановлення переліку витрат, що понесла бізнес-єдиниця, здійснюючи господарську діяльність, яка пов'язана з отриманням ренти. Таке завдання зумовлене необхідністю дотримання принципу нарахування доходів і витрат, що передбачено П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [197].

Проблема полягає не у визначенні витрат, які пов'язані з безпосереднім залученням рентних ресурсів в економічний кругообіг на рівні суб'єкта господарювання, а у визначенні трансакційних витрат, пов'язаних з діями суб'єкта господарювання, які в принципі роблять можливим таке залучення та використання, – дії, які передують появі у суб'єкта

господарювання ресурсів, що можуть генерувати ренту. Вони стосуються формування ринкової позиції, отримання конкурентних переваг, подолання різних ризиків та невизначеності, ринкового позиціонування тощо.

Однією зі складових розв'язання означеної проблематики є побудова класифікації трансакційних витрат, що виникають у межах реалізації рентних відносин, а також визначення способів їх відображення в системі обліку для ефективного управління такими витратами.

Реалізація рентних відносин здійснюється через особливий економічний механізм створення й розподілу доданої вартості, який є сукупністю ринкових, законодавчих, організаційно-адміністративних та інших заходів, що впливають на економічну поведінку учасників відносин у сфері господарювання і формують матеріальну зацікавленість подальшої участі в процесі виробництва. У такій інтерпретації, зазначає А. Двігун [71, с. 73], економічний механізм реалізації рентних відносин можна визначити як окремий рентний механізм, під яким слід розуміти сукупність виробничо-організаційних структур, систему правових норм, набір форм і методів управління, за допомогою яких реалізуються процес створення, розподілу, привласнення та вилучення доходів від використання ресурсів відповідно до прав власності та інших ресурсів, залучених у процес виробництва.

Отже, у широкому контексті сучасні рентні відносини постають як сукупність економічних, правових та психологічних (економічних та позаекономічних) відносин між учасниками угод щодо формування та використання рентних ресурсів та доходів. Наразі варто погодитися з твердженням, що однією зі специфічних ознак сучасних рентних відносин є залежність від інституційних засад реалізації прав власності на ресурси, що продукують ренту [61]. Сучасні рентні відносини постають як

складна система взаємодій агентів ринкової економіки, пов'язана з привласненням особливих форм доходів від реалізації виключних прав власності на рентні ресурси [61, с. 14], якій притаманна:

- системність, структурованість, вихід за межі традиційних рентних сфер та галузей;
- багаторівневність, охоплення всіх стадій відтворювального процесу;
- залежність від інституційних засад реалізації прав власності на ресурси, що генерують ренту;
- стимулювання рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, що впливає на ефективність конкурентних відносин.

Остання ознака є наслідком впливу об'єктивних процесів сучасного соціально-економічного розвитку. Рентоорієнтована поведінка економічних суб'єктів, пов'язана з конкуренцією за володіння та контроль над обмеженими ресурсами, тому може мати продуктивний характер. Зокрема, отримувачі інноваційної ренти, розуміючи тимчасовість свого домінуючого становища, зацікавлені у подальших інноваціях та реалізації нових технологічних комбінацій. Унаслідок цього запускається внутрішній механізм самовідтворення інноваційної ренти та активізації відповідної діяльності. При цьому цивілізовані рентні відносини підвищують ефективність взаємодій суб'єктів інноваційного циклу, а рентні доходи постають надійним інструментом захисту їхніх прав, стимулів та винагороди в умовах всеосяжної інтелектуалізації економіки [61, с. 15].

Отже, важливу роль у реалізації рентних відносин набуває їх об'єкт – ресурс, використання якого у господарській діяльності генеруватиме ренту. Для володіння таким ресурсом, як правило, слід здійснити певні дії, у т.ч. понести певні витрати на

одержання права власності на його подальше використання / експлуатацію, а також витрати на його поліпшення та охорону майнових прав. Такі витрати ідентифікуються як трансакційні витрати.

Найбільшої актуальності набуває дослідження трансакційних витрат у реалізації відносин власності на природні ресурси, адже вони безпосередньо пов'язані з формуванням та розподілом природної ренти, яку слід розглядати видом економічної ренти [268]. Зокрема, неабиякої актуальності набувають трансакції щодо:

- передання повноважень держави управління власністю на природні ресурси в регіони, економічний поділ доходів від власності на природні ресурси, витрат на охорону, відтворення й відновлення природних ресурсів;
- дотримання умов та економіко-екологічних обмежень використання певних природних ресурсів окремим або групою економічно відокремлених суб'єктів, які одночасно використовують той самий природний ресурс;
- моніторингу та контролю за виконанням економіко-екологічних обмежень.

У дещо зміненому складі та змісті мають місце трансакційні витрати, пов'язані з залученням / формуванням, використанням / експлуатацією інших ресурсів, що зумовлюють одержання економічної ренти.

Отже, трансформація механізму регулювання сучасних рентних відносин має відбуватися системно, з обов'язковим удосконаленням методів обліку рентних ресурсів та розробки методики обчислення рентних доходів; системи оподаткування надприбутків з урахуванням специфічних джерел та умов формування різних видів ренти; інституціоналізації форм привласнення і вилучення ренти шляхом забезпечення чіткої

специфікації прав власності; унормування виробництва, привласнення і вилучення різних видів ренти, обмеження неефективного та стимулювання їхнього ефективного використання з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки та підвищення добробуту громадян країни.

Наведена трансформація може бути реалізована за умови обліку результатів рентних відносин, можливість здійснення якого виникатиме на підставі ідентифікованих правових та економічних підстав [269].

Таким чином, на рівні суб'єкта господарювання бухгалтерський облік ренти необхідний для забезпечення ефективного управління. Виходячи зі стратегічних цілей, власник чи користувач рентних ресурсів, який отримує значну суму ренти від їх певного виду, може прийняти рішення про вкладення додаткових коштів на покращення цих ресурсів, щоб збільшити суму отримуваної ренти або витратити їх на поліпшення інших видів ресурсів, які є гіршими за своїми властивостями й не приносять доходу від їх використання. Однак, одержати достовірну інформацію для розробки та реалізації означених управлінських рішень можна лише за умови обліку трансакційних витрат, обсяг яких впливає на рентний дохід.

Це твердження ґрунтується на тому, що з розвитком ринкового середовища в Україні, який супроводжується посиленням недобросовісної конкуренції, зростанням кількості постачальників і споживачів продукції та послуг, постійною взаємодією з банками, судовими інстанціями, ліцензійними органами, органами фіскальної служби та іншими суб'єктами, спостерігається процес збільшення частки трансакційних витрат у загальному складі витрат суб'єкта господарювання.

Зокрема, на сьогоднішній день досить важливою й актуальною для підприємства є проблема визначення основних складових механізму управління трансакційними витратами. Це зумовлює потребу у формуванні ефективних систем управління цими витратами, що є необхідною передумовою забезпечення можливості отримання підприємством ренти, тобто стабільності його розвитку в напрямі досягнення встановлених цілей [177]. Контроль складу та структури трансакційних витрат сприятиме мінімізації ризиків втрати суб'єктом господарювання ресурсів, що генерують ренту, та формуванню його стратегічного потенціалу.

Вагомий внесок у дослідження трансакційних витрат здійснили Р. Коуз, К. Далман, А. Алчіан, Й. Барцель, Дж. Бьюкенен, Г. Демсец, М. Дженсен, У. Меклінг, О. Вільямсон та інші.

Дослідження проблематики трансакційних витрат було розпочато в 1937 році Р. Коузом. У праці «Природа фірми» [275] він акцентував увагу на тому, що взаємодія між економічними агентами не є ідеальною. У сучасному світі неповної інформації, населеному обмежено раціональними людьми, які прагнуть до максимізації власної вигоди й поводяться опортуністично, – здійснення угод між економічними агентами не обходиться без витрат, що виникають як на етапі підготовки угоди, так і на етапі її реалізації. Це означало, що взаємодія між агентами не є безкоштовною. Таким чином, ринок перестав розглядатися як безкоштовний координувальний механізм, а став розглядатися як потенційне джерело виникнення витрат, які в подальшому були названі трансакційними.

Важливо відзначити, що проблему трансакційних витрат Р. Коуз пов'язував із питанням юридичних аспектів власності, адже дослідник уважав, що об'єктом угоди є не блага як такі, а

сукупність правових повноважень щодо цих благ, зокрема: володіння й використання, безстрокового володіння та відповідальність, управління й відчуження, забезпечення захисту та успадковування, запобігання виникненню шкоди для оточуючих та вчинення процедур для відновлення власності, права на вилучення доходу та одержання компенсації. У своїй публікації Т. Коцкулич зазначає, що: «Р. Коуз, розвиваючи ідеї про рух прав власності, вивів закономірність, нині відому як «теорема Коуза»: права власності в суспільстві перерозподіляються на основі ринкового механізму, унаслідок чого відбувається поступове зосередження цих прав у руках найефективнішого власника, який здатний найбільш розумно скористатись одержаними правами. Наслідком цього є зміна структури виробництва та збільшення обсягу благ, що виробляються (на відміну від неокласичного підходу, згідно з яким благо, перебуваючи в ринковому процесі, зрештою завжди опиняється в найбільш ефективного власника)» [120, с. 37].

Сам термін «транзакційні витрати» («transaction cost») був уведений у науковий оборот К. Далманом у 1979 р. у статті «The Problem of Externality» [276]. Поняття транзакційних витрат він використовував для характеристики витрат на збирання та оброблення інформації, проведення переговорів і прийняття рішень, витрат на контроль та юридичний захист виконання контракту. «Підтвердженням цього є виділення сучасними зарубіжними економістами (Ш. Андерсен, Г. Деккер, Дж.Т. Мейчер, Б.Д. Річмен, О. Вільямсон та ін.) як окремого наукового напрямку економіки транзакційних витрат (transaction cost economics), яка є домінантною теорією, що використовується для аналізу економічної міжфірмової взаємодії. Російські дослідники В.Б. Акулов та М.Н. Рудаков використовують у зв'язку з цим поняття транзакційної теорії фірми» [258, с. 337].

Суттєво поглибили дослідження трансакційних витрат й інші науковці, серед яких Дж. Джоунс, С. Гроссман, П. Мілгром, Д. Крепс, Дж. Стіглер, Дж. Робертс, С. Хілл та інші.

Вивчення результатів останніх досліджень, опублікованих переважно українськими дослідниками, дозволило встановити, що трансакційні витрати вивчаються у контексті:

- їх сутності [25; 30; 37; 74; 120; 133; 147; 258; 264];
- класифікації [74; 79; 133; 141; 147; 222; 258; 264];
- відображення в обліку [25; 126; 133; 179; 226; 258; 264];
- управління [25; 31; 42; 181];
- їх оцінки [141; 264];
- контролю [264].

Водночас, сучасні дослідники, спираючись на погляди зарубіжних учених та враховуючи існуючі розбіжності у тлумаченні сутності трансакційних витрат, викладають власне розуміння щодо них, унаслідок чого розкриттю підлягає один або декілька аспектів трансакційних витрат (табл.1).

Таблиця 1

**Підходи до визначення поняття «трансакційні витрати»
в літературних джерелах***

<i>Підхід до визначення трансакційних витрат</i>	<i>Характеристика</i>	<i>Автори, які розглядають дане визначення</i>
Виникають при обміні правами власності	відносини між фізичними й юридичними особами щодо передачі прав власності та зміст цих витрат – збір і переробка інформації, проведення переговорів, прийняття рішень, контроль за виконанням умов договору, що уможливорює удосконалення системи управління трансакційними витратами підприємства	С. Архієреєв, Л. Базалієва, С. Барсукова, С. Біла, Т. Еггертссон, А. Олейник, С. Мочерний, О. Замазій, В. Звенячкіна, Ю. Карпов, Р. Капелюшніков, К. Менар, О. Пальчук, О. Очеретяна.

Продовження таблиці 1

<i>Підхід до визначення трансакційних витрат</i>	<i>Характеристика</i>	<i>Автори, які розглядають дане визначення</i>
Витрати взаємодії в ринкових умовах господарювання	витрати функціонування ринку, економічної взаємодії, з підтримки економічних систем на ходу, виникають до обміну, в процесі обміну, після обміну, пов'язані з координацією й мотивацією, колективним прийняттям рішень, пошуком інформації тощо; <i>пов'язані з використанням ринкового механізму для просування товарів (робіт, послуг) на ринок</i>	Д. Косенков, О. Костина, Н. Москаленко, Д. Пяткин, М. Шигун, Л. Лопатников, Т. Коцкулич.
Зумовлені дефіцитом інформації	це витрати, що: зумовлені дефіцитом інформації, невизначеністю та ризиками; забезпечують узгодженість та координацію економічних дій; пов'язані з обслуговуванням використовуваних на різних рівнях управління економічних механізмів	О. Гудзинський, Г. Кірейцев, В. Савчук, І. Данильчук, Н. Левченко, А. Шаститко.
Усі витрати понад і крім власне витрат виробництва	це операційні затрати понад основні затрати на виробництво й обіг, які можна тлумачити як опосередковані затрати; <i>– це накладні витрати, які забезпечують взаємодію підприємства із зовнішнім середовищем (контрагентами) з метою здійснення трансакцій</i>	Г. Колодня, Т. Кувалдина, І. Лазня, В. Рибалкін, Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева, Г. Козаченко, Ю. Погорелов, Л. Хлапъонов, Г. Макухін, В. Литвиненко.

*складено з використанням джерел [19; 99; 120; 126; 133; 169; 177; 181]

Окрім існування різних підходів до розкриття сутності трансакційних витрат, існує й різне бачення їх видів, зокрема виділяються витрати на:

- пошук інформації про ціни, про контрагентів господарських угод; укладання господарського договору; контроль за його виконанням тощо [24];
- пошук партнерів по бізнесу, отримання інформації про них; проведення переговорів; юридичне оформлення угоди; контроль за виконанням її умов [179, с. 290];
- пошук інформаційних джерел та їхню обробку; переговорні та контрактні витрати; вимірювання; захист прав власності та специфікацію; опортуністичну поведінку; захист від третіх осіб [25, с. 7];
- вхід на ринок і вихід з ринку; доступ до ресурсів; передачу, специфікацію і захист прав власності; укладання й обслуговування ділових операцій [206, с. 5];
- пошук споживачів, постачальників, нових партнерів по бізнесу; подальшу договірну діяльність між суб'єктами ринку; захист прав власності; контроль за дотриманням контрактів і примусу до їх виконання [226];
- пошук інформації; ведення переговорів і висновку контрактів; вимірювання; специфікацію захисту прав власності; опортуністичну поведінку [70];
- пошук інформації; ведення переговорів; вимірювання; специфікацію та захист прав власності; опортуністичну поведінку [110, с.154];
- пошук інформації; проведення переговорів; укладання контрактів; забезпечення їх виконання [133, с. 32].

Ураховуючи мету дослідження, заслуговує на увагу розкриття сутності трансакційних витрат у реалізації відносин власності, зокрема щодо природних ресурсів [147]. Зокрема А. Мартієнко окремо виділяє: трансакційні витрати реалізації форм та прав власності на природні ресурси та природні об'єкти; витрати, що створюють умови для власника та користувача

природного ресурсу та доходу від його використання у визначених пропорціях у системі економічних відносин природокористування; затрати власників та користувачів у процесі організації природокористування, розподілу власності та обміну власністю в природокористуванні [147, с. 356].

Таким чином, конкретизуючи трансакційні витрати, більшість дослідників відносять до них витрати, пов'язані з обміном правами власності, витрати на пошук інформації, організацію і проведення переговорів, юридичне обслуговування, вимірювання та контроль за виконанням контрактів, втрати від опортуністичної поведінки контрагентів.

До трансакційних витрат включаються й витрати на залучення ресурсів у діяльність суб'єкта господарювання, а також його активні дії щодо формування ринкової позиції, отримання конкурентних переваг, подолання різних ризиків та невизначеності, ринкового позиціонування, яке б разом забезпечувало можливість генерування ренти, – наддоходу, котрий перевищує величину нормального доходу, притаманного умовам досконалої конкуренції.

Безумовним є й те, що трансакційні витрати є характерними для економічних систем, які мають ознаки ринкової економіки, вони виникають абсолютно у всіх економічних суб'єктів, адже їх здійснення є обов'язковим з причини зрозумілого економічного інтересу та відповідного бажання таких суб'єктів, – одержати певні конкурентні переваги, тому трансакційні витрати – це, у першу чергу, – витрати будь-якої форми економічної взаємодії.

Ураховуючи означене, трансакційні витрати виникають як на макроекономічному рівні, адже економічна взаємодія здійснюється між інститутами влади (регуляторами функціонування економічної системи, у т.ч. правоохоронними та судовими органами), а також окремими суб'єктами

господарювання, так і на мікроекономічному рівні – у межах окремого суб'єкта господарювання, оскільки їх здійснення спрямоване на подовження життєвого циклу такого суб'єкта.

Важливо відзначити й той факт, що частина трансакційних витрат має об'єктивний характер, тобто пов'язана з подіями, що породжують втрати (негативні наслідки), а частина суб'єктивний, тобто пов'язана з активними діями суб'єкта господарювання та його очікуваннями, зокрема тими, що стосуються отримання певних економічних вигід. У нашому випадку увага сконцентрована на другій частині витрат і пов'язана з намірами суб'єкта господарювання отримати ренту, тобто наддохід.

У контексті методики бухгалтерського обліку як виду професійної діяльності проблема трансакційних витрат традиційно розглядається крізь питання про їх класифікацію, яка б забезпечила відображення трансакційних витрат на рахунках бухгалтерського обліку. Як зазначає С. Архієреєв: «Виявлення класифікаційних ознак трансакційних витрат складає основу розробки методології їх бухгалтерського обліку, аналізу та контролю як важливих функцій управління» [11, с. 80]. Цієї ж думки дотримується й Г. Кірейцев [108, с. 31]. Натомість проблема дещо складніша й пов'язана з обмеженнями чинної методології бухгалтерського обліку.

На необхідності врахування особливостей трансакційних витрат при їх дослідженні, побудові системи їх вимірювання, обліку та контролю також наголошують Г. Козаченко й інші [110]. На думку авторів монографії [110], «Трансакційні витрати є невидимими, неочевидними витратами. Вони сховані між іншими накладними затратами підприємства та затратами періоду. Однак, незважаючи на невидимість, трансакційні витрати можуть серйозно впливати на рівень затрат і фінансові результати підприємства, собівартість одиниці продукції і,

зрештою, на цінову конкурентоспроможність підприємства. Тому вивчення передумов і джерел виникнення трансакційних витрат, оцінка їх рівня та впливу на ефективність діяльності підприємства є новим завданням, що потребує відповідного вирішення й обґрунтування способів вирішення» [110, с. 6].

Проблемам розроблення класифікації трансакційних витрат для забезпечення можливості їх відображення на рахунках бухгалтерського обліку присвячені праці С. Архієреєва, О. Власенко, Г. Кірейцева, О. Канцурова, М. Шигун та Ж. Ющак.

Наразі існують різні пропозиції щодо класифікації трансакційних витрат як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників [11; 42; 74; 79; 98; 100; 133; 141; 147; 222; 256; 258; 264]. Зокрема, О. Власенко [42, с. 7] виділяє трансакційні витрати мікроекономічного та макроекономічного походження. До витрат мікроекономічного походження належать втрати внаслідок непередбачених дій конкурентів, які проявляються як нереалізована й зіпсована продукція, або реалізована за нижчими цінами, втрати через невиконання умов контракту, втрати через невиконання неоформлених домовленостей, витрати на стандартизацію й сертифікацію продукції, витрати проведення переговорів та укладання договорів, витрати на юридичне оформлення договору, інформаційні витрати, пов'язані з пошуком партнера, витрати дослідження ринку й оцінки ринкового середовища, консультаційні й аудиторські витрати, витрати на оцінку репутації партнера.

До витрат макроекономічного походження О. Власенко [42, с. 8] відносить втрати, що виникають унаслідок відсутності дієвої політики захисту вітчизняних суб'єктів господарювання, втрати внаслідок інфляції, втрати через відстрочку в оплаті за продукцію, втрати, спричинені зниженням рівня купівельної спроможності населення, втрати через нестачу працівників

необхідної кваліфікації, втрати, що виникають унаслідок законодавчих колізій і неоднозначності тлумачення одних і тих самих законодавчих актів, втрати внаслідок низького рівня довіри й ділової етики, втрати через дебіторську заборгованість, втрати у вигляді штрафів і пені через недосконале податкове законодавство, втрати через непрозоре конкурентне середовище, втрати через неврегульовані відносини власності й оренди, втрати через використання неякісної інформації, втрати, викликані відсутністю структурованого інформаційного простору, втрати через нижчий попит на нестандартизовану продукцію, втрати у вигляді штрафів і пені за невиконання вимог органів санітарно-епідеміологічного й екологічного нагляду, витрати на контрольні заміри та отримання резолюцій органів санітарно-епідеміологічного й екологічного нагляду, втрати внаслідок недоступності консалтингових і дорадчих послуг.

Групування підходів до визнання та ідентифікації трансакційних витрат на мікро- і макроекономічних рівнях, як один із варіантів, допускає й О. Канцуров [100, с. 206]. Проаналізувавши пропозиції М. Данько, Т. Еггертоссона, К. Ерроу, І. Жиглей, Г. Кірейцева, Я. Кузьміна, С. Малахова, К. Менара, Д. Норта, Е. де Сото, О. Вільямсона, у межах мікроекономічного рівня О. Канцуров виділяє: витрати на пошук інформації (покупців і продавців); витрати, що виникають, коли індивідууми обмінюються правами власності на економічні активи й забезпечують свої права на власність; витрати на укладання контрактів моніторингу, примусу до виконання контрактів, захисту третіх осіб; витрати, пов'язані із забезпеченням доступу до ресурсів.

На макроекономічному рівні, на думку О. Канцурова [100, с. 206], слід розглядати витрати з експлуатації економічної системи,

плату за недосконалість ринків, витрати, що змушені нести особи, які бажають зайнятися звичайним легальним бізнесом.

О. Бондаренко [27, с. 171] пропонує поділяти трансакційні витрати на витрати інституціональних трансакцій та витрати товарних трансакцій. До витрат інституціональних трансакцій належать витрати створення, впровадження й ліквідації формальних правил, витрати перевірки на предмет конституційності, витрати контролю й примусу, витрати інституціоналізації суб'єктів господарювання.

Заслуговує на увагу класифікація трансакційних витрат, удосконалена О. Євтушенко, в основу якої були покладені ознаки «до трансакції» та «після трансакції». Зокрема, за ознакою «витрати до укладання угоди (трансакції)» автором виділено витрати на: пошук інформації; проведення переговорів щодо умов контракту; укладання угоди; специфікацію прав власності; вимірювання якості товарів та послуг, а за ознакою «витрати після укладання угоди (трансакції)» витрати: на захист прав власності; що виникають в результаті порушення умов контракту; на моніторинг; на захист від третіх осіб [79, с. 97].

Власну класифікацію на основі узагальнення облікового, фінансового, інформаційного й ресурсного підходів до визначення витрат запропонувала О. Шепеленко [256, с. 156]. Пропозиції стосуються обґрунтування можливості використання критеріїв класифікації трансакційних витрат за рівнем і віддзеркаленням у фінансових документах, доцільністю використання, візуалізацією, періодичністю, сферою виникнення, видами діяльності суб'єкта господарювання, відношенням щодо інституціональної економіки, контракту, носія, офіційної економіки, суб'єкта господарювання, економічної системи, трансакції, що дозволяє підвищити якість прогнозування

розвитку суб'єктів господарювання, виявлення й реалізації резервів зростання їх прибутку.

Підкреслюючи щільний зв'язок трансакційних витрат з необхідністю забезпечення життєздатності фірми в інституційному середовищі та об'єктивність існування інститутів, з якими вони пов'язані, П. Гайдуцький та В. Жук пропонують класифікувати їх за спрямуванням на:

- функціонування бізнесу (не виробниче, а більше організаційно- правове забезпечення);
- пошук і збір інформації для ведення бізнесу (а не лише для укладання й реалізації контрактів);
- укладення угод і контроль за виконанням їх умов (у тому числі витрати на попередження опортуністичної поведінки контрагентів і конкурентів та втрат від негативного впливу такої поведінки);
- лобіювання власних інтересів через професійні об'єднання та організації;
- «кадрову відповідність» (пошук, навчання і перенавчання персоналу);
- встановлення та підтримку контактів (з особами, які мають потенційні чи реальні інституційні інтереси в бізнесі);
- ті, що зумовлені інститутами довіри громадськості (витрати на незалежну оцінку бізнесу, обов'язковий аудит тощо);
- соціально-екологічні вимоги [49].

Запропонована П. Гайдуцьким та В. Жуком класифікація для обліку трансакційних витрат [49], на думку А. Мазаракі та О. Фоміної [138, с. 11], класифікація для обліку трансакційних витрат є більш деталізованою і звуженою за сферою дії трансакцій порівняно з класифікаціями інших учених.

Також заслуговує на увагу класифікація трансакційних витрат, розроблена С. Суворовою, на думку якої поділ таких витрат доцільно здійснювати за: типом витрат, характером, типом контракту, суб'єктами, відношенням до ринкових механізмів, організаційною формою [222].

Ці та інші подібні напрацювання важливі з погляду завдання ідентифікації факторів, які раніше не вважалися суттєвими при прийнятті управлінських рішень, проте впливали на вартість, а отже, й ефективність економічних відносин, у т.ч. рентних відносин між різними економічними суб'єктами на всіх рівнях економічної системи. Це завдання є одним із найважливіших для забезпечення розвитку як науки, так і господарської практики в Україні, які до цього часу часто ґрунтуються на застарілих моделях та концепціях розвитку економічних відносин.

Існує низка пропозицій, що мають методичну спрямованість і стосуються можливості відображення трансакційних витрат на рахунках бухгалтерського обліку.

Аналізуючи пропозиції щодо класифікації трансакційних витрат для цілей бухгалтерського обліку, можна зробити висновок, що в більшості з них трансакційність використовується як додатковий класифікаційний зріз уже існуючої класифікації витрат у бухгалтерському обліку. Інакше кажучи, пропозиції стосуються адаптації існуючої класифікації витрат шляхом перекласифікації.

Так, розв'язуючи завдання побудови моделі обліку трансакційних витрат, В. Бонарев [25] пропонує виділяти такі критерії: вид діяльності (операційна, фінансова та інвестиційна), спосіб виявлення фактів господарської діяльності (явні та приховані), періодичність (постійні й разові), господарські процеси (постачання, виробництво, збут, інвестування),

технологія виробництва (кар'єрне господарство, приймальне відділення, формувальне відділення, сушильно-обпалювальна ділянка, відділ збуту, відділ маркетингу, юридичний відділ тощо), сфера відповідальності (технолог, механік, енергетик, економіст, менеджер та ін). [25, с. 3-4]. Застосування такого підходу передбачено лише на рівні управлінського обліку.

Досліджуючи питання класифікації трансакційних витрат, М. Шигун [258, с. 343] ідентифікувала 34 класифікаційні ознаки, виділені окремими авторами. Глибинне осмислення такого поділу трансакційних витрат дозволило М. Шигун дійти висновку щодо доцільності виділення додаткових аналітичних розрізів у частині адміністративних витрат, витрат на збут та інших витрат операційної діяльності.

Усвідомлюючи складність повного відображення трансакційних витрат у системі бухгалтерського обліку, Ж. Ющак [264, с. 66] дійшла висновку, що трансакційні витрати для потреб їх обліку можуть бути класифіковані лише за ознаками: «вид діяльності» (витрати на управління, витрати договірною процесу, витрати фінансової діяльності, витрати інвестиційної діяльності, витрати надзвичайної діяльності); «стадія договірною процесу» (інформаційні витрати, витрати на проведення переговорів, витрати вимірювання, витрати на юридичне оформлення угоди, витрати, що виникають у процесі виконання договорів, витрати контролю виконання договорів, витрати аналізу виконання договорів); «вид (спрямування) договору» (витрати за договором, що передбачає придбання активів або послуг, витрати за договором, що передбачає реалізацію активів або послуг).

Цікава пропозиція щодо можливості обліку трансакційних витрат викладена В. Литвиненко та В. Толстоног [133]. Зокрема, класифікуючи трансакційні витрати без визначених ознак, як того

вимагає наукова класифікація будь-якої множини однорідних явищ, на: представницькі витрати; витрати на пошук інформації; організаційні трансакційні витрати; витрати захисту прав власності; винагороди за професійні послуги; витрати на проведення розрахунків; податки, збори та інші обов'язкові платежі; витрати на рекламу й дослідження ринку; втрати від опортуністичної поведінки; інші трансакційні витрати [133, с. 46], автори вважають, що запропонована класифікація дозволить: накопичувати інформацію загалом по підприємству та за його підрозділами; організувати синтетичний облік трансакційних витрат шляхом відкриття відповідних субрахунків у межах витратного рахунку «Трансакційні витрати» з деталізацією кожного виду трансакційних витрат на рівні їх аналітичного обліку [133, с. 45].

Ще один з варіантів класифікації розробив О. Канцуров [100, с. 214-218], спробувавши зіставити запропоновані ним ознаки трансакційних витрат з існуючими адміністративними, іншими операційними витратами, а також пропозиції щодо виявлення й вимірювання елементами методу бухгалтерського обліку на синтетичних рахунках: «Адміністративні витрати»; «Витрати на збут»; «Фінансові витрати»; «Податок на прибуток»; «Відрахування на соціальні заходи» та окремими субрахунками до рахунку «Інші витрати операційної діяльності». Однак сам автор визнає, що подібні пропозиції групування витрат за статтями фінансової звітності без урахування інституціональних чинників і трансакційного характеру їх понесення не забезпечує повного розкриття у фінансовій звітності інформації, узагальненої в бухгалтерському обліку.

Отже, переважна більшість дослідників проблеми відображення трансакційних витрат в обліку вважає можливим її розв'язання на рівні системи управлінського обліку.

Характеризуючи трансакційні витрати, зазвичай, звертають увагу на причини чи обставини, що їх породжують, надаючи їм певної негативної характеристики. Це в подальшому часто призводить до необґрунтованого прагнення їх зменшити. Не заперечуючи такої необхідності, вважаємо за доцільне вказати, що трансакційні витрати більше потребують управління та оптимізації ніж просто контролю, здійснивши їх попереднє відображення на рахунках бухгалтерського обліку. Таке відображення не може бути самоціллю, а має бути похідним від управлінських задач та стратегічних інтересів. Адже понесення витрат, якщо воно було зроблено свідомо, тобто відповідно до управлінських інтересів, має на меті отримання певних економічних вигід, у т.ч. ренти.

Усвідомлюючи необхідність класифікації трансакційних витрат, що виникають при рентних відносинах, слід зважати на те, що набуття права на рентний ресурс, продаж товару, що вироблений з використанням рентного ресурсу, передача рентного ресурсу іншому суб'єктові господарювання відбуваються лише на підставі угод – трансакцій. З цієї причини розгляд сутності трансакційних витрат, виділення їх видів набуває важливого значення для підвищення ефективності рентних відносин.

Отже, трансакційні витрати, що безумовно виникають у межах здійснення рентних відносин, можуть бути класифіковані за такими ознаками та виокремленням їх таких видів:

1. за ознакою «до укладання угоди»:
  - 1.1. витрати на пошук інформації:
    - 1.1.1. витрати на пошук інформації на стадії залучення рентного ресурсу;
    - 1.1.2. витрати на пошук інформації про потенційних партнерів та споживачів продукції, виробленої з використанням рентного ресурсу;

- 1.1.3. витрати на рекламу та зустрічі з потенційними клієнтами; витрати, що визнаватимуться збитками, зумовленими недостовірною інформацією;
- 1.2 витрати на проведення переговорів щодо умов контракту:
  - 1.2.1. витрати на переговори щодо умов та форми угоди про набуття права на використання/експлуатацію рентного ресурсу та/або продажу продукції, що принесе у т. ч. рентний дохід;
  - 1.2.2. витрати на оплату консультаційних послуг юридичного та економічного характеру;
- 1.3. витрати на укладання угоди:
  - 1.3.1. витрати на узгодження змісту угоди;
  - 1.3.2. витрати на оформлення, реєстрацію угоди та документів, що мають бути розроблені за наслідками угоди;
- 1.4. витрати на специфікацію прав власності:
  - 1.4.1. витрати на реєстрацію прав власності;
  - 1.4.2. витрати на оплату юридичного супроводження;
- 1.5. витрати на вимірювання якості товарів та послуг, подальший продаж яких формуватиме у т.ч. рентний дохід:
  - 1.5.1. витрати на розроблення та впровадження технічних, технологічних стандартів та стандартів якості;
  - 1.5.2. витрати на контроль якості;
  - 1.5.3. витрати на вимірювальну апаратуру, процесу вимірювання;
  - 1.5.4. витрати послуг з вимірювання якості третіми особами;
  - 1.5.5. витрати, що визнаватимуться збитками від помилок вимірювання;
- 2. за ознакою «після укладання угоди»:

- 2.1. витрати на захист прав власності;
  - 2.1.1. витрати на оплату послуг державних та судових органів;
  - 2.1.2. витрати на встановлення прав, що порушені при виконанні контрактів;
  - 2.1.3. витрати, що визнаються збитками від недостатності прав власності та їх захисту;
- 2.2. витрати, що виникають у результаті порушення умов контракту;
  - 2.2.1. витрати опортуністичної поведінки;
  - 2.2.2. витрати від подій, що непередбачені контрактом;
- 2.3. витрати на моніторинг за дотриманням умов угоди;
- 2.4. витрати на захист від третіх осіб;
  - 2.4.1. витрати на фізичну охорону ресурсу, що генерує ренту;
  - 2.4.2. витрати на захист від претензій третіх осіб на частку рентного доходу;
- 2.5. витрати на облік, звітність (її подання) та адміністрування рентних платежів.

Відображення класифікованих трансакційних витрат пропонуємо здійснювати шляхом виділення додаткових аналітичних розрізів до адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що трансакційні витрати не можна сприймати виключно негативно. Вони є необхідною складовою успішної діяльності суб'єкта господарювання. Нехтування інформацією про трансакційні витрати призводить до неправильних управлінських рішень і, як наслідок, до зростання ризиків і погіршення фінансового стану суб'єкта господарювання.

На діяльність підприємств значний вплив мають фактори зовнішнього середовища, проте й наявність дієвого внутрішнього

механізму управління підприємством є суттєвим чинником, який визначає ефективність його діяльності та відповідний рівень фінансової стійкості. Першочергове завдання менеджменту полягає у тому, щоб за оптимального рівня трансакційних витрат отримати запланований результат. Контроль складу та структури трансакційних витрат сприятиме зростанню показників рентабельності та фінансової стійкості суб'єктів господарювання.

Втілити пропозиції щодо класифікації трансакційних витрат на рівні бухгалтерського обліку можливо лише за умови його системної методологічної трансформації на базі теоретичної основи неінституціоналізму та теорії ренти.

3.2. Управління трансакційними витратами в умовах рентних відносин

Управляти будь-яким процесом, об'єктом, явищем можна лише тоді, коли є інформація про поточні параметри такого об'єкта. Створити інформаційне забезпечення такого управління можна лише за умови створення системи обліку об'єктів, щодо яких здійснюється цілеспрямоване управління. Однак облік як основа інформаційного забезпечення та одна з функцій управління не створює достатніх передумов гарантування ефективності процесу управління, у т.ч. управління трансакційними витратами.

Питання управління трансакційними витратами сьогодні є досить складним і неоднозначним. Це зумовлено, насамперед, тим, що існує низка проблем, пов'язаних з ідентифікацією, визначенням величини, аналізом і обліком цих витрат.

Ефективне управління трансакційними витратами є передумовою конкурентоспроможності як продукції, товарів,

робіт, послуг, так і бізнес-одиниці, що їх продукує, реалізує та має на меті суттєво продовжити власний життєвий цикл в умовах невизначеності. Така залежність зумовлена тим, що трансакційні витрати як створюють умови для подальшого приросту прибутку, що генерує суб'єкт господарювання, так і можуть його зменшувати за умови опортуністичної поведінки тощо. Оптимізація трансакційних витрат може бути досягнута не лише завдяки їх обліку, контролю, аналізу, а й виконання інших функцій управління ними, перелік яких, як доводить вивчення останніх публікацій, є остаточно не визначеним.

Наразі, в окремих публікаціях прослідковується підхід, згідно якого управління трансакційними витратами є тотожним управлінню будь-якими витратами підприємства, тому функції, принципи та методики є аналогічними.

Розв'язання проблеми ефективного управління трансакційними витратами, на думку окремих дослідників, знаходиться в площині створення достатнього інформаційного забезпечення. Так, на думку В. Бонарева, «одним з методів, що дозволить оптимізувати процес прийняття виважених управлінських рішень щодо трансакційних витрат на підприємстві є здійснення обліку трансакційних витрат за сферами відповідальності [26, с. 95].

Важливість обліку трансакційних витрат для процесу управління ними визнає й Л. Очеретько та А. Корінець, однак, не зважаючи на глибину аналізу пропозицій щодо відображення трансакційних витрат на рахунках бухгалтерського обліку та формулювання власної пропозиції, автори сформульованими поточними узагальненнями та підсумковим висновком певною мірою заперечують тому, що трансакційні витрати слід розглядати об'єктом управлінського обліку, адже скрізь ідеться про бухгалтерський облік трансакційних витрат [179].

Важливість обліку трансакційних витрат, у т.ч. його організації доводиться низкою окремих останніх публікацій. Однак і тут спостерігаються певні ускладнення. Зокрема це простежується у статті Н. Левченко, яка лише завдяки розгляду існуючих класифікацій трансакційних витрат, розв'язала, на нашу думку, важливу складову організації обліку – навела варіанти ідентифікації трансакційних витрат як облікових номенклатур для їх подальшого обліку на рахунках бухгалтерського обліку [126].

Слід погодитися з думкою Н. Лоханової, яка зазначає, що: «коли йдеться про облік трансакційних витрат, актуальності набуває організація процесу контролю за їх виникненням. І саме це, на погляд науковців і практиків, і становить найбільш суттєву проблему, оскільки трансакційні витрати дотепер є розосередженими в обліку, при тому певна їх частина взагалі не потрапляє до облікової інформаційної системи» [135, с. 165].

На необхідності врахування особливостей трансакційних витрат при їх дослідженні, побудові системи їх вимірювання, обліку та контролю наголошує Г. Козаченко та інші [110]. На думку авторів монографії [110] «Трансакційні витрати є невидимими, неочевидними витратами. Вони сховані між іншими накладними затратами підприємства та затратами періоду. Однак, незважаючи на невидимість, трансакційні витрати можуть серйозно впливати на рівень затрат і фінансові результати підприємства, собівартість одиниці продукції і, зрештою, на цінову конкурентоспроможність підприємства. Тому вивчення передумов і джерел виникнення трансакційних витрат, оцінка їх рівня та впливу на ефективність діяльності підприємства є новим завданням, що потребує відповідного вирішення й обґрунтування способів вирішення» [110, с. 6].

За існування певної полеміки щодо значення обліку, аналізу та контролю трансакційних витрат, переважна більшість дослідників вважає, що розв'язання проблеми оптимізації трансакційних витрат знаходиться в площині побудови системи управління ними, чого неможливо досягнути без визначення функцій управління трансакційними витратами.

Зокрема, на сьогоднішній день досить важливою й актуальною для підприємства є проблема визначення основних складових механізму управління трансакційними витратами. Це зумовлює потребу у формуванні ефективних систем управління цими витратами, що є необхідною передумовою забезпечення можливості отримання підприємством ренти, тобто стабільності його розвитку в напрямі досягнення встановлених цілей.

Управління трансакційними витратами набуває реальності за умови застосування всіх функцій управління. Слід зазначити, що витрати як такі не є об'єктом управлінського впливу, адже витрати – це наслідок дій визначених суб'єктів, що зумовлюють зменшення обсягів певних ресурсів. Тому, на наше переконання, управління трансакційними витратами – це управління працівниками суб'єкта господарювання, які, відповідно до визначених посадових обов'язків, виконують дії, змістом яких є планування, організація, облік, контроль, аналіз та інші функції управління такими витратами.

Окремі дослідники, розглядаючи складові управління трансакційними витратами, стверджують, що досягнути бажаного результату можна завдяки впровадженню управлінського обліку таких витрат [179].

Безмежне захоплення управлінським обліком та розгляд його як своєрідної панацеї, впровадження якої дозволить суттєво підвищити конкурентоспроможність суб'єктів господарювання в умовах конвульсій пострадянської системи економічних

відносин, адже, зокрема економіка України так і не стала відповідати канонам ринкової економіки, зумовило появу таких суперечливих тверджень, згідно яких: «Управління трансакційними витратами є важливою складовою управлінського обліку, а основні її елементи визначатимуться функціями, що виконує система управління трансакційними витратами» [241, с. 42]. Хибність такого твердження полягає у тому, що управління ніколи не було і не може бути складовою обліку.

Саме тому слід погодитися з А. Мазаракі, на думку якого під терміном управлінський облік «розуміють особливу систему внутрішньокорпоративного управління витратами й оборотними коштами з метою оптимізації використання капіталу, зростання рентабельності, поліпшення фінансових і нефінансових показників підприємства, отримання лідируючих позицій на ринку. Проте, така система може бути ефективною за умови, що вона враховує сучасні тенденції у менеджменті та економіці країни в цілому» [138, с. 5]. Означена думка А. Мазаракі ще раз доводить, що управлінський облік є не чим іншим, як внутрішньокорпоративним управлінням витратами й оборотними коштами. Однак таке отождошення також є не зовсім виваженим, адже управління не тотожне обліку і навпаки, облік не тотожний управлінню. З цієї причини розгляд проблеми ефективного управління трансакційними витратами лише через призму управлінського обліку є вкрай дискусійним.

Незважаючи на те, що трансакційні витрати мають свою специфіку, управління ними має бути тотожне управлінню будь-якими витратами. Отже, для того, щоб визначити склад основних функцій управління трансакційними витратами, слід розглянути склад таких функцій у частині управління витратами суб'єкта господарювання. Методологічної єдності з цього питання серед

дослідників не встановлено, адже в складі таких функцій зазначають визначень:

- прогнозування та планування, організація, координація й регулювання, активізація та стимулювання виконання, облік і аналіз [47; 134];
- прогнозування; планування; нормування; організація; калькулювання; мотивація та стимулювання; облік; аналіз; регулювання; контроль [118];
- планування, організація та реалізація, мотивація, контроль [14];
- планування; організування; мотивування; контроль; регулювання [73, 267];
- планування; організація; регулювання; мотивація; облік і аналіз; координація; контроль; стимулювання [2];
- розробка рішень (прогнозування, планування); реалізація рішень (регулювання, організація, мотивація); контроль (облік, аналіз) [233];
- функції першого порядку (планування, облік, аналіз, контроль); функції другого порядку: (прогнозування, нормування, організація, калькулювання собівартості, стимулювання зменшення, регулювання, координація) [110];
- аналіз, облік, прийняття рішень, планування, організація, контроль, мотивація [230].

Наведена інформація свідчить про існування трьох тенденцій.

Перша тенденція – це включення до переліку функцій управління витратами таких функцій, як планування, організування, мотивація, облік, аналіз, регулювання, контроль.

Друга тенденція – це включення до складу таких функцій: прогнозування, прийняття рішень, реалізація, калькулювання, стимулювання.

Третя тенденція – це зазначення функцій управління витратами у довільній послідовності, що не відображає логіку управління такими витратами.

Існування означених тенденцій формує підстави для визнання відсутності належної теоретико-методологічної основи побудови ефективної системи управління як загальними витратами, так і трансакційними зокрема.

Ідентифікована полемічність, на нашу думку, пов'язана з існуванням певної невизначеності в частині складу основних функцій управління.

Основоположник концепції адміністративного управління А. Файоль виділив п'ять основних функцій управління: передбачення, планування, організацію, координацію та контроль [55, с 234].

Дослідження у цьому напрямку набули розвитку та на сьогодні за умови дотримання класичного підходу А. Файоля має місце певна розбіжність у поглядах на поставлене питання (табл.2).

Таблиця 2

**Склад основних функцій управління
у спеціалізованій літературі [114, с. 41-42]**

Автор	Функції управління
Румянцева З.П. й ін.	планування, організація, координація, мотивація, контроль
Осовська Г.В.	планування, організація, мотивація, контроль
Жданова Л.А.	планування, організація, комплектування штату, керівництво та лідерство, координація, мотивація, контроль
Хміль Ф.І.	встановлення мети, планування, прийняття рішень, організація, оперативний вплив, мотивація, контроль

Продовження таблиці 2

Автор	Функції управління
Райзберг Б.А., Пекарський Л.С.	планування, облік, контроль, ініціатива і змагання
Шкарабан С.И.	планування, облік, аналіз і регулювання
Белоусов Р.А.	планування, організація, стимулювання, аналіз, облік і контроль
Уткин Э.Я.	планування, організація, мотивація, контроль, координація
Андрушків Б. М., Кузьмін О. Є.	планування, організація, мотивація, контроль
Пушкар М. С., Пушкар Р. М.,	планування, організація діяльності, мотивація, контроль
Мескон М.Х., Альберт М., Хедоурі Ф.	планування, організація, мотивація, контроль, інформування (комунікація) і прийняття рішень
Економічна енциклопедія	планування, організація, координація, мотивація, контроль
Економічна енциклопедія	планування, організація, регулювання, координування, стимулювання, контроль
Щокін Г.В. та ін.	організація, регулювання, контроль, облік і аналіз, стимулювання, мотивація
Шевчук В.О.	цілепокладання і нормування, облік, контроль, регулювання
Бабець Є.К. та ін.	планування, організація, мотивація, керівництво, контроль
Максімова В.Ф.	організація, планування, облік, контроль, аналіз, координація, регулювання, прогнозування

У сучасному менеджменті до функцій управління також зараховують керівництво, маркетинг, комунікації, дослідження, оцінку прийняття рішень, підбір персоналу, представництво, ведення переговорів й укладання угод [21].

Означена поліморфність складу функцій управління пояснюється тим, що з філософського погляду управління

суб'єктом господарювання є найбільш складним процесом діяльності, змістом якого є вплив на процес, об'єкт чи систему з метою збереження їхньої сталості або переведення з одного стану в інший відповідно до визначених цілей. Необхідність управління випливає з того, що суб'єкт господарювання – це система з розподілом праці, де визначенням мети та її реалізацією займаються різні люди (групи людей). Управління суб'єктом господарювання доцільно кваліфікувати як процес, тому що досягнення мети – це не одноразова дія, а серія безперервних взаємопов'язаних дій, однорідні групи яких складають сутність функцій управління. Кожна управлінська функція також є процесом, оскільки складається з серії взаємопов'язаних дій. Зазначимо, що перелік особливих видів діяльності, що здійснюються в межах управління суб'єкта господарювання, є вкрай широким.

Фахівці з менеджменту класифікують функції управління за різними ознаками, наприклад: за об'єктом управління, за діяльністю, за однорідністю, за змістом праці, за характером задач, за періодичністю рішень. Ураховуючи той факт, що функції управління пронизують усі без виключення аспекти діяльності господарської системи, актуальним є розгляд загальних функцій управління, зміст яких не залежить ні від особливостей і специфіки виробництва, ні розмірів та організаційно-правової форми функціонування такої системи [114, с. 91].

На нашу думку, включення до складу функцій управління витратами прогнозування, прийняття рішень, реалізації, калькулювання та стимулювання є недостатньо обґрунтованим, адже:

- прогнозування є проявом планування. Будь-який план є своєрідним прогнозом очікуваних параметрів господарської діяльності, або її складових;

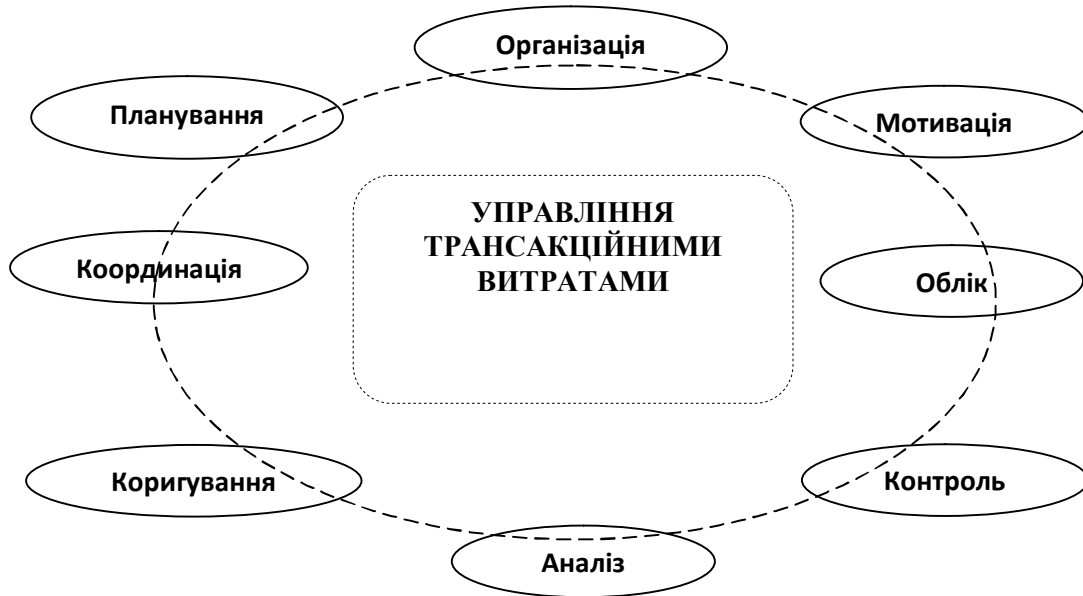
- прийняття рішень є не функцією управління, а обов'язковим атрибутом як загалом управління, так і окремої функції;
- реалізація як і прийняття рішення є також обов'язковим атрибутом як загалом управління, так і окремої функції;
- калькулювання не є функцією управління, а є процедурою обліку (в теорії бухгалтерського обліку елементом його методу) й, насамперед, обліку витрат;
- стимулювання є тотожним мотивації, тому його виокремлення втрачає будь-який сенс.

Існування полеміки щодо складу основних функцій управління, а також проблем щодо їх вимірювання зумовлює недостатній рівень наукового вивчення проблем управління трансакційними витратами.

Результати дослідження складу основних функцій управління надали достатніх підстав для визначення їх виключного переліку, а саме: планування, організації, мотивації, обліку, контролю, аналізу, коригування та координації. Цей перелік функцій є актуальним у частині управління трансакційними витратами (рис. 3).

Планування трансакційних витрат є основною функцією, здійснення якої створює передумови для оцінки ефективності як трансакційних витрат, так і всієї діяльності суб'єкта господарювання. Зміст планування полягатиме в ідентифікації їх видів, необхідних до проведення трансакцій, та повинен узгоджуватися з плануванням усієї діяльності суб'єкта господарювання. Вважаємо, що за неналежного планування загальної діяльності бізнес-одиниці, планування трансакційних витрат є необґрунтованим. Ми погоджуємося з думкою Л. Базалієвої [12], яка зазначає, що у процесі планування необхідно складати плани та прогнози величини трансакційних витрат, зумовлених здійсненням ринкових

транзакцій, з визначенням складу витрат, послідовності й часу їх виникнення.

Рис. 3. Склад основних функцій управління транзакційними витратами.

Складовою планування транзакційних витрат є їх бюджетування, у межах якого мають визначатися обсяги за видами витрат, джерела їх покриття та способу розподілення. На нашу думку, під час планування слід закладати резерв 5-10% для покриття можливих непередбачуваних ситуацій (форс-мажору), наприклад, непередбачуваного зростання рівня інфляції, зміни виробничих потужностей унаслідок технологічної аварії, відмови від подальшої співпраці контрагентів, спричинення додаткових витрат на пошук інформації про нових ділових партнерів тощо.

Отже, планування передбачає визначення прогнозного рівня, обсягу та структури транзакційних витрат суб'єкта господарювання, відповідно до потреб його діяльності з урахуванням найоптимальніших шляхів здійснення таких витрат.

Організація як і планування є вкрай важливою функцією управління трансакційними витратами, адже її головна мета – це створення передумов для обліку, контролю, аналізу, а також інших функцій управління такими витратами.

Відповідно, організація трансакційних витрат має бути заснована на укладених та затверджених внутрішніх регламентах діяльності функціональних та виробничих підрозділів, а також відокремлених підрозділів суб'єкта господарювання. Завдяки виконанню функції організації відбувається формування структури управління суб'єкта господарювання, встановлення системи зв'язків та відносин, необхідної для досягнення поставлених цілей.

Отже, безпосередній зміст організації трансакційних витрат полягатиме у визначенні місць формування трансакційних витрат і центрів відповідальності з метою відслідковування повноти та своєчасності виконання планів трансакційних витрат, причин їх перевитрат або економії, а також відповідальних за це осіб.

Відносно включення мотивації до складу основних функцій управління трансакційними витратами є також низка застережень, адже мотивація – це динамічний процес формування мотиву [96]. Мотив є складним психологічним формуванням, яке спонукає до усвідомлених дій і вчинків та слугує для них підставою (обґрунтуванням). Мотив має побудувати сам суб'єкт, тому вважатися загальною функцією управління може лише зовнішньо організована мотивація – оперативний вплив на процес мотивації керованого суб'єкта з метою, або ініціації мотиваційного процесу, або втручання в уже розпочатий процес формування наміру (мотиву), або стимулювання, збільшення сили спонукання, мотиву. У зв'язку з таким тлумаченням сутності мотивації виділення стимулювання як окремої загальної функції управління є недоречним, адже стимулювання виступає складовою мотивації

[141], а не тотожним поняттям, як це зазначено у монографії [205]. Проведення стимулювання без формування у керованого суб'єкта мотиву виконувати дії, спрямовані на досягнення мети організації втрачає будь-який сенс.

Включення мотивації до складу функцій управління трансакційними витратами є обов'язковим, адже мотивація може та має виступати певним застережником від проявів девіантної економічної поведінки псевдоринкового типу, яка базується на принципі «максимум доходу за мінімуму трудових затрат» [18, с. 87].

Отже, мотивація в процесі управління трансакційними витратами передбачає використання морального та матеріального стимулювання працівників суб'єкта господарювання, а саме грошових винагород, визнання досягнень, просування кар'єрною драбиною, створення умов для прояву творчого потенціалу. Мета зазначених заходів – захист від опортуністичної поведінки всередині підприємства через задоволення особистих потреб працівників. Крім того, ця функція охоплює й мотивацію ділових партнерів підприємства. Насамперед, необхідно вивчити потенційних партнерів, визначити їх коло інтересів, цілі та репутацію. Далі варто розробити систему контраргументів для процесу проведення переговорів, кілька компромісних варіантів вирішення можливих суперечок, щоб запобігти виникненню витрат опортуністичної поведінки в майбутньому.

Перед тим, як розкрити зміст функції обліку в управлінні трансакційними витратами, слід звернути увагу на те, що переважна більшість фахівців, зокрема з менеджменту виключають зі складу загальних функцій управління облік і аналіз. На нашу думку, така позиція є хибною, адже без обліку (реєстрації та систематизації) поточних і підсумкових результатів

виконання функцій управління, як особливих видів діяльності, прийнятих рішень та поточних результатів функціонування господарської системи, як об'єкта управління, досягти мети управління вкрай складно. Аналогічну тезу слід висловити й відносно аналізу, адже в разі виявлення відхилень лише проведення аналізу дозволяє прийняти виважені оптимальні управлінські рішення. На нашу думку, те, що сутністю контролю є порівняння фактичних параметрів об'єкта контролю з нормативними, не надає підстав ототожнювати контроль з аналізом як загальною функцією управління. Виявлення причин, характеру, часу вчинення встановлених відхилень також не має нічого спільного з аналізом. Адже під аналізом, як загальною функцією управління, слід розуміти поелементне дослідження як позитивного, так і негативного явища, що виникає внаслідок виконання інших загальних функцій управління з метою підвищення якості оптимізації та оперативного управління реалізацією управлінського рішення, спрямованого на розвиток об'єкта управління. Саме тому контроль як загальна функція управління не може замінити аналіз як функцію управління [141].

Облікова функція має бути також унормована шляхом прийняття внутрішніх регламентів, зміст яких має визначати порядок та форми документування процесів виконання планування, організації, мотивації, контролю, аналізу, регулювання та координації як загальних функцій управління, а також регламентів, які визначають норми ведення бухгалтерського обліку як специфічної функції управління. Затвердження зазначених регламентів має забезпечити загальну ефективність виконання облікової функції.

Щодо бухгалтерського обліку, то його здійснення є обов'язковим, тому питання про доцільність, мету, завдання та значення для процесу управління є поза дискусією.

Контроль як функція управління трансакційними витратами є одним з основних інструментів забезпечення зворотного зв'язку та може бути здійснений лише на основі якісного виконання таких функцій, як планування та облік.

З точки зору процесу управління трансакційними витратами контроль як функція передбачає формування інформаційного забезпечення для подальшого аналізу якості роботи відповідальних за виконання прийнятих планів щодо рівня, обсягу та структури трансакційних витрат.

Сутність такого контролю «полягає у встановленні фактичних параметрів функціонування об'єкта контролю та за результатами їх порівняння з нормами функціонування, формування господарсько-правової характеристики стану і змін параметрів функціонування такого об'єкта» [17, с. 126] має слугувати надійною підставою для обґрунтування можливого перегляду норм таких витрат на наступний фінансовий рік.

Аналіз трансакційних витрат як функції управління є актуальним на стадіях їх планування та контролю таких витрат, адже це формуватиме основу поточного управлінського рішення щодо коригування планів та координації дій осіб, які відповідальні за проведення трансакційних витрат.

Результати аналізу дають змогу виявити резерви економії витрат суб'єкта господарювання, причини перевитрат, а також є базою для подальшого планування трансакційних витрат.

Зазначимо, що аналіз трансакційних витрат може бути можливим та відповідно якісним за умови його організації щодо всієї діяльності суб'єкта господарювання – визначення об'єктів, порядку, часових меж та методик його здійснення. Це конкретизуватиме відповідальність за своєчасність і правильність його проведення, у т.ч. витрати на його проведення.

Коригування як функція управління трансакційних витрат полягатиме в оперативному уточненні планів щодо проведення цих витрат на підставі проведеного аналізу та виявленні причин перевитрат або економії.

Координація як функція управління трансакційних витрат здійснюватиметься з метою доведення результатів коригування до осіб, які є відповідальними за проведення таких витрат.

Процес управління трансакційними витратами полягає не лише в зниженні величини цих витрат, а й у забезпеченні ефективності цих витрат, тобто одержанні прибутку, що реально виправдовує витрати. Тому основною метою управління трансакційними витратами є запобігання потенційно неефективним витратам [80, с. 341].

У ринковій економіці управління трансакційними витратами повинно означати створення єдиної, раціональної системи, що чітко та безперебійно функціонує з певними цільовими установками та взаємопов'язаними елементами. Управління трансакційними витратами є важливою складовою управлінського обліку, а основні її елементи визначатимуться функціями, що виконує система управління трансакційними витратами [241, с. 42].

Управління витратами – це складний, багатоаспектний та динамічний процес, що включає управлінські дії, ціллю яких є досягнення високого економічного результату діяльності підприємства [109, с. 117], проте управління трансакційними витратами ускладнюється специфікою таких витрат. А.М. Ткаченко [227] стверджує, що для ефективного управління витратами (зокрема трансакційними) необхідно чітко усвідомлювати, де, коли й у яких обсягах витрачаються ресурси підприємства, прогнозувати, де, для чого й у яких обсягах необхідно залучати додаткові фінансові ресурси, вміти

забезпечити максимально високий рівень віддачі від використання ресурсів.

Управління трансакційними витратами також можна визначити як процес цілеспрямованого формування витрат за місцями виникнення, ресурсами, роботами, об'єктами та часом здійснення в напрямі досягнення та підтримання їх мінімального рівня, враховуючи стратегічні установки підприємства та безперервний пошук шляхів зниження отримуваних значень [47].

Під місцем витрат слід розуміти територіально-організаційну одиницю суб'єкта господарювання, в якій виконується робота, споживаються ресурси і, відповідно, здійснюються витрати (наприклад, відділ збуту). Сукупність місць витрат утворює ієрархію, згідно з організаційною структурою підприємства, і деталізується від окремого робочого місця до підприємства загалом. Ресурси характеризують необхідні для споживання матеріали, послуги зі сторони (наприклад, нотаріальні чи аудиторські послуги) тощо. Утворення витрат супроводжується виконанням певних робіт кожним підрозділом підприємства.

Під об'єктом витрат для обслуговуючих та допоміжних підрозділів слід розуміти задіяні ресурси та підрозділи-отримувачі послуг. Важливим параметром формування витрат є час або момент виникнення витрат, коли робота вважається виконаною, а ресурс спожитим. Відповідно до цього, планування витрат необхідно здійснювати в певних часових межах (тиждень, місяць, рік). Сутність управління трансакційними витратами підприємства потрібно розглядати з позицій системного, функціонального та стратегічного підходів до управління. Значення управління трансакційними витратами полягає в розробленні найефективнішого способу реалізації взаємовідносин підприємства з діловими партнерами та іншими елементами інституціонального середовища.

Суть системного підходу до управління трансакційними витратами підприємства полягає в наявності двох взаємопов'язаних підсистем: керуючої й керованої. Керована система – та, яка управляє (суб'єкт управління) і та, якою управляють (об'єкт управління). Суб'єктом управління є відділи підприємства та фахівці, безпосередньо причетні до процесу управління трансакційними витратами підприємства. Об'єкт управління або керована підсистема – це процес здійснення ринкових трансакцій і витрати, які при цьому виникають. Керуюча система впливає на керовану через систему функцій управління, що забезпечують реалізацію цілей управління трансакційними витратами на підприємстві. Варто зазначити, що контроль та коригування здійснюється на всіх попередніх етапах процесу управління. Значно розширює системний підхід до управління трансакційними витратами і фактично є його складовою функціональний підхід.

Процес управління трансакційними витратами має бути спрямований на здійснення ефективного прийняття управлінських рішень, їх реалізацію в максимально стислі терміни на основі обґрунтованого вибору з можливих альтернативних напрямів та обсягів понесення трансакційних витрат.

Отже, виходячи з вищезазначеного, узагальнимо, що управління трансакційними витратами – це процес цілеспрямованого накопичення цих витрат відповідно до їхніх видів, місць виникнення та носіїв за умови безперервного контролю обсягів витрат і стимулювання їхнього зниження.

Ураховуючи особливості трансакційних витрат, формуємо систему управління ними, виділяємо низку вимог до системи управління, а саме:

- недопущення зайвих трансакційних витрат;

- комплексний характер управлінських рішень;
- удосконалення інформаційного забезпечення;
- системний підхід до управління трансакційними витратами;
- орієнтованість на стратегічні цілі розвитку підприємства;
- єдність методів на різних рівнях управління трансакційними витратами;
- управління трансакційними витратами на різних стадіях життєвого циклу продукції [243].

Саме з дотриманням цих вимог можна побудувати ефективну систему управління трансакційними витратами, що буде найбільш повно задовольняти потреби управлінського персоналу.

До побудови структури системи управління трансакційними витратами можна застосувати кілька підходів.

У найпростішому вигляді систему визначають як сукупність взаємозв'язків та взаємодію між суб'єктом і об'єктом. Відповідно до цього, об'єктом управління є трансакційні витрати підприємства, чинники, що визначають ці витрати, та бізнес-процеси операційної діяльності.

Суб'єктом системи управління трансакційними витратами є управлінський персонал, оскільки до його компетенції входить аналіз і коригування обсягів трансакційних витрат та напрямів їх здійснення на підприємстві.

Оскільки суб'єкт будь-якого управління не може існувати у відриві від об'єкта, і навпаки, то, об'єднавши визначення обох підходів, отримуємо узагальнене визначення управління трансакційними витратами, під яким слід розуміти систему, керований блок (суб'єкт управління) якої спрямовано на послідовну реалізацію функцій управління трансакційними витратами за допомогою певних методів, що дозволяє регулювати чинники та управляти процесами формування трансакційних витрат з метою оптимізації їхньої структури та рівня.

Зв'язок між суб'єктом та об'єктом системи управління трансакційними витратами є певною мірою зворотнім, що ще раз підтверджує неможливість існування об'єкта без суб'єкта й навпаки.

Прямий вплив суб'єкта, яким у цьому разі виступає управлінський персонал, виявляється у спрямуванні своєї діяльності на трансакційні витрати, чинники, що їх формують, та бізнес-процеси з метою впливу на них. Вектор такого впливу залежить від функцій, які знаходяться в компетенції управлінського персоналу.

На основі визначення пріоритетного завдання, тобто встановлення цілі, яка має бути досягнута, управлінський персонал визначає механізм, за допомогою якого така ціль буде досягнута, – метод управління трансакційними витратами.

Підсумовуючою стадією всіх перерахованих дій є безпосередній вплив на об'єкт системи управління.

Зворотний зв'язок між об'єктом та суб'єктом визначається реакцією першого на другий, тобто результатів діяльності управлінського персоналу. Зміна об'єкта потребує безпосереднього контролю за ним та подальшого визначення взаємодії з ним.

Ефективна система управління трансакційними витратами сприятиме своєчасному зменшенню та запобіганню тим витратам, що є недоцільними та не сприяють підвищенню ділової активності, а також не забезпечують досягнення цілей діяльності суб'єкта господарювання. Важливим є формування такого розміру та рівня трансакційних витрат, які б забезпечували оптимальне співвідношення «витрати-прибуток». Для побудови ефективного механізму управління трансакційними витратами суб'єкта господарювання необхідно чітко визначити сутність, цілі та завдання управління.

Крім того, необхідність управління трансакційними витратами на підприємстві зумовлена наявністю системи стратегічних і тактичних цілей, у досягненні яких важливу роль відіграє ефективне управління трансакційними витратами.

Отже, основною метою управління трансакційними витратами підприємства є виявлення і зменшення непродуктивних статей витрат та підвищення продуктивності наявних витрат. Об'єктом управління є трансакційні витрати підприємства, які виникають у процесі здійснення ринкових трансакцій під час взаємодії підприємства з елементами інституціонального середовища, а його суб'єктами – фахівці підприємства, обов'язками яких є:

- стратегічне й тактичне планування трансакційних витрат підприємства;
- постійний контроль за напрямками здійснення трансакційних витрат;
- своєчасне виявлення та аналіз відхилень фактичних значень від планових показників;
- розроблення заходів щодо підвищення ефективності управління трансакційними витратами.

Визначена головна мета управління трансакційними витратами може бути реалізована за умови розв'язання певних завдань управління ними, зокрема:

1. Визначення складу та структури трансакційних витрат за основними підрозділами підприємства.
2. Визначення максимально допустимого рівня трансакційних витрат.
3. Побудови системи управління трансакційними витратами, що відповідає специфіці роботи конкретного підприємства.
4. Удосконалення систем збору та оброблення інформації для досконалого вивчення потенційних партнерів з метою

зменшення або уникнення витрат (напр., витрат «опортуністичної» поведінки).

5. Удосконалення системи контролю за якістю покупних ресурсів і виготовленої продукції. У цьому полягає стратегічний підхід до управління транзакційними витратами підприємства. Тобто стратегічне управління покликане розробляти стратегії й підходи до управління цими витратами, обирати найкращі з них, формувати відповідні стратегічні програми управління транзакційними витратами та створювати механізми їх реалізації.

Виконання головної мети управління транзакційними витратами впливатиме на досягнення необхідного рівня конкурентоспроможності суб'єкта господарювання, зокрема:

- зниження рівня ризику господарської діяльності в умовах невизначеності ринкового середовища;
- покращення конкурентних позицій на ринку за рахунок ефективного управління транзакційними витратами;
- оптимізації фінансового результату господарської діяльності за рахунок мінімізації непродуктивних транзакційних витрат;
- підвищення ділової активності;
- поліпшення іміджу та ділової репутації;
- розширення клієнтської бази та збільшення частки ринку.

Ураховуючи те, що основу ефективного управління транзакційними витратами складатиме стратегічне управління, важливого значення набуває послідовність здійснення останнього, зокрема [12]:

1. Визначення системи цілей управління транзакційними витратами.
2. Аналіз елементів зовнішнього оточення підприємства, що впливають на процес здійснення ринкових транзакцій і, відповідно, на рівень транзакційних витрат підприємства.

3. Аналіз сильних і слабких сторін підприємства у сфері контрактації за допомогою методики SWOT-аналізу чи PEST-аналізу.
4. Розробка варіантів стратегій управління трансакційними витратами, аналіз альтернатив, вибір стратегії, розробка спеціалізованих стратегічних програм підприємства.
5. Реалізація стратегічних програм управління трансакційними витратами підприємства.
6. Контроль за реалізацією стратегічної програми управління трансакційними витратами.
7. Регулювання недоліків управління трансакційними витратами, виявлених у процесі контролювання.

На основі визначених функцій, підходів до побудови та елементів системи управління трансакційними витратами пропонуємо такий порядок функціонування механізму управління трансакційними витратами на підприємствах (рис. 4).

Як свідчить рис. 4, механізм управління трансакційними витратами має приводитися в дію чітко за певними етапами, оскільки порушення визначеного алгоритму призведе до негативних наслідків для підприємства. Без визначення конкретного об'єкта впливу не можна буде розробити ефективних заходів для його змін, які є необхідними чи бажаними.

Аналіз наявних показників, що стосується трансакційних витрат, необхідний для складання картини фактичного стану об'єкта управління та прогнозування можливих змін.

Для формування інформації про трансакційні витрати використовувалися дані, отримані з системи бухгалтерського обліку, в межах якої пізніше почали виділяти окремий вид обліку – управлінський, який має на меті надання персоналу, який займається управлінням діяльністю підприємства,

необхідної та своєчасної інформації для прийняття рішень щодо подальшого функціонування підприємства.

Внутрішня бухгалтерська звітність – основне джерело інформації, необхідної управлінському персоналу для ефективного управління діяльністю підприємства. З цього можна визначити, що основною причиною запровадження системи внутрішньої звітності на підприємстві є потреба керівництва в оперативній корисній інформації.

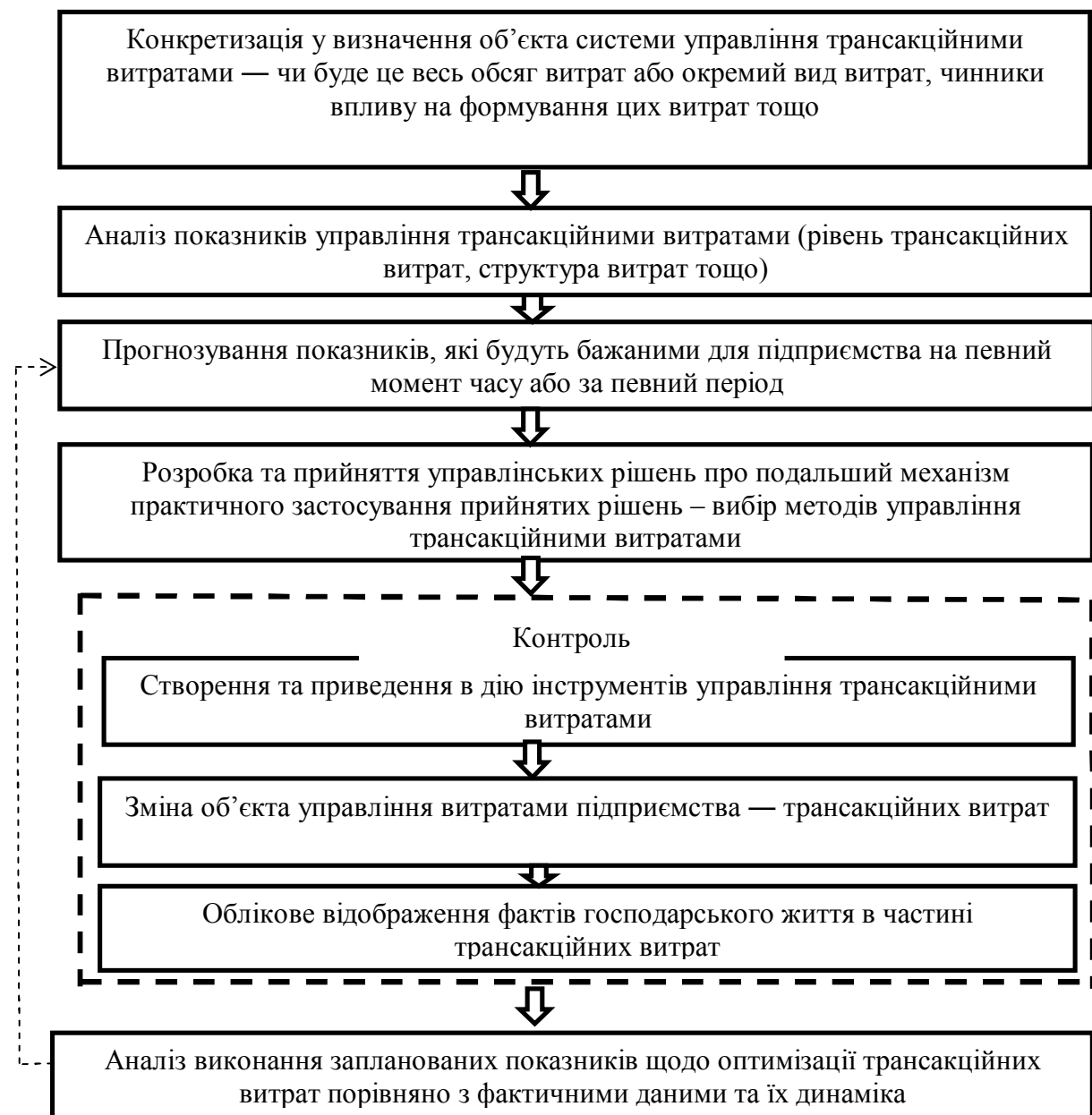

Рис. 4. Схема функціонування механізму системи управління транзакційними витратами на підприємстві [177].

Основним завданням внутрішньої звітності є найповніше задоволення інформаційних потреб внутрішніх користувачів – менеджерів різних рівнів управління. Тому важливе значення мають порядок і принципи розробки форм внутрішньої звітності. Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» передбачено, що підприємство самостійно розробляє систему та форми внутрішньогосподарського обліку, звітності й контролю господарських операцій з метою обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства й внутрішніх користувачів [88].

Управлінська звітність необмежена у виборі методів і правил. Вони розробляються самим суб'єктом господарювання з урахуванням різних параметрів, беручи до уваги як кількісні, так і якісні показники у вартісному й натуральному виразі.

Внутрішня звітність використовується для оперативного управління господарською діяльністю. Виробничі підрозділи суб'єкта господарювання подають керівництву спеціальну внутрішню звітність про хід виробничих процесів безпосередньо на місцях.

Система внутрішньої звітності повинна організовуватися таким чином, щоб дані, які в ній містяться, дозволяли отримати відповідь на всі питання управлінців.

Створити систему внутрішньої звітності можна лише за наявності:

- масиву основних даних;
- узгодженості змісту та форми звітів;
- функціонального підходу до накопичення та підсумовування інформації.

Розробити звітність, що дозволяє одержати інформацію для вирішення комплексу проблем, достатньо складно. Отримати задовільні результати можна тільки спільними зусиллями

керівників і бухгалтерів, інших фахівців-економістів, фінансистів, плановиків тощо.

Спеціальні вимоги до внутрішньої звітності полягають у наступному:

- гнучка, але однакова структура;
- зрозумілість і видимість інформації;
- оптимальна частота подання;
- придатність для аналізу й оперативного контролю;
- безпосередньо у звітних формах повинна приводитися первинна аналітична інформація: відхилення від цілей, норм і кошторисів доходів, ранжирування відхилень тощо.

Керівники підприємств та виробничих підрозділів не повинні здійснювати додаткові розрахунки окремих показників за даними звіту, які їм необхідні для оцінки ситуації й реалізації виробничих процесів.

Інформаційною базою для складання внутрішньої звітності є нормативно-довідкова та фактична інформація аналітичного обліку. Основними реєстрами для формування звітних показників, а іноді безпосередньо формами звітності для управління, слугують виробничі журнали, книги записів покупок, продажу та інших господарських операції, звіти про виробничу та відпущену продукцію, товари та послуги, виробничі запаси, спеціалізовані форми звітності про діяльність окремих структурних підрозділів.

Т. Маренич [145] стверджує, що внутрішню звітність слід будувати таким чином, щоб вона була оперативною, відображала динаміку діяльності структурних підрозділів, мала інформацію про відхилення від плану й давала змогу прямого доступу до цієї інформації для аналізу відхилень. Водночас зміст звітності повинен узгоджуватися з персональною відповідальністю керівників підрозділів за прийняття

рішень у межах визначених посадовими інструкціями повноважень.

При формуванні пакету внутрішньої звітності щодо трансакційних витрат слід ураховувати, що вона повинна містити фактичні, планові, прогнозні дані та розрахункові показники, які характеризують трансакційні витрати, для забезпечення можливості здійснення планування, контролю та аналізу трансакційних витрат.

Отже, управління трансакційними витратами – важлива складова системи управління підприємством загалом. Воно передбачає цілеспрямований вплив на обсяг, склад, структуру, поведінку цих витрат у процесі ведення виробничо-господарської діяльності.

Для побудови ефективної системи управління трансакційними витратами необхідно погоджувати принципи й інструменти управління, розроблені відповідно до стратегічного, системного та функціонального підходів, вдало їх поєднувати, враховуючи відповідну специфіку. Чітке визначення мети, цілей та завдань управління дасть змогу побудувати ефективний механізм управління такими витратами, що надалі сприятиме підвищенню конкурентоспроможності підприємства, його фінансової стабільності, рентабельності та ділової репутації.

3.3. Проблеми та перспективи трансформації розподілу ренти відповідно до положень концепції сталого розвитку

У світовій практиці завдання щодо вилучення державою ренти, зокрема природної, та її перерозподілу розв'язуються з урахуванням особливостей, що визначаються роллю країни на

світових ринках факторів виробництва, потенціалом її природних ресурсів, адміністративно-територіальним устроєм країни, а також сучасними досягненнями економічної теорії й практичним значенням рентних платежів у системі бюджетно-податкового регулювання.

Держава, яка здебільшого є власником факторів виробництва природного походження, володіючи при цьому податковим суверенітетом, може застосовувати будь-які комбінації наявних у її розпорядженні фіскальних інструментів щодо вилучення та перерозподілу природної ренти.

Недосконалість системи державного управління, що зумовлена поетапністю трансформації всієї системи економічних відносин, призвела до гіпертрофованого розвитку та становлення штучних монополій, які використовують монопольний статус для максимізації власних доходів, у т.ч. для перерозподілу на свою користь природної ренти, адже, маючи обороти у десятки мільярдів, вони сплачують символічні рентні платежі та не проводять жодних заходів із забезпечення комплексної раціоналізації використання природних ресурсів.

Відсутність ставок рентної плати, адекватних реальній цінності природної сировини, зумовлює несправедливе її вилучення на користь певних суб'єктів господарювання. Необхідність змін основних засад регулювання економічної політики в частині забезпечення ефективного вилучення, розподілу, перерозподілу й використання природної ренти в національній економіці генерує потребу в дослідженні цих процесів.

Методологічні засади щодо розробки інструментів розподілу та перерозподілу рентних платежів та ренти, що залишається у розпорядженні суб'єкта господарювання, зазвичай ґрунтуються

на теорії ренти та рентних відносин, яка висвітлює концептуальні положення, на основі яких будуються відносини між власником певного ресурсу, що генерує ренту, та його користувачем. Рента та рентні платежі, що виникають саме внаслідок цих відносин, є одними з кількісних характеристик їх інтенсивності та продуктивності. У контексті викладеного актуальності набуває розв'язання завдання щодо оптимального розподілу такої ренти між власником ресурсу, що генерує ренту та його користувачем, який стимулював би пропозицію та попит на такий ресурс, зокрема природного походження.

Проблеми формування, вилучення та розподілу природної ренти й рентних платежів вивчали О. Боднар [23], О. Врублевська [46], М. Галушак [51], Т. Гуровська [65], Н. Жикаляк [82], О. Захарчук [91], І. Кирилюк [106], В. Міщенко [155], Г. Пасемко [185] та інші.

Переважає більшість позитивно оцінених наукових результатів, одержаних вітчизняними науковцями, тією або тією мірою враховують наслідки досліджень, викладених у працях В. Петті [188], А. Сміта [218], Д. Рікардо [209], А. Маршалла [148], Й. А. Шумпетера [260], М. Блауга [22], Д. А. Вочерстера [44], Г. Таллока [292], Дж. М. Б'юкенена [273], Е. Крюгер [287] та інших дослідників, котрі знаходились у витоків теорії ренти, а також доклали чимало зусиль для її розвитку.

Питання державного регулювання сфери природокористування, у т.ч. надрокористування, податкової та рентної політики було висвітлено в працях О. Амоші [5], І. Андрієвського [6], В. Беседіна [20], О. Веклич [40], Ю. Галинської [50], В. Жука [85, 86], Б. Кваснюка [104], А. Лисецького [130], С. Лінника [131], І. Малого [142], В. Матюхи [150], В. Міщенка [153, 154], М. Хвесика [242], К. Шерстюкової [257] та інших дослідників.

Позитивно оцінюючи останні дослідження, слід визнати факт існування низки проблем, що, на думку вчених, вимагають нагального розв'язання.

Зокрема на думку М. Хвесика, В. Голяна та В. Бардася, основною причиною нераціонального використання природних ресурсів та низької ефективності природоохоронної діяльності є недосконала система фіскального регулювання природокористування. Усунення означеного недоліку можливе за поглиблення інституціональних перетворень у сфері природокористування як щодо інституціоналізації приватної та комунальної форм власності на природні ресурси, так і організаційно-правових форм здійснення природоексплуатаційної та природоохоронної діяльності, а також диверсифікації важелів та інструментів фіскального регулювання природокористування з метою розширення спектру відносин щодо перерозподілу природно-ресурсного потенціалу й використання асиміляційної місткості територій [242].

На думку К. Шерстюкової, «проблеми регулювання перерозподілу природно-ресурсної ренти в економіці України, на вирішення яких має спрямовуватися державна регуляторна політика, полягають: у відсутності ефективних інститутів рентних відносин та перерозподілу ренти й концепції їх розвитку; в неефективності перерозподілу бюджетної та податкової систем; у недосконалості й суперечливості законодавства щодо визначеності природно-ресурсної ренти та її форм, специфікації прав власності на природні ресурси; у неврахуванні науково обґрунтованих нормативів розподілу й перерозподілу, розмірів рентних платежів, інших інструментів, а також методів перерозподілу» [257, с. 11].

Аналізуючи форми прояву соціально-економічної природи рентних платежів, В. Беседін та інші вважають за доцільне

виділяти взаємопов'язані проблеми, серед яких: «забезпечення економічно обґрунтованого виокремлення рентної складової із доходу (прибутку) користувача; додержання оптимальної для суспільства пропорції розподілу природної ренти в бюджетній системі; охорона навколишнього середовища та збереження природно-ресурсного потенціалу країни для майбутніх поколінь» [20, с. 117].

На думку Ю. Галинської, причинами того, що частина рентного доходу втрачається у фінансових потоках, є особливості структури ринку в перехідний період, передусім його реформованість та незбалансованість [50, с. 33]. Також однією з проблем, а швидше причиною несправедливого розподілу природної ренти, на думку В. Голяна, є «рецидиви непрозорості при встановленні ставок рентної плати, а також при її вилученні у бюджеті різного рівня» [58], а також і те, що «й нині має місце певний інституціональний розрив: значними темпами відбувається зростання надходжень податків і зборів до бюджетів великих міст, передусім обласних центрів, а реального збільшення надходжень унаслідок штучно звуженої податкової бази до бюджетів сільських територіальних громад не відбувається» [59].

Таким чином, однією з основних теоретичних проблем, розв'язання якої залишається актуальним і має виключно практичне значення для будь-якої господарської системи, є економічно обґрунтоване виділення рентної складової з доходу, що утворюється внаслідок використання ресурсу, що її генерує, з наступним вилученням належної державі частки ренти та її перерозподілом у системі бюджетно-податкового регулювання.

Друга проблема, що є похідною від першої, полягає у забезпеченні оптимальної для суспільства пропорції розподілу та

перерозподілу рентних платежів. Її розв'язання знаходиться в площині забезпечення раціонального розподілу ренти між власниками природних ресурсів та їх користувачами, який водночас створював би стимули для здійснення певної економічної діяльності та забезпечував справедливий перерозподіл ренти в межах економічної системи. Ці завдання, розв'язання яких спрямовано, зрештою, на забезпечення трансформації природної ренти в інвестиційні ресурси держави та її поступове перетворення на потужний чинник еколого-економічного зростання, можуть бути реалізовані в системі бюджетно-податкового регулювання. Означене зумовлює актуальність досліджень, спрямованих на розкриття інструментів вилучення природної ренти й підвищення на цій основі їх значення в системі важелів державного регулювання економіки, а також визначення напрямів використання рентного доходу, що залишається у суб'єкта господарювання після сплати рентних платежів.

Для переважної більшості країн світу притаманні високі темпи приросту споживання природних ресурсів і прогресуюче скорочення їх невідновлюваних видів. Загострення проблем вичерпності сировинних ресурсів також характерне і для економіки України. Наразі в Україні мають місце прихована експлуатація, а отже неконтрольоване використання природних ресурсів, що зумовлює необґрунтоване присвоєння доходів і надприбутків у формі ренти з подальшим їх використанням обмеженою групою осіб у власних інтересах. Згідно окремих розрахунків масштаби тіньового ринку вугілля в країні – близько 5% від загального видобутку, нелегальний видобуток бурштину приносить дохід до 3 тис. дол. щодня, на незаконній вирубці лісу щомісячний обіг грошових коштів може сягати 10 млн грн. [257, с. 1]. Така девіантна поведінка зменшує доходну частину

бюджетів різних рівнів та суттєво гальмує процес реалізації соціально-економічних програм.

Усунути означені недоліки можна за рахунок посилення контролю за діяльністю з видобування корисних копалин, а також встановлення справедливого розподілу рентних платежів, які для власників природних ресурсів вважаються рентою.

Сутність рентних платежів полягає у вилученні частини надприбутку та є інструментом розподілу й перерозподілу рентних доходів у національній економіці. Таке призначення мають рентні платежі у всьому світі і стягуються з суми рентного доходу.

Рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів є тим фіскальним інструментом, який покликаний забезпечити вилучення природно-ресурсної ренти на користь власника природних ресурсів і стимулювати природокористувачів зводити до мінімуму втрати природної сировини при її видобутку та залученні в господарський обіг [58].

Аналіз світової практики дозволив з'ясувати, що рентні платежі можуть набувати форми спеціальних зборів, платежів, податків, орендної плати тощо, застосування яких має свої переваги та недоліки.

Як показує досвід розвинених країн, на вилучення ренти орієнтується значна частина податків. Крім загальновідомих, практикуються спеціальні податки на прибуток видобувних компаній, диференційовані рентні платежі, земельний податок, експортне мито, акцизи. До цього додаються опосередковані податки, за допомогою яких вилучається надмірний дохід, отриманий за рахунок перерозподілу ренти споживачами природно-сировинних ресурсів. Загалом, за світовим досвідом, рентна політика щодо природних ресурсів значною мірою трансформується саме в політику обмеження надприбутків [50, с. 38].

Ставки плати можуть визначатися в абсолютних і процентних показниках та розраховуватись залежно від вартості сировини, що добувається, чи одержаної з неї продукції, ціни реалізації, величини річного доходу (валового або чистого), розмірів і характеристик ділянок (землі, родовищ), наданих у користування тощо. У національній економіці для регулювання розподілу й перерозподілу рентних доходів застосовуються адміністративні, законодавчі, економічні методи, методи прямої та опосередкованої дії, податкові й неподаткові. Сукупно інструменти та методи визначають систему надання державою права на користування надрами (дозвільну, ліцензійну або договірну, контрактну) [257, с. 7].

Отже, в умовах сучасної економіки рентна частина доходів стягується відповідно до загальної системи оподаткування доходів через податок на прибуток, незначною мірою через податок на додану вартість, фактичним платником якого є кінцевий споживач товару, виробленого з природної сировини, а також експортного мита на продукцію суб'єктів господарювання, які використовують або експлуатують природні ресурси.

За достатньо дискусійного механізму стягнення рентних доходів найбільш актуальним питанням залишається дотримання принципу справедливості у розподілі природної ренти між громадянами країни, адже згідно законодавства переважної більшості країн світу саме вони є власниками природних ресурсів.

В Україні до платежів, які є видом розподілу ренти суб'єкта господарювання і справляються в місцеві або загальнодержавний бюджети, є рентна плата, плата за землю, екологічний податок, плата за користування надрами, збір за спеціальне використання води, збір за спеціальне використання лісових ресурсів, плата за

використання інших природних ресурсів. Означені платежі є рентними платежами, що виконують такі функції:

- економічну, у т.ч. фіскальну та регульовальну – розмір рентного платежу диференціюється залежно від виду ренти (абсолютна, диференційна I чи II), що спрямовано на вирівнювання рівня рентабельності підприємств, які функціонують в різних природних умовах. Розмір рентної плати використовується як інструмент: рівномірного розподілу навантаження на природні ресурси, стимулюючи видобуток ресурсів із виснажених і малих родовищ; наповнення державної казни; перерозподілу ренти в бюджетній системі; перетворення рентних платежів на джерела фінансування соціальних видатків, капітальних вкладень держави; регулювання доступу до використання природних ресурсів та забезпечення його платності і строковості;
- екологічну, що спрямована на стимулювання раціонального використання, забезпечення охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу, як фактора, що генерує ренту (для невідновлюваних природних ресурсів доцільним є застосування спеціальних інструментів при оподаткуванні доходу від їх видобутку; розмір ставки за використання відновлюваних природних ресурсів повинен бути достатньо високим для стимулювання раціонального використання, охорони та відтворення таких ресурсів, урахувавши їх обмеженість). Виконання функції можливе за рахунок спрямування надходжень від сплати за користування природними ресурсами до спеціальних фондів загальнодержавного та насамперед, місцевих бюджетів, що сприятиме ефективному фінансуванню природоохоронних заходів; фінансування програм відтворення та збереження

природно-ресурсного потенціалу, а також програм іншої спрямованості (соціальні, інвестиційні тощо);

- соціальну, що пов'язана з розподілом доходів від використання рентоутворювальних факторів між усіма членами суспільства.

Отже, рентні платежі є інструментом реалізації всіх трьох складових концепції сталого розвитку: економічної, екологічної та соціальної. Однак на разі слід визнати, що виконання рентними платежами соціальної та екологічної функції є далеким від оптимуму.

Вивчення світового досвіду з регулювання рентних відносин у процесах природокористування, проведене Ю. Галинською, свідчить, що у світі існує декілька моделей, застосування яких надає певні соціоекономічні переваги внаслідок справедливого перерозподілу рентних доходів від використання природних ресурсів, проте Україну разом з Росією, Казахстаном та Азербайджаном варто вважати країною, яка характеризується не досить розвиненою системою розподілу рентного доходу [50, с. 83]. Це певною мірою пояснюється й тим, що «в Україні вилучення природної ренти має несистемний характер, де держава постійно змінює правила гри, намагаючись вилучити максимум доходу і пояснюючи це потребою поповнення бюджету» [50, с. 83].

Наразі існуючу державну політику в частині регулювання рентних відносин та вилучення природної ренти слід уважати провальною (табл. 3), адже за підсумками 2016 р. показник співвідношення суми рентних надходжень Зведеного бюджету України до ВВП становить 2,95%, що у кілька разів нижче порівняно з іншими країнами [257, с. 1].

Аналізуючи інформацію, наведену у таблиці 3, слід визнати, що рентні відносини вимагають суттєвої трансформації, адже

навіть за умов переважного врахування інтересів держави є підстави констатувати відсутність контролю за природно-ресурсним потенціалом України, що зумовлює суттєві прогалини у плануванні надходжень до ЗБ України. Доказом цього твердження є те, що:

- у 2016 р. надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів становили 46,608 млрд грн, або лише 72% від запланованого обсягу, який передбачався у розмірі 64,751 млрд грн. [58];

- у 2016 р. порівняно з 2013 р. обсяг надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів в порівняних цінах 1998 р. до зведеного бюджету України зменшився на 1,301 млрд грн, порівняно з 2014 р. – на 753 млн грн. [58].

Таблиця 3

**Окремі абсолютні та відносні показники
надходження рентних платежів до зведеного бюджету
України, 2013-2016 рр. ***

Види природної ренти	Опис показників сплати до бюджету
Рентна плата за спеціальне використання води	Надходження у порівняних цінах 1998 р. показує, що у 2015–2016 рр. реальні надходження до зведеного бюджету (надалі ЗБ) України є меншими навіть показника 1999 р. Порівняно з 2008 р. надходження в порівняних цінах 1998 р. у 2015 р. і 2016 р. зменшилося відповідно на 39,2 млн грн і 46,4 млн грн. Значно зменшилась у 2015 та 2016 роках порівняно з початком 2000-х рр. і її питома вага в загальних надходженнях природно-ресурсних платежів до ЗБ України. Зокрема, у 2001 р. її питома вага у загальній величині природно-ресурсної ренти, яка надходила до ЗБ України, становила 13,42%, у 2008 р. – 6,2%, у 2013 р. – 5,11%, а у 2016 р. – 3,0%.

Види природної ренти	Опис показників сплати до бюджету
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	<p>У 2016 р. порівняно з 1999 р. надходження до ЗБ України зросли у 24 рази, порівняно з 2008 р. – в 4,9 рази, порівняно з 2013 р. – у 2,9 рази. У динаміці надходжень у порівняних цінах 1998 р. значного збільшення на кінець часового горизонту, який аналізується, не спостерігається. У 2016 р. порівняно з 2008 р. рентна плата у порівняних цінах 1998 р. у збільшилася на 22 млн грн, порівняно з 2013 р. – на 19 млн грн. Натомість порівняно з 2015 р. спостерігається її зменшення на 7 млн грн.</p>
Рентна плата за користування надрами	<p>Перегрупкування окремих складових рентної плати за користування надрами та віднесення плати за землю до податків на майно призвело до того, що питома вага рентної плати за користування надрами з 3% у 1999 р. зросла до 12,8% у 2008 р. та до 90,6% у 2015 р. в загальних надходженнях природно-ресурсних платежів до ЗБ України.</p> <p>У 2013 р. порівняно з 2012 р. номінальна величина надходжень до зведеного бюджету України зросла в 4,3 рази, у 2016 р. порівняно з 2013 р. – у 2,8 рази. Значне номінальне збільшення рентної плати за користування надрами у 2013–2016 рр. зумовило також суттєве зростання рентної плати в порівняних цінах 1998 р. Зокрема, у 2016 р. порівняно з 2012 р. величина надходжень рентної плати за користування надрами до ЗБ України в порівняних цінах 1998 р. збільшилася в 5,5 рази.</p> <p>Основною причиною значного зростання надходжень до ЗБ України стало декілька хвиль підвищення ставок рентної плати за видобуток природного газу. У 2016 р. у структурі надходжень до ЗБ України питома вага рентної плати за користування надрами для видобутку природного газу становила 76,7%.</p>

Продовження таблиці 3

Види природної ренти	Опис показників сплати до бюджету
Рентна плата за користування надрами для видобування бурштину	Уведена з січня 2016 р. У 2016 р. план надходжень цього фіскального платежу до ЗБ України становив 1,5 млрд грн, а фактично надійшло 2,08 млн грн.

*побудовано за інформацією джерела [58]

Слід зазначити, що суттєвих змін, скерованих на справедливий розподіл природної ренти, у 2018 р. не відбулося, зокрема варто звернути увагу на прогнозні обсяги сплати ренти, наприклад, ПАТ «Укрнафта», які змінюються щомісяця. Так, у квітні 2018 р. ПАТ «Укрнафта» декларувала, що за попередніми оцінками, в 2018 році сплатить близько 5,5 млрд грн ренти, а, отже, до бюджетів областей, районів та громад мають надійти біля 270 млн грн доходів від рентних платежів [41], а у вересні 2018 р. йшлося про сплату близько 6,4 млрд грн ренти, а, отже, до бюджетів областей, районів та громад надійде біля 320 млн грн доходів від рентних платежів. [87]. Однак, навіть планування збільшення плати ренти жодним чином не свідчить про існування механізму її справедливого розподілу та перерозподілу, адже рентні доходи після міжбюджетного перерозподілу одержують громади Сумської, Івано-Франківської та Полтавської областей, а згідно Конституції України власниками природних ресурсів є всі громадяни України.

Недосконале державне регулювання рентних відносин зумовлює те, що суттєва частина доходу від експлуатації природних ресурсів не контролюється державою і не надходить до державного і місцевих бюджетів.

Зокрема, аналіз стану рентних відносин у системі лісоресурсних господарських відносин свідчить про недосконалість механізмів вилучення, перерозподілу, а також спрямування лісової ренти на забезпечення комплексного розвитку лісоресурсних комплексів. Доказом зазначеного є те, що «Прибуток від експорту необроблених лісоматеріалів з одиниці вкритої лісом площі тільки частково повертається в галузь, де він може бути використаний для відновлення лісу. Решта доданої вартості концентрується у власників приватного капіталу, що не було б настільки негативним, якби ця частина ренти розподілялася у суспільстві більш рівномірно» [46, с. 16].

Отже, низький рівень доходів від диференційної лісової ренти I зумовлений, з одного боку, недосконалістю відносин власності на землі лісового фонду, лісові ресурси і виробничі структури, а з іншого – неповним урахуванням лісоресурсної специфіки платежів за лісові ресурси й жорстко регульованою податковою політикою. За існуючих умов господарювання навіть доходи, отримувані внаслідок диференційної лісової ренти II, використовуються неефективно, недостатньо спрямовуються на подальше поліпшення лісоресурсних комплексів.

Основними недоліками сучасного стану рентних відносин щодо забезпечення розвитку лісоресурсних комплексів є те, що:

- незначна частка сформованої лісової ренти направляється на відновлення та охорону лісових ресурсів;
- недосконала система обліку й інвентаризації джерел ренти (лісоземельних, лісових ресурсів, ресурсів побічного лісокористування й несировинного походження, розміщення лісів і лісових підприємств, форм їх

організації тощо) не дозволяє повністю та якісно оцінити рентну лісоресурсну базу;

- має місце неповне використання джерел лісової ренти й низький рівень її залучення до поліпшення системи виробництва галузевих структур комплексу.

Таким чином, у перспективі розвиток рентних лісоресурсних відносин пов'язаний з подальшим упровадженням ефективних ринкових методів ціноутворення, розширенням біржової торгівлі з сучасними ринково орієнтованими формами, лібералізацією економіки та одночасно з формуванням механізмів дієвої підтримки лісоресурсного комплексу.

Механізм вилучення рентних платежів за користування надрами суб'єктами господарювання України є також недосконалим.

У зв'язку з тим, що надра й території видобування корисних копалин знаходяться у власності народу країни, а видобуток корисних копалин здійснює підприємець, то й отримана гірнича рента повинна бути розподілена між двома суб'єктами: державою, у т.ч. її громадянами й підприємством-надрокористувачем.

У різних країнах існують різні механізми розподілу гірничої ренти між означеними суб'єктами рентних відносин. Способом перерозподілу ренти в Україні є система надання спеціальних дозволів на надрокористування, через які частина створеної гірничої ренти надходить від надрокористувачів до держави.

Інструменти вилучення гірничої ренти, які застосовуються в Україні, можна розділити на такі, що дають змогу виділяти її абсолютну та диференційну складові. Абсолютна рента вилучається за допомогою ліцензій (дозволів), плати за надра,

збору за геологорозвідувальні роботи. Диференційна рента справляється шляхом застосування спеціальних рентних платежів (за видобуток нафти, природного газу та газового конденсату).

Водночас слід визнати, що «діюча в Україні система встановлення рентних платежів за видобування нафти та природного газу передбачає визначення розміру рентних платежів, що залежать від обсягів видобування, проте не враховують ціни реалізованої продукції. Таким чином, сьогодні рентні платежі забезпечують гарантований дохід держави, але не вирішують проблеми із вилучення надприбутків у підприємств видобувної галузі. Економічно необґрунтоване встановлення ставок рентної плати на нафту і природний газ призводить до збиткової діяльності нафтогазодобувних підприємств, не дає змоги здійснювати приріст запасів та забезпечувати технічне переоснащення родовищ» [50, с. 107].

Крім того, видобувні підприємства сплачують в обов'язковому порядку решту податків (зборів, обов'язкових платежів), сукупність яких утворює систему оподаткування. В окремих випадках передбачається вилучення частини ренти в рамках укладених угод про розподіл продукції.

Таким чином, система вилучення державою частини гірничої ренти в Україні в сучасному вигляді складається із трьох взаємопов'язаних елементів. Угоди про розподіл продукції при цьому розглядаються як окремий механізм, який повністю або частково може замінювати систему вилучення ренти на основі комбінації податків і спеціальних зборів.

Ситуація із вилученням рентної плати за користування надрами для видобування бурштину є свого роду квінтесенцією низької ефективності податкового регулювання

природокористування загалом. Провальне виконання плану по надходженню рентної плати за користування надрами для видобування бурштину пов'язується з тим, що видобуток цієї цінної органо-мінеральної речовини контролюється регіональними бізнес-групами, які фізично не допускають ідентифікації відповідними контролюючими органами реальної бази стягнення даного виду платежу [58].

У частині стягнення з суб'єктів господарювання рентної плати за спеціальне використання води як з поверхневих, так і з підземних джерел також є низка системних недоліків, головним з яких є те, що не береться до уваги роль водного ресурсу у господарському обігу, яка може бути засобом виробництва, матеріально-речовою основою готової продукції, компонентом, що забезпечує виробничий процес, чи кінцевою продукцією. Це, на думку В. Голяна, призвело до суттєвих дисбалансів в утворенні та вилученні водної ренти, адже в одних сегментах економіки водна рента майже повністю присвоюється водокористувачем і формує надприбуток (зокрема, на ринку бутильованої води) [43].

Узагальнюючи критичну оцінку існуючої системи розподілу та перерозподілу окремих видів природної ренти в Україні, викладену у публікаціях [5; 6; 20; 40; 43; 46; 50; 57; 58; 59; 91; 130; 142; 154; 185; 242; 257], зазначимо, що основним недоліком системи рентного регулювання є низька мобілізація та акумуляція ренти для реалізації положень концепції сталого розвитку.

Варто звернути увагу на те, що існує проблема щодо справедливого розподілу рентних платежів між учасниками рентних відносин.

На сьогодні виділяється два суб'єкти – держава, яка видає дозволи на використання природних ресурсів та збирає рентні

платежі, які розподіляються між бюджетами різних рівнів. Другий суб'єкт рентних відносин – це суб'єкт господарювання, видобувач корисних копалин або користувач природними ресурсами, який сплачує рентні платежі, а також одержує рентний дохід від ресурсу, що генерує ренту. Є також і третій суб'єкт, що одержує ренту як пасивний додатковий дохід, у т.ч. фінансову ренту, однак питання рентних платежів з такого доходу на цей час залишається нерозв'язаним. В означеній ситуації державна влада не активізує розв'язання питання оподаткування пасивних рентних доходів з надією на те, що громадянське суспільство, котре проходить лише стадію становлення, не буде піднімати питання справедливого розподілу природної ренти між справжніми власниками ресурсів, що її генерують.

Дослідивши інформацію щодо розподілу й використання ренти як доходу, встановлено, що існує значна кількість напрямів використання ренти й вибір підприємства залежить від сфери його діяльності, галузі економіки, форми власності, розвитку ринкових відносин, фінансово-господарської діяльності підприємства тощо. У процесі розподілу ренти слід визначити роль держави. Так, держава через порядок надання податкових пільг стимулює спрямування ренти на капітальні вкладення виробничого й невиробничого характеру, на благодійні цілі, фінансування природоохоронних заходів, витрат на утримання об'єктів і установ невиробничої сфери тощо.

Проте, навіть за умов розгортання децентралізації розподіл рентної плати за використання цих ресурсів відбувається в напрямі централізації в Державному бюджеті України, і лише їх мізерна частка надходить до сільських бюджетів. Так, наприклад, принцип розподілу рентної плати за видобуток

нафти та газу передбачає перерахування 95% рентних платежів до загального фонду державного бюджету, а 5% - до місцевих бюджетів. При цьому 2% доходів від ренти спрямовуються в районні бюджети, а 3% – до бюджетів міст обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад за місцем видобутку природних ресурсів [41]. Навіть за такого розподілу відбувається зростання надходжень податків і зборів до бюджетів великих міст, у першу чергу обласних центрів, а реального збільшення надходжень унаслідок штучно звуженої податкової бази до бюджетів сільських територіальних громад не відбувається [59].

На нашу думку, відрахування лише 3% від рентної плати за видобуток нафти та газу бюджетів об'єднаних територіальних громад за місцем видобутку природних ресурсів не може бути ознакою її справедливого розподілу, а також вагомим джерелом розвитку об'єднаних територіальних громад. Означений розподіл «не дозволяє пов'язати темпи та обсяги господарського освоєння природної сировини в межах сільських територіальних громад і на прилеглих територіях з пріоритетами соціально-економічного піднесення села, в тому числі й стосовно реалізації проектів модернізації соціальної та виробничої інфраструктури сільських населених пунктів» [59].

За період 1999-2016 рр. у динаміці надходжень рентної плати за користування надрами до сільських бюджетів спостерігалось декілька основних фаз. У 1999-2002 рр. надходження цього виду фіскальних платежів коливалися в інтервалі 0,3-2,3 млн грн. У 2012-2016 рр. спостерігалось поступове зниження величини надходжень за користування надрами до сільських бюджетів. Якщо у 2012 р. до сільських бюджетів надходило рентної плати за користування надрами 158,4 млн грн, у 2014 р. – 85,9 млн грн, то у 2016 р. – 55,5 млн грн. [59].

На наше переконання гармонізація рентних відносин з положеннями концепції сталого розвитку може бути досягнута завдяки розширенню кола суб'єктів механізму розподілу природної ренти, зміни міжбюджетного розподілу доходів від рентних платежів, скерування напрямків використання природної ренти на соціально-екологічну складову розвитку національної економіки (рис. 5).

Основу трансформації розподілу природної ренти складатиме визначення принципів функціонування механізму регулювання рентних відносин.

Відповідно, соціальне спрямування механізму регулювання рентних відносин відобразатиметься через дотримання принципів:

- специфікації прав власності учасників рентних відносин (володіння, розпорядження, користування, відповідальність) у межах громадської (суспільної) власності на природні ресурси;
- вільного доступу суб'єктів господарювання усіх форм власності до діяльності у сфері природокористування;
- запобігання домінуванню окремих груп економічних суб'єктів;
- запобігання монополізму у природокористуванні;
- транспаретності діяльності суб'єктів рентних відносин у частині видобування, використання природних ресурсів, одержання рентних доходів та сплати рентних платежів, здійснених витрат на відновлення природних ресурсів;
- обмеження несправедливого присвоєння природної ренти.

Рис. 5. Рентні відносини та їх механізм регулювання в умовах реалізації концепції сталого розвитку.

Екологічне спрямування механізму регулювання рентних відносин буде гарантуватися дотриманням принципів:

- стимулювання природоохоронних заходів;
- запобігання екологодеструктивних та природоруйнівних наслідків діяльності суб'єктів господарювання – користувачів природних ресурсів;
- стимулювання запровадження ресурсозберігаючих технологій видобування природної сировини та використання природних ресурсів;
- нарощення інвестиційної складової природоохоронного спрямування;

- контрольованості екологічних наслідків господарської діяльності суб'єктів рентних відносин;
- безумовного відшкодування наслідків екологодеструктивного та природоруйнівного характеру.

Окрім дотримання означених принципів механізму регулювання рентних відносин, справедливому розподілу природної ренти відповідно до концепції сталого розвитку сприятимуть і рекомендації, викладені у публікаціях [50, 242, 257]. На нашу думку, першочергового значення набувають заходи з:

- удосконалення обліку природних ресурсів та контроль за їх використанням та/або використанням;
- ідентифікації реальної бази стягнення земельного податку та орендної плати за використання земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, а також земель водного фонду;
- підвищення ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, що встановлені в Україні, до нормативів плати за природні ресурси, які встановлені у високорозвинених країнах. Це дозволить змусити основних природокористувачів сплачувати власнику переважної більшості природних ресурсів адекватну реальній вартості вилученого природного ресурсу ціну і спрямовувати природні блага на служіння територіальним громадам;
- змінення формату рентного регулювання використання земель лісогосподарського призначення в частині розвитку мисливського господарства та використання несировинних властивостей лісу;
- забезпечення передання в комунальну власність земель державної власності, які знаходяться поблизу сільських населених пунктів, що забезпечить розширення бази стягнення

земельного податку й орендної плати за землю в бюджети сільських територіальних громад, та розширить можливості громад отримувати додаткові надходження за рахунок використання об'єктів комунальної власності;

- зменшення рентних платежів на обсяг екологічних витрат, понесених суб'єктом господарювання, пов'язаних з мінімізацією антропогенного забруднення та знищення природних ресурсів. Реінвестована природна рента буде приносити значний економічний ефект за умови фінансування інноваційних проектів щодо забезпечення ресурсокористування, яке б відповідало положенням концепції сталого розвитку. Інноваційні проекти мають бути спрямовані на забезпечення екологічності виробленої продукції та наданих послуг, що потенційно сприятиме зростанню доходів підприємства та формуванню його позитивного соціального іміджу.

- перегляду принципів міжбюджетного перерозподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у напрямі суттєвого збільшення частки відрахувань до бюджетів базового рівня, в першу чергу в бюджети сільських, у тому числі й об'єднаних сільських територіальних громад. Це спонукатиме державу виконувати свої функції не за рахунок виснаження природно-ресурсного потенціалу, а за рахунок пошуку нових джерел наповнення державного бюджету, у т.ч. створення нових робочих місць у галузях, у яких продукується інтелектуальний продукт.

Розподіл ренти, що залишиться у суб'єкта господарювання, має бути узгоджений з процесом його стратегічного розвитку та визначати напрями її майбутнього використання. Найбільш перспективними напрямками використання ренти суб'єктом господарювання є:

1. Економічне спрямування:

- фонд інвестування підприємства (фінансування витрат на науково-дослідні роботи, розроблення й освоєння нових видів продукції й технологій, модернізацію обладнання, реконструкцію й модернізацію виробництва, придбання і створення нематеріальних активів, поповнення оборотного капіталу);
- фонд фінансування витрат, пов'язаних із соціальними потребами (витрати на експлуатацію соціально-побутових об'єктів, що є на балансі підприємства), будівництвом об'єктів не виробничого призначення, проведенням оздоровчих та інших заходів;
- формування резерву для виплати дивідендів (характерно для ПрАТ). Дивідендна політика товариства – серйозний важіль підвищення ефективності його діяльності;
- фінансовий резерв, що формується в обсягах, рекомендованих чинним законодавством;

2. Соціальне спрямування:

- фонд стимулювання персоналу підприємства (матеріальне заохочення працівників: виплата одноразових премій за виконання важливих виробничих завдань, надання одноразових матеріальних допомог, преміювання за створення, освоєння і впровадження нової техніки тощо);

3. Екологічне спрямування:

- фонд охорони навколишнього природного середовища;
- фонд відновлення природних ресурсів.

Отже, існуючий розподіл природної ренти в Україні слід визнати недосконалим, адже ні кінцевий одержувач вигод від використання природних ресурсів – народ України, ні виконавча

влада не одержують рентного доходу, адекватного ринковій вартості таких ресурсів.

Однією з головних причин означеної ситуації є недосконалість механізму регулювання рентних відносин, яка полягає в існуванні низки проблем правовстановчого та фіскально-розподільчого характеру.

Досягти справедливого розподілу та перерозподілу природної ренти і водночас наблизити національну економіку до параметрів сталого розвитку можна завдяки удосконаленню механізму регулювання рентних відносин з відповідним визначенням принципів його функціонування.

Досягнення параметрів сталого розвитку має відбуватися з дотриманням рекомендацій щодо розподілу природної ренти суб'єктом господарювання. Їх упровадження може бути реалізованим лише на основі обліку результатів рентних відносин.

ПІСЛЯМОВА

У монографії наведено підходи до розв'язання проблем теорії, методології та практики бухгалтерського обліку ренти. Запропоновано варіант розв'язання проблеми обліково-інформаційного забезпечення управління рентою на мікрорівні, а також заходи, спрямовані на удосконалення механізму регулювання рентних відносин з урахуванням ціннісних орієнтирів концепції сталого розвитку. Результати дослідження теоретико-методологічних та організаційно-практичних положень бухгалтерського обліку ренти дозволили отримати такі висновки й узагальнення:

1. Перманентний розвиток процесів глобалізації супроводжується суттєвими трансформаціями відносин власності, що зумовило зміни в оцінці ролі окремих об'єктів власності у забезпеченні конкурентних переваг. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є імплементація принципу превалювання сутності над формою в методології бухгалтерського обліку, зокрема, у частині ознаки контролю при визнанні активів. Означений підхід зумовлюватиме зміну господарського статусу економічного суб'єкта, роблячи його власником чи користувачем ресурсів, з огляду на наявність тих чи тих елементів прав власності. Відповідно, виникатимуть підстави розглядати господарські процеси, що пов'язані з використанням залучених у різних проявах володіння, використання, експлуатації ресурсів, проявом рентних відносин, а визнання доходів від них рентою. Для подолання перешкод при застосуванні принципу превалювання сутності над формою в практиці господарювання на рівні методології бухгалтерського обліку слід спиратися на напрацювання представників теорії ренти, агентської теорії та теорії інституціоналізму. Інтеграційні

процеси, до яких активно долучається Україна, створюють для бізнесу нові можливості, пов'язані з розширенням ринків. Такі перспективи спонукають до відмови від недостатньо ефективних у сучасних умовах конкуренції методів управління витратами та перенесенню акцентів на управління доходами. Ефективно вирішити ці питання можливо лише на основі теорії ренти.

2. Проведений аналіз змісту концепції сталого розвитку дозволив ідентифікувати суттєві характеристики її складових, а також визначити інформаційний потенціал сфери бухгалтерського обліку. Встановлено, що однією з необхідних передумов реалізації концепції сталого розвитку має бути специфікація прав власності та забезпечення рівномірності розподілу доходів. Досягти зазначеного, у т.ч. справедливого розподілу наявних ресурсів між існуючим та майбутнім поколіннями, можна завдяки належному теоретичному обґрунтуванню ідентифікації та розподілу ренти як додаткового доходу від використання ресурсів, що генерують ренту. Перехід до рентоорієнтованого визначення доходу суб'єктів господарювання зробить прозорим основні джерела його отримання й дозволить через фіскальні механізми збільшити соціальний захист громадян країни.

3. Трансформація сучасного механізму регулювання рентних відносин має відбуватися системно та може бути реалізована за умов обліку результатів рентних відносин. З цією метою у монографії ідентифіковано правові та економічні передумови обліку ренти. Зокрема встановлено, що правовою основою обліку результатів рентних відносин є ідентифікація: суб'єкта, якому належить об'єкт (ресурс, що генерує ренту); суб'єкта, який використовує об'єкт (ресурс, що генерує ренту); правових норм функціонування механізму реалізації рентних відносин; беззаперечної підстави для розрахунків за рентоутворюючі

фактор (ресурс) – договору ренти або іншого правового акту, що урегулює рентні відносини. До економічних передумов, необхідних і достатніх для організації та ведення обліку ренти суб'єктом господарювання слід віднести встановлення: об'єкта – ресурсу, що генерує ренту, який використовує (експлуатує) суб'єкт господарювання – платник ренти; економічної вигоди від використання (експлуатації) такого об'єкта; економічної переваги від використання (експлуатації) такого об'єкта; доходу суб'єкта, що використовує (експлуатує) такий об'єкт, що включає в себе ренту; оцінки ренти для визначення рентного доходу, частки ренти в доході від певного виду діяльності та подальшого здійснення рентного платежу; документального забезпечення для облікового відображення ренти (рентного доходу) та рентного платежу, з наступним їх відображенням у фінансовій звітності суб'єкта. Встановлено, що процес ідентифікації ренти залежить від великої кількості ендогенних та екзогенних факторів, які визначають економічну поведінку учасників рентних відносин, впливають на процес створення й порядок розподілу доходів від використання ресурсів, що генерують ренту. При цьому вирішальний вплив матимуть саме такі екзогенні фактори, як законодавча й регуляторна діяльність держави, результатом якої є ринкова інфраструктура, що створює систему накопичення та привласнення ренти, виокремлення та вилучення надприбутків через сплату рентних платежів.

4. За результатами вивчення економічної сутності природної та економічної ренти встановлено, що природна рента є видом економічної ренти. Зазначене твердження обрано за основу побудованої класифікації, згідно результатів якої за формою економічної ренти слід виділяти: абсолютну ренту (дохід, що не залежить від властивостей рентного ресурсу та є наслідком реалізації орендних відносин), диференційну ренту 1-го роду

(дохід, який залежить від властивостей рентного ресурсу), диференційну ренту 2-го роду (дохід, на який впливає розмір додаткових витрат на поліпшення/підтримання/відтворення якості рентного ресурсу для його подальшого ефективного використання) та монопольну ренту (дохід, що виникає за умови перевищення ціни рентного ресурсу над його вартістю). За утворенням рентного ресурсу економічна рента поділятиметься на види: природну (підвиди: земельна, водна, гірська, лісова) та іншу ресурсну ренту (підвиди: фінансова, інтелектуальна, інноваційна, інформаційна, технологічна, структурно-організаційна тощо). Подальша класифікація економічної ренти можлива за такими ознаками, як спосіб використання рентного ресурсу; галузь утворення.

5. Дослідження рівня розвитку рентних відносин в Україні надає підстави констатувати, що результати здійснення останніх не знаходять відображення в системі бухгалтерського обліку в повному обсязі. Усунути окремі причини означеного недоліку можна завдяки ідентифікації повного складу суб'єктів рентних відносин. Це дозволить визначити суб'єкти, які мають здійснювати заходи з організації та ведення бухгалтерського обліку ренти. Обов'язковість ведення обліку рентних відносин зумовлена тим, що у платника ренти виникатиме додатковий дохід та витрати, пов'язані зі сплатою рентного платежу, а в одержувача ренти виникатиме дохід, з якого необхідно буде сплатити податок. Якщо ж виникатиме квазірента без подальшого здійснення рентного платежу, адже ресурс, що генеруватиме ренту (інноваційна техніка та технологія, креативний персонал, інформація) знаходиться у власності або в оперативному управлінні (володінні) суб'єкта господарювання, буде відсутній суб'єкт, якому слід перераховувати рентний платіж (здійснювати додаткові виплати), окрім інтелектуального

працівника – джерела інтелектуальної ренти. За такого випадку необхідність ведення обліку ренти буде зумовлена створенням інформаційної бази для оцінки тимчасової конкурентної переваги та визначення тактики її ефективного використання. Вивчення специфіки визнання та оцінки рентного доходу в обліку надало підстав пропонувати обліковувати ренту як дохід на позабалансовому рахунку «Рента» з виділенням субрахунків за видами одержаної економічної ренти від господарських операцій з ресурсами, що генерують відповідну ренту. Рентні платежі пропонується відносити на витрати діяльності, адже їх включення до витрат виробництва суперечить економічній природі таких витрат, безпідставно збільшує собівартість та суперечить принципу справедливого розподілу ренти.

6. Дослідження сутності інтелектуальної ренти, її зв'язку з інтелектуальним капіталом, умов її формування дозволило стверджувати, що джерелом появи інтелектуальної ренти є найнятий працівник – ресурс інтелектуального походження, який генерує інтелектуальну додану вартість. Виходячи з цього, інтелектуальну ренту слід розглядати як додатковий дохід для інтелектуального працівника, результати діяльності якого приносять і наддохід для роботодавця. Встановлено, що найбільш суттєвими розбіжностями між інтелектуальною рентою та інноваційною рентою є відмінності у природі факторів виробництва, характеристиці результату діяльності інтелектуального працівника та можливості його продажу. Визначення суб'єктів привласнення інтелектуальної ренти відіграє вирішальне значення у питаннях організації та ведення обліку інтелектуальної ренти. Залежно від розробленої стратегії розвитку суб'єкта господарювання з метою забезпечення управління доходами, у т.ч. інтелектуальною рентою, запропоновано останню обліковувати на субрахунках

рахунку «Фінансові результати» або позабалансовому рахунку «Рента».

7. Дослідження трактування ренти фінансовою наукою, визначення суттєвих розбіжностей між фінансовою рентою, як одного з основних понять фінансової математики та фінансового менеджменту, та рентою, як основної категорії економічної теорії, надало обґрунтованих підстав для формулювання низки тверджень про можливість обліку фінансової ренти. Поряд з існуючою пропозицією щодо відображення фінансової ренти внаслідок продажу або перепродажу цінних паперів за умов існування додатної курсової різниці також пропонується відображати фінансову ренту внаслідок збільшення доходу від володіння цінними паперами іншого суб'єкта господарювання. За наслідками проведеного дослідження наведені авторські підходи до визнання фінансової ренти об'єктом бухгалтерського обліку, розроблені організаційно-методичні положення її бухгалтерського обліку, запропоновано порядок визначення суми фінансової ренти та порядок її відображення на рахунках бухгалтерського обліку залежно від джерел її формування з використанням або позабалансового рахунку «Непередбачені активи та зобов'язання», або позабалансового рахунку «Рента» з виділенням субрахунку «Фінансова рента» та відображенням останньої за видами відповідних фінансових інструментів.

8. Установлено, що трансакційні витрати є одним із головних елементів рентних відносин. Визнання їх ролі та значення у трансакціях між суб'єктами рентних відносин щодо використання/експлуатації ресурсів, що генерують ренту, а також щодо формування, розподілу та перерозподілу ренти зумовлює необхідність організації та ведення їх обліку. З метою виконання означених заходів уточнено класифікацію таких витрат, яка максимально повно відображає специфіку рентних відносин та

може бути покладена в основу організації їх обліку, контролю та аналізу.

9. Визначено, що питання управління трансакційними витратами є досить складними і неоднозначними, адже вони зумовлені низкою проблем, пов'язаних з ідентифікацією, визначенням величини, аналізом і обліком цих витрат. Створення достатніх передумов для ефективного управління трансакційними витратами на основі їх класифікації, а також визначення вичерпного переліку функцій управління (планування, організації, мотивації, обліку, контролю, аналізу, коригування та координації), дозволило розробити пропозиції з побудови системи управління трансакційними витратами.

10. Установлено, що існуючий розподіл природної ренти в Україні слід визнати недосконалим, адже ані кінцевий одержувач вигод від володіння та подальшого використання природних ресурсів – народ України, ані виконавча влада не одержують рентного доходу, адекватного ринковій вартості таких ресурсів. Однією з головних причин означеної ситуації є недосконалість механізму регулювання рентних відносин, яка полягає в існуванні низки проблем правовстановчого та фіскально-розподільчого характеру. Досягти справедливого розподілу та перерозподілу природної ренти й водночас наблизити національну економіку до параметрів сталого розвитку можна завдяки удосконаленню механізму регулювання рентних відносин з відповідним визначенням принципів його функціонування. Досягнення параметрів сталого розвитку має відбуватися з дотриманням рекомендацій щодо розподілу природної ренти суб'єктом господарювання. Їх упровадження може бути реалізованим лише на основі обліку результатів рентних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук М.Ю. Еколого-економічні основи використання біоінновацій: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06. Сум. держ. ун-т. Суми, 2011. 230 с.
2. Адирова Т.І. Удосконалення системи управління витратами на підприємствах виноробної промисловості. Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. 2011. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=846>
3. Акерман Е.Н., Бурець Ю.С. Интеллектуальная рента как источник и результат инновационного развития. Вестник Томского государственного университета. 2013. № 374. С. 134-136.
4. Акерман Е.Н., Бурець Ю.С. Методический подход к оценке интеллектуальной ренты на региональном уровне. Вестник Томского государственного университета. 2013. № 374. С.122-126.
5. Амоша А.И., Стариченко Л.Л. Теоретические основы и механизмы регулирования доходов угледобывающих предприятий. Уголь Украины. 2004, № 6. С. 3-8.
6. Андрієвський І.Д., Коржнев М.М., Пономаренко П.І. Реформування економічного механізму користування надрами: регулятора економічної, екологічної та соціальної безпеки країни: моногр.. К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. 195 с.
7. Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посібник / [відп. ред. Р. А. Майданик]. К.: Юстініан, 2007. 912 с.
8. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та

- забезпечення розвитку: моногр.. НАН України, Інститут економіки пром-сті. Донецьк, 2007. 348 с.
9. Антонюк В.П. Інтелектуальний капітал України: проблеми його формування та нагромадження. Управління економікою: теорія та практика: Зб. наук. пр. К.: ІЕП НАНУ, 2015. С. 3-14.
  10. Апанасюк М. П. Договір ренти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 15 с.
  11. Архієреєв С.І. Трансакційна архітектоніка. Економічна теорія. 2004, № 1. С. 69-83.
  12. Базалієва Л.В. Науково-теоретичні та методичні основи управління трансакційними витратами підприємства. Монографія. Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. 164 с.
  13. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник. За ред. В.Д. Базилевича. 4-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 743 с.
  14. Балан А.А., Крисенко А.В. Система управління витратами на промисловому підприємстві. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2014. № 3 (13). С. 43-49. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html>
  15. Балюк В.М. Суттєві умови договору ренти/ URL: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/Pravo/2008_10/Balyuk.pdf.
  16. Бардаш С.В. Щодо побудови базової класифікаційної моделі господарського контролю. Вісник КНТЕУ. 2009. Вип. 2. С. 66-72.
  17. Бардаш С.В. Метод фінансово-господарського контролю: теоретична інтерпретація. Фінанси України. 2010, №3. С. 117-126.

18. Бардаш С.В. Окремі аспекти філософських основ соціального контролю у сфері господарювання. Економічний часопис – XXI, 2013, № 5-6 (1). С. 85-88.
19. Барсукова С. Ю. Трансакционные издержки вхождения на рынок предприятий малого бизнеса. Проблемы прогнозирования. 2000, №1. С. 108-119.
20. Беседін В.Ф., Столяров В.Ф., Островецький В.І. Методологічні основи рентних відносин в контексті сталого розвитку України. Економічний вісник Донбасу. 2016, № 3(45). С. 105-120.
21. Бланк И.А. Управление финансовой стабилизацией предприятия. К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. 496 с.
22. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. Пер. з англ. І. Дзюби. К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001. 670 с.
23. Боднар О.В. Рента в системі вартісних концепцій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2017. Випуск 23. С. 65-69.
24. Большой бухгалтерский словарь / М.Ю. Агафонова, А.Н. Азрилиян, О.М. Азрилиян, В.И. Бенедиктова и др.; под ред. А.Н. Азрилияна. М.: Институт новой экономики, 1999. 574 с.
25. Бонарев В.В. Моделювання облікового процесу трансакційних витрат та їх аналіз : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2016. 20 с.
26. Бонарев В.В., Танасієва М.М., Михалків А.А. Організація обліку трансакційних витрат: теорія та методологія. Науковий вісник Чернівецького університету. 2017. Випуск 786. Економіка. С. 91-98.

27. Бондаренко О.А. Издержки институциональных трансакций, их особенности и роль в хозяйственной практике. Наукові праці ДонНТУ. 2007. Серія: економічна. Випуск 31-3. С. 168-173.
28. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту. К.: КП "ВАЗАКО", "МОЛОДЬ", 1997. 1000 с.
29. Будкін В.С. Сучасні тенденції впливу глобалізації на міжнародну торгівлю. Зб. наукових праць, вип. 48 (Від. ред. В.Є. Новицький). К., Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2006, С. 3-15.
30. Булеев И.П. Шепеленко О.В. Сущность трансакционных издержек в рыночной экономике. Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. 2004. Выпуск 70. С.101-106.
31. Булеев И.П. Управление трансакционными издержками в переходной экономике. НАН Украины. Ин-т экономики промышленности. Донецк, 2002. 154 с.
32. Буренин А.Н. Рынок ценных бумаг и производных финансовых инструментов: Учебное пособие. М.: 1 Федеративная Книготорговая Компания, 1998. 352 с.
33. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект. Інтелектуальний капітал. 2002, № 1. С. 16-27.
34. Валуев Б.И. О недостаточной связи науки о бухгалтерском учете с проблемами развития целосной системы управления. Економіст. 2006. № 12. С. 58-63.
35. Ванхорн Д.С. Вахович Д.М. (мл.). Основы финансового менеджмента. 12-е изд. Пер. с англ. М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2008. 1232 с.
36. Василик О.Д. Теорія фінансів. Київ: НІОС, 2001. 416 с.

37. Васильєва Т.А., Боярко І.М. Трансакційні витрати як фактор формування ринкової інфраструктури. Вісник СумДУ. Серія «Економіка», 2012, №4. С. 125-129.
38. Вегера С.Г. Развитие методологии бухгалтерского учета земли в контексте современной теории ренты [монография]. Новополоцк: ПГУ, 2011. 464 с.
39. Веклич О. Экологическая рента: сущность, разновидности, формы. Вопросы экономики. 2006, № 11. С. 104-110.
40. Веклич О.О. Як активізувати механізм вилучення природноресурсної ренти? Фінанси України. 2007, №10.
41. Відрахування з ренти «Укрнафти» за квітень до місцевих бюджетів. URL: <https://www.ukrnafta.com/vidrahuvannya-z-renti-ukrnafti-za-kviten-do-miscevih-byudzhativ>
42. Власенко О.П. Управління трансакційними витратами в агробізнесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04. Житомир, 2009. 20 с.
43. Водна рента: хто, що і як впливає на тариф. URL: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/vodna-renta-khto-shho--jak-vplivaje-na-tarif-51794>
44. Ворчестер Дин, А. Пересмотр теории ренты. Под ред. В.М. Гальперина; перевод с англ. Вехи экономической мысли. С.-Пб. (Библиотека "Экономической школы"; Вып.27), 2000. Т.3. Рынки факторов производства. С. 356-385.
45. Врублевський В. К. Інтелектуальний капітал і формування сучасної (модерної) української нації. Науковий вісник Академії муніципального управління. 2005. В. 1. С. 48-55.
46. Врублевська О.В. Лісова рента: вилучення й розподіл. Збірник науково-технічних праць. Науковий вісник. 2007, № 17.2. С. 11-17.

47. Гавриш В.П., Драганова В.П. Методичні аспекти управління витратами на підприємствах. URL:
http://www.confcontact.com/20111222/3_gavrish.htm
48. Гайдук І.О. Класифікація фінансових ресурсів підприємства. URL:
http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/15_3/204_Gajduk_15_3.pdf
49. Гайдуцький П. І., Жук В.М. Облік трансакційних витрат — вагомий фактор конкурентоспроможності в сучасній економіці. Облік і фінанси АПК. 2012, № 3. С. 9–19.
50. Галинська Ю.В. Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів: дисертація ... д-ра екон. наук, спец.: 08.00.03. Суми: 2018. 452 с.
51. Галушак М.М. Особливості механізму утворення земельної ренти I та II. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2008. Вип. 18. С. 162-170.
52. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. К.: «АДЕФ-Україна». 2009. 392 с.
53. Геєць В.М. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія /[Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артёмова Т.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. К.: 2011. 696 с.
54. Генералова Н.В. Преобладание сущности над формой. Финансы и бизнес. 2011. № 3 URL:
http://finbiz.spb.ru/download/3_2011/general.pdf
55. Герчикова И.Н. Менеджмент. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ, 2000. 501 с.

56. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: Монографія. К.: Центр учбової літератури, 2007. 522 с.
57. Голян Василь. Водна рента: як подолати несправедливість. Чому вода дорожчає, а бюджет отримує все менше грошей за її використання. URL: <https://mind.ua/openmind/20175887-vodna-renta-yak-podolati-nespravedlivist>
58. Голян Василь. Рента за природні ресурси: скільки грошей отримав держбюджет. І чому ставки рентної плати за користування ними варто переглянути. URL: <https://mind.ua/openmind/20172923-renta-za-prirodni-resursi-skilki-groshej-otrimav-derzhbyudzheth>
59. Голян Василь. Децентралізація. Як підняти село через справедливий розподіл ренти URL: <https://glavcom.ua/columns/vgalyan/decentralizaciya-yak-pidnyati-selo-cherez-spravedliviyy-rozpodil-renti-471196.html>
60. Гражевська А. Удосконалення рентних відносин як фактор підвищення енергоефективності економіки України. Вісник національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. Економіка. 7 (160). С. 19-22.
61. Гражевська А. Структура та характерні ознаки системи сучасних рентних відносин. Вісник національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. Економіка. 11 (176). С. 13-16.
62. Грішнова О. А. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. Україна: аспекти праці. 2009, № 3. С. 19-24.
63. Губський Б.В. Євроатлантична інтеграція України. К.: Логос, 2003. 328 с.
64. Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 578 с.

65. Гуровська Т.В. Теорія ренти: історія та сучасність. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. Економічні науки, Т.1, №6. С. 7-11.
66. Давидова І.О. Ринок праці як чинник формування інтелектуальної ренти. Вісник Донецького національного університету, Сер.: Економіка і право, 2015. Вип. 1. С. 90-92.
67. Данилишин Б.М. Соціальні пріоритети економічного розвитку. Економіка. Управління. Інновації. 2009, №1.
68. Даниліна С.О. Фінансовий капітал в умовах глобалізації. Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. Київ: КНЕУ, 2014, №31. С. 246-253.
69. Данькевич А.П. Фінансові інструменти: особливості визначення, класифікації та обігу. Наукові праці НДФІ. 2009, № 1(46). С. 64-74.
70. Данько М. Теоретико-методологічний аспект визначення трансакційних витрат. Економічна теорія. 2007, № 1. С. 36-46.
71. Двігун А.О. Рентна політика та її роль у реалізації фінансової стратегії держави. Світ фінансів. 2008. Вип. 3. С. 73-77.
72. Дибя В.М. Інтелектуальний капітал: формування та облік. Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; редкол.: О.О. Беляєв (відп. ред.) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2009. Вип. 21. С. 517-526.
73. Дощич Г.А. Дослідження актуальних проблем управління витратами підприємства. URL: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2012/Economics/10_120778.doc.htm

74. Дубініна М.В., Лунгол М.В. Основні підходи до формування та класифікації трансакційних витрат. Фінансовий простір, 2016, №1 (21). С. 69-73.
75. Економічний словник. За редакцією П.І. Багрія, С.І. Дорогунцова. Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Радянської РСР. Київ. 1973. 622 с.
76. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.
77. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 2 / За ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. 568 с.
78. Ефремов А. Устойчивое или гармоничное (с эко-системой) развитие — чему отдать предпочтение?. Экономика Украины. 2008, №2. С. 85-90.
79. Євтушенко О.В. Теоретико-економічні підходи до класифікації трансакційних витрат. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2013, № 1042. С. 94-98.
80. Экономическая стратегия фирмы: учебн. пособ. Под ред. А.П. Градова. С.-Пб: Специальная литература, 1999. 589 с.
81. Экономическая теория. Под ред. Дж. Итуэлла, М. Миглейта, П. Ньюмена: Пер. с англ. / Науч. Ред. чл.-корр. РАН В.С. Автономов. М.: ИНФРА-М, 2004. 931 с.
82. Жикаляк Н.В. Рента в горной промышленности: виды и причины образования. Экономический вестник Донбасса. 2013, № 3 (том 33). С. 180-185.
83. Жук В.М. Наукове означення інституціональної теорії бухгалтерського обліку (на засадах ідеї сталого розвитку). Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-

- технічного університету. Кам'янець-Подільський: ПДАТУ. 2009. Вип. 17. С. 139-146.
84. Жук В.М. Бухгалтерський облік: шляхи вирішення проблем практики і науки: [монографія]. К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2012. 454 с.
85. Жук В.М. Теоретичні основи моделювання розвитку сільських територій: біхевіористичний аспект. Облік і фінанси. 2017, № 3(77). С. 169-179.
86. Жук В.М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наукова доповідь. К.: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2017. 128 с.
87. За вересень «Укрнафта» сплатила 721 млн грн ренти. URL: <https://www.ukrnafta.com/za-veresen-ukrnafta-splatila-721-mln-grn-renti>
88. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 № 996-XIV URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
89. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки: [монографія]. – Житомир: ЖДТУ, 2010. 440 с.
90. Занько Б.М. Бухгалтерський облік як джерело інформації для обчислення рентної плати за користування надрами. Збалансоване природокористування, 2016, №4. С. 18-22.
91. Захарчук О.А. Рентний характер платежів за ресурси. Економіка та держава, 2011, №3. С. 89-91.
92. Здан (Мельник) С.І Проблеми відображення рентного доходу промислових підприємств в бухгалтерському обліку. Міжнародний збірник наукових праць. 2011. Випуск 1(19). С. 178-183.

93. Зеліско І. М. Фінансові ресурси інтеграційних аграрних формувань в сучасному вимірі: [монографія]. К.: ННЦ ІАЕ. 2012. 451 с.
94. Зельднер А.Г., Ваславская И.Ю., Южелевский В.К. Государство и экономика: Факторы роста: монография. РАН, Ин-т экономики. М.: Наука, 2003. 214 с.
95. Ілляшенко С. М. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства. Економіка України. 2008, № 11. С. 16–26.
96. Ильин Е.П. Мотивы и мотивация. СПб: Издательство «Питер», 2000. 512 с.
97. Індекс сталого розвитку України. URL: <https://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?layers=19c07bf332f84543b6c5e7c07683d20c> (звернення 20.12.2018 р.)
98. Капелюшников Р. Экономическая теория прав собственности: методология, основные понятия, круг проблем. М.: ИМЭМО АН СССР, 1990. 412 с.
99. Капелюшников Р.И. Новая институциональная теория. Институт свободы «Московский либертариум». – 2004. URL: <http://www.libertarium.ru/libertarium/10625/>
100. Канцуров О.О. Розвиток бухгалтерського обліку в Україні: інституціональний аспект : дис. докт. ек. наук : 08.00.09. Київ, 2015. 425 с.
101. Каратаев Н., Степанов И. История экономических учений Западной Европы и России (до возникновения марксизма). Курс лекций. Соцекгиз. 1959. 439 с.
102. Карпенко О.А., Левченко Л.В. Инновационная рента в системе рентных отношений. Вестник Омского университета. Серия Экономика. 2010, №4. С. 25-30.

103. Катан Л.І., Сидоренко А.І. Фінансові ресурси підприємства та особливості їх формування. Ефективна економіка. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
104. Кваснюк Б.Є. Рента і рентні відносини в Україні. Економічна теорія. 2004, № 1. С. 9-23.
105. Кендюхов О.В. Інтелектуальний капітал підприємства: гносеологія економічної категорії. Вісник Донецького університету економіки та права. 2011, № 2. С. 12–16.
106. Кирилюк І.М. Теоретичні концепції земельної ренти. Формування ринкових відносин в Україні. 2012, № 1. С. 18-22.
107. Кірейцев Г.Г. Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. За ред. проф. Г.Г. Кірейцева. К.: ЦУЛ, 2002. 495 с.
108. Кирейцев Г.Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета: Научный доклад / Г.Г. Кирейцев. Изд. 2-е, перераб. и доп. Житомир: ЖГТУ, 2008. 76 с.
109. Ковтун С., Ткачук Н., Савлук С. Управление затратами. Харьков: Изд. Дом «Фактор», 2008. 272 с.
110. Козаченко Г.В., Погорелов Ю.С., Хлапьянов Л.Ю., Макухін Г.А. Управління затратами підприємства: монографія. Східноукраїнський національний ун-т. К.: Лібра, 2007. 320 с.
111. Конвенція між Урядом України і Урядом Італійської Республіки про уникнення подвійного оподаткування доходів і капіталу та попередження податкових ухилень (ст.18) м. Київ, 26 лютого 1997 року URL: www.zakon.rada.gov.ua.
112. Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Індія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал

- (ст.19) м. Київ, 7 квітня 1999 року. року
URL: www.zakon.rada.gov.ua.
113. Конвенція між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Бразилія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи (ст.18) м.Києві 16 січня 2002 року URL: www.zakon.rada.gov.ua.
114. Контроль у системі інноваційного менеджменту підприємства: монографія. [Є.В. Мних, С.В. Бардаш, О.А. Шевчук та ін.] за ред. Мниха Є.В. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 452 с.
115. Концептуальна основа фінансової звітності URL: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=408095&cat_id=408093&ctime=1423500775962
116. Корнийчук Л., Шевчук В. Устойчивое развитие и глобальная миссия Украины. Экономика Украины. 2009, №5. С. 4-14.
117. Кравцова А.М. Механізм формування та ефективного використання фінансових ресурсів машинобудівного підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04. Хмельницький, 2008. 21 с. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua/ard/2008/08kamrmp.zip>
118. Крапівницька С.М., Зарукевич М.В. Розвиток системи управління витратами підприємства. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2013. URL: http://www.visnyk-onu.od.ua/journal/2013_18_3_1/41.pdf
119. Коуз Р. Фирма, рынок и право. Пер. с англ. Б. Пинскера. М.: “Дело ЛТД” при участии изд-ва “Catallaxy”. 1993. 192 с.
120. Коцкулич, Тетяна. Трансакційні витрати: основні аспекти теорії трансакційних витрат як фактора оптимізації діяльності підприємств. Економіст, 2014, №7. С. 36-39.

121. Кудряшова, Р.П. Рента в современной экономике России: теория и практика: монография. Самара: Издательство Самар. гос. экон. академия, 2003. 149 с.
122. Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва. М.: Экономика, 2004. 632 с.
123. Кузык Б.Н. Природная рента в экономике России. М.: Ин-т экономики стратегий, 2004. 189 с.
124. Кучеренко Т. Принцип превалювання змісту над формою у фінансовій звітності. Вісник КНТЕУ. 2010, № 2. С. 103-113.
125. Левковець О.М. Інтелектуальна квазірента як чинник інноваційного розвитку: перегляд концепції. Економічна теорія і право, №2 (21), 2015. С. 61-72.
126. Левченко Н.М. Організація обліку трансакційних витрат підприємства. Сталий розвиток економіки, 2013, №1 (18). С. 249-254.
127. Легенчук С.Ф. Принцип превалювання сутності над формою: історія виникнення та місце в сучасній бухгалтерській доктрині. Вісник ЖДТУ. 2011, №2(56). С. 126-128.
128. Леонтьев Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе: оценка, ориентиры, моделирование, защита прав. М.: Издательский центр «Акционер», 2002. 196 с.
129. Леось Оксана, Коваль Ірина. Механізми формування фінансових ресурсів підприємств. Державне управління та місцеве самоврядування, 2013, вип. 1 (16). С. 119-122.
130. Лисецький А. С. Рента – податкове поле агропромислового комплексу. Фінанси України. 2004. № 3. С. 90–98.
131. Лінник С. О. Державне регулювання природокористування на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. наук з держ. упр. Харк. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2006. 25 с.
132. Литвиненко Н.І. Інтелектуальна рента: сутність та функції. Економічний вісник НГУ, 2009, №4. С. 14-20.
133. Литвиненко В.С., Толстоног В.В. Обліково-контрольне забезпечення управління витратами: інституціональний підхід: монографія. К.: Фітосоціоцентр, 2015. 260 с.
134. Лойко В.В., Журавський Б.О. Система управління витратами промислового підприємства. Международный научный журнал, 2016, № 1, Экономические науки. С. 59-62.
135. Лоханова Н. Проблеми обліку і контролю трансакційних витрат в трансформаційній економіці. Вісник ТНЕУ. 2012, №1. С. 161-171.
136. Лукашин Ю.П. Финансова математика: Учебное пособие. М.: МФПА, 2004. 81 с.
137. Лукинов И. И. Ценообразование и рентабельность производства сельскохозяйственных продуктов. М.: Колос, 1964. 423 с.
138. Мазаракі А., Фоміна О. Інституціоналізація управлінського обліку. Вісник КНТЕУ, 2015, №5. С. 5-15.
139. Мазур В. Нова концепція глобалізації економіки. Вісник Тернопільської академії народного господарства. Тернопіль: Економічна думка. 2002. С. 234-237.
140. Макаров В.Л., Клейнер Г.Б. Микроэкономика знаний. М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2007. 204 с.
141. Макухін Г.А. Оцінка трансакційних витрат підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: 08.06.01. Луганськ, 2005. 18 с.

142. Малий І.Й. До питання про теорію земельної ренти та проблеми реформування земельних відносин. Економіка України. 2000, № 8. С. 49-54.
143. Малихин В.И. Финансовая математика. М.: ЮНИТИ - Дана, 2003. 237 с.
144. Малышев Б.С. Общая теория ренты. Томск: ФЖТГУ, 2012. 196 с.
145. Маренич Т. Методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції. Бухгалтерський облік і аудит. 2006. № 12.
146. Маркова Н.С. Теоретико-методичні основи формування й розвитку інтелектуального капіталу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук. Харків, 2005. 20 с.
147. Мартієнко А.І. Трансакційні витрати в реалізації відносин власності на природні ресурси. Вісник соціально-економічних досліджень, 2011, № 3(43). С. 354-360.
148. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; [предисл. Дж.М. Кейнс; пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера.] М.: Эксимо, 2007. 832 с.
149. Масловська Л. Оптимізація структури фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2009, №10. С.65-69.
150. Матюха В.В. Плата за користування надрами як основний елемент економічного механізму управління вітчизняним фондом надр. Механізм регулювання економіки, 2013, №1. С. 54-60.
151. Меньшиков С. Рентабельність і рента. Економічні стратегії. 2004, № 1. С. 28-31.

152. Мещеров В.А. Современные рентные отношения: теория, методология и практика хозяйствования. М.: Экон. науки, 2006. 312 с.
153. Міщенко В.С. Природно-ресурсна рента і рентна політика в Україні: Економіка України. 2003, № 12. С. 3-14.
154. Міщенко В.С. Гірничий капітал і ресурсна рента як інструмент державного управління надрокористуванням. Київ: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2004. 44 с.
155. Міщенко В. Гірнична рента і платежі за надра. Геолог України. 2004, № 4 (жовтень-грудень). С. 28-34.
156. Милль Дж.С. Основы политической экономии. М.: Прогресс, 1980. Т.2
157. Митин А.Н. Инновационный потенциал интеллектуальной ренти. URL: http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=750
158. Міжнародні стандарти фінансової звітності. URL: www.minfin.gov.ua/document/92444/MSBO_32.pdf.
159. МСФЗ 16 “Основні засоби”. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_014
160. МСФЗ 6 “Розвідка та оцінка запасів корисних копалин”. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k52
161. Мошенець О.В. Еволюція рентних відносин: від класичної школи до теорії суспільного вибору. Агросвіт, 2009, №7, квітень. С. 41-44.
162. Наврозова Ю.А. Экономическая сущность морской портовой ренты. URL: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Rmugt/2008.../07_Navrozova.pdf.
163. Назарычева Т.М. Инновационная рента: сущность, виды, механизм формирования и распределения в инновационной

- економике. URL: <http://uecs.ru/uecs49-492013/item/1934-2013-01-15-06-56-41?pop=1&tmpl=component&print=1>
164. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : Монографія. К.: КНТ, 2008. 368 с.
165. Недільська Л.В. Фінансові ресурси як економічна категорія. Вісник ЖНАЕУ. 2009, №2, т.2. С. 261-269.
166. Николаенко Андрей. Индекс глобального отстаивания. URL: <http://blogs.eizvestia.com/full/610-indeks-globalnogo-otstavaniya>
167. Озеран А.В. Превалювання сутності над формою – фундамент довіри до фінансової інформації? Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2012. Вип. 2. С. 51-57. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esprstp_2012_2_10.pdf.
168. Окунева Л.П. Финансовые ресурсы буржуазного государства. Финансы СССР. 1980. С. 63-75.
169. Олейник А.Н. Институциональная экономика. М.: Инфра-М, 2002. 416 с.
170. Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія): Навчальний посібник, 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.
171. Осадча Т.С. Сільський зелений туризм в Україні : окремі аспекти організації, обліку і контролю: Монографія. За ред. проф. В.Є. Труша / Херсон «Олді – плюс», 2009. 294 с.
172. Осадча Т.С. Бухгалтерский учет финансовой ренты: проблемы и пути их решения. Вестник Брестского государственного технического университета. 2015, № 3. С. 34-36.
173. Осадча Т.С. Водна рента: сутність, джерела формування та облікове відображення. Вісник Житомирського державного

- технологічного університету / Серія: Економічні науки. 2016, № 2 (76). С. 33-38.
174. Осадча Т.С. Гірнична рента: особливості формування та прояв в бухгалтерському обліку. Сталий розвиток економіки. 2016, № 2 (31). С. 198-204.
175. Осадча Т.С. Земельна рента як об'єкт бухгалтерського обліку. Науковий вісник Ужгородського університету. 2015. Серія "Економіка". Випуск 1 (45). Т. 2. Ужгород. С. 103-106.
176. Осадча Т.С. Сутність природної ренти як об'єкта бухгалтерського обліку. Вісник Житомирського державного технологічного університету / Серія: Економічні науки. 2016. № 4 (78). С. 33-38.
177. Осадча Т.С. Методологія бухгалтерського обліку та аналізу ренти: монографія. Житомир: ПП «Рута», 2016. 292 с.
178. Остапчук Т.П. Земельна рента в системі бухгалтерського обліку / Т.П. Остапчук // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. 2012, № 3(55). С. 376-382.
179. Очеретько Л.М., Корінець А.О. Трансакційні витрати як об'єкт управлінського обліку. Інноваційна економіка, 2013, №1 (39). С. 289-293.
180. Павлюк К.В. Фінансові ресурси держави: монографія. К: НІОС, 1997. 228 с.
181. Пальчук О.В., Очеретяна О.О. Проблеми формування інформаційного забезпечення управління трансакційними витратами в системі бухгалтерського обліку. Наук. пр. Кіровоградського нац. техн. ун-ту. Економічні науки. 2012. Вип. 22 (2). С. 428-433.
182. Панков Д.А., Вегера С.Г. Методологічні проблеми обліку землі і земельної ренти. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія:

- Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. Випуск 3(15). Житомир: ЖДТУ, 2009. С. 36-43.
183. Параскевич Л.В. Проблеми обліку фінансового результату промислового підприємства. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/123.pdf.
184. Партин Г.О. Загородній А.Г. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. Львів: ЛБІ НБУ, 2003. 265 с.
185. Пасемко Г.П., Пасемко Г.М. Теоретико-методологічна проблема розподілу земельної ренти в умовах глобалізації. URL: http://www.znau.edu.ua/visnik/2013_12_2/67.pdf
186. Пасхавер Б. И. Рентні проблеми в СРСР. К.: «Наукова думка», 1972. 191 с.
187. Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма (в двух томах). Том 1. Перевод з італійського. М.: Издательство «Прогресс». 1976. 839 с.
188. Петти В. Экономические и статистические работы. М.: Госуд. соц. экон. изд-во, 1940. 324 с.
189. Петраков Я. В. Фінансові інструменти: сутність та класифікація. Науковий вісник полісся, 2016, №3 (7). С. 235-241.
190. Петрук О.М. Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку : Монографія. Ж.: ЖДТУ, 2005. 420 с.
191. Петрук О.М. Регулювання бухгалтерського обліку в Україні: теорія, методологія, практика: Монографія. Житомир: ЖДТУ, 2006. 152 с.
192. Петрук О.М., Осадча Т.С., Новак О.С. Поняття фінансової ренти в прикладних економічних науках. EUROPEAN COOPERATION. 2016. Vol. 8(15). P. 217-229.
193. Пікалова Н.О., Бобирь О.І. Економічна суть фінансових ресурсів підприємства. URL:

- <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=165>
194. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
  195. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: Підручник. А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. 7-ме вид., без змін. Київ: КНЕУ, 2008. 552 с.
  196. Пожуєв В.І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації. Гуманітарний вісник ЗДІА, 2009, випуск 37. С. 4-15.
  197. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.
  198. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>
  199. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.
  200. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>
  201. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 33 «Витрати на розвідку запасів корисних копалин». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0844-08>
  202. Понедільчук Т.В. Інтелектуальний капітал: сутність та методи оцінки. Ефективна економіка. 2014. №6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3288>.
  203. Посполітак В.В., Ханік-Посполітак Р.Ю. Актуальні питання договору ренти. Наукові записки. 2010. Том 103. Юридичні науки. С. 85-90.

204. Постанова КМУ Про затвердження Національного стандарту N 2 "Оцінка нерухомого майна" (Національний стандарт N 2, п. 2) від 28 жовтня 2004 р. №1442 м.Київ. URL: <http://www.kapitalizator.com/rentnyudohid-zemelna-renta>.
205. Пушкар М.С., Пушкар Р.М. Контролінг - інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: монографія. Тернопіль: «Карт-Бланш», 2004. 370 с.
206. Радаев В. Российский бизнес: структура транзакционных издержек. Общественные науки и современность. 1999, №6. С. 5-19.
207. Разовский Ю.В. Горная и другие виды рент (классификация). Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). 1995, №2. С. 115-119.
208. Результати компанії за 9 місяців 2018 року. URL: <https://www.ukrnafta.com/rezultati-kompanii-za-9-misyacziv-2018-roku>
209. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Пер. под ред. М. Смит. М.: Госполитиздат, 1955, Т1. 360 с.
210. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я. Ціновий фактор у розвитку сільськогосподарського виробництва. Економіка АПК. 2011, № 2(203). С. 3-9.
211. Сагайдак А.Э. Экономический механизм реализации земельной собственности в условиях рынка: автореферат дис. на соискание уч. степ. д.е.н. М., 1992. 36 с.
212. Сагайдак-Нікітюк Р.В., Коноваленко М.К. Роль інтелектуальної ренти в економіці знань. Актуальні проблеми інноваційної економіки, 2016, №2. С. 48-54.

213. Салихова Р.С. Содержание и формы реализации интеллектуальной ренты в современной экономике. Вестник ТИСБИ. 2008, № 3. С. 19-25.
214. Самуэльсон П.А., Нордхаус В.Д. Экономика. М. : Бином КноРус, 1997. 799 с.
215. Сычов Н.Г. Финансы и статистика. Москва: Финансы СССР, 1984. 250 с.
216. Скоблякова И.В., Артюшина Е.М. Интеллектуальная рента: сущность, виды, механизмы формирования и распределения в инновационной экономике. Инновации, 2006., №4 (91). С. 19-23.
217. Скрипник М.І., Григоревська О.О., Таран В.І. Фінансові ресурси як об'єкт бухгалтерського обліку: необхідність визначення. Ефективна економіка. 2016, №5. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/2973/1/20161111_502.pdf
218. Смит. А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; [пер. с англ.; предисл. В.С. Афанасьева]. М.: Эксмо, 2007. 960 с.
219. Собко О.М. Інтелектуальний капітал і креація вартості підприємства: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 444 с.
220. Сталий розвиток – ХХІ століття: управління, технології, моделі: колективна монографія [Аверкина М.Ф., Андрєєва Н.М., Балджи М.Д., Веклич О.О. та ін.]. НАН України, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»; НТТУ «Київський політехнічний інститут»; Вища економіко-гуманітарна школа; Міжнародна асоціація сталого розвитку / за наук. ред. проф. Хлобистова Є.В. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А, 2014. 540 с.

221. Суботин А.К. Границы рынка глобальных компаний. Предисл. Д.С. Львова. М: Едиториал УРСС, 2004. 328 с.
222. Суворова С. Трансакційні витрати: особливості визнання в обліковій системі для цілей управління. Проблеми і практика управління, 2006, № 10. С. 45-53.
223. Сук П.Л. Принципи бухгалтерського обліку. Науковий вісник НУБіП України. 2011, № 168(1). URL: <http://elibrary.nubip.edu.ua/13248/1/11slp.pdf>
224. Суханов Е.А. Гражданское право: в 4-х т., 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – Том 3: Обязательственное право. – 800 с.
225. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко [та ін.] ; за заг. ред. О.В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. К.: Юрінком Інтер, 2009. 384 с.
226. Текменжи Р.О., Сокіл О.Г. Облік і аналіз трансакційних витрат в управлінні підприємства. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2013. Вип. 10 (4). С. 273-278.
227. Ткаченко А.М. Управління витратами промислового підприємства як один із напрямів підвищення його ефективності. Економічний форум. 2011, № 2. URL: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/44.pdf
228. Тофтул М.Г. Логіка. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий центр «Академія», 1999. 336 с.
229. Трофимова В.В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2010, №8. С. 33-37.
230. Турило А.М. Кравчук Ю.Б., Цуцурук Н.М. Уточнення сутності поняття «витрати» і їхньої економічної оцінки на

- підприємстві. Актуальні проблеми економіки. 2004, №11. С. 85-88.
231. Угода між Україною і Республікою Таджикистан про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилення від сплати податків на доходи і капітал (ст.18) м. Ялта, 7 вересня 2002 року. URL: www.zakon.rada.gov.ua.
232. Уллубієва К.К. Добавлена та додана вартість: сутність та взаємозв'язок понять в бухгалтерському обліку. Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. Житомир: ЖДТУ, 2009, № 4 (50). С. 170-173.
233. Управління витратами: [навч. посібник]. М.Г. Грещак, В.М. Гордієнко, О.С. Коцюба та ін.; за заг. ред. М.Г. Грещака. К.: КНЕУ, 2008. 264 с.
234. Управление организацией. Под ред. А.Г. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н.А. Саломатина. М.: ИНФРА-М, 1999. 669 с.
235. Федотов А.М. Финансовая рента: гипотетический символ или необходимый элемент экономической системы? URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-renta-gipoteticheskiy-simvol-ili-neobhodimyy-element-ekonomicheskoy-sistemy>
236. Фельдман А.Б. Производные финансовые и товарные инструменты. М.: Экономика, 2003. 241 с.
237. Фельдман А.Б. Финансовая рента – предпочтительный способ наращивания богатства в постиндустриальном мире. Имущественные отношения в РФ. 2012. № 6 (129). С. 99-105.
238. Філіпенков А.С., Будкін В.С., Гальчинський А.С. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть. К.: Либідь, 2002. 470 с.

239. Філіпенков А.С. Глобальні форми економічного розвитку історія і сучасність. К.: Знання, 2007. 670 с.
240. Фишер С. Экономика : пер. с англ. / С. Фишер [и др.] ; под ред. Г.Г. Сапова. М. : Дело, 1993. 829 с.
241. Фролова Л.В., Кравченко О.С. Управління витратами обігу торговельних підприємств на основі компетентнісного підходу: [монографія]. Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Донецьк: Вебер (Донецька філія), 2009. 223 с.
242. Хвесик, М., Голян, В., Бардась, В. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації. Економіст, 2013, №9. С. 4-13.
243. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства: Навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2002. 656 с.
244. Цивільне право України: курс лекцій: у 6-ти т. Р.Б. Шишка [керівник авт. кол.], Є.О. Мічурін та ін.; [за заг. ред. Р.Б. Шишки]. Харків: Еспада, 2006. Т. 5. Кн. 2. Договірне право: Ч. 1. Загальні положення та договори на передачу майна у власність. С. 281–307.
245. Цивільне право України: навч. Посібник. Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.; [за ред. Р.О. Стефанчука]. К.: Прецедент, 2005. 448 с.
246. Цивільний кодекс України: Коментар. [За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенка]. Одеса: Юридична література, 2004. 1110 с.
247. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер с англ. Под ред. проф. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2000. 576 с.
248. Холт Роберт Н. Основы финансового менеджмента. Пер. с англ. М.: “Дело”, 1993. 128 с.

249. Чернышевський Н.Г. Рецензия на книгу «О земле, как элементе богатства» А. Львова, Полное собрание сочинений, т. 2, 1949.
250. Черпак А.Є. Інсайдерська рента як специфічний об'єкт корпоративного контролю. Економіст. 2005. № 11. С. 73-75.
251. Чесноков В. Л. Фінансові інструменти: навчальний посібник. К.: ЦУЛ, 2008. 288 с.
252. Четыркин Е.М. Методы финансовых и коммерческих расчётов. М.: «Дело», «BusinessРечь», 1992. 320 с
253. Чуб О.О. Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації. Фінанси України. 2008, № 1. С. 138-146.
254. Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку. Економіка України. 2002, № 11. С. 48–55.
255. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії: Підручник. За ред. А.А. Чухна. К.: Знання, 2007. 878 с.
256. Шепеленко О.В. Трансакционные издержки в переходной экономике: проблемы теории и практики: Монографія. НАН Украины: Институт экономики промышленности; Донецкий национальный ун-т экономики и торговли им. Михаила Туган-Барановского. Донецк, 2007. 360 с.
257. Шерстюкова К.Ю. Перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці: автореф. дис... канд. екон. наук. за спеціальністю 08.00.03. К. 2017. 20 с.
258. Шигун М.М. Розвиток теорії та методології моделювання системи бухгалтерського обліку: дис. докт. екон. наук: спец. 08.00.09. К., 2010. 412 с.
259. Шпичак О.М. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України /

- О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.П. Ситник [та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. К.: ІАЕ УААН, 2000. 585 с.
260. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. [предисл. В.С. Автономова; пер. с нем. В.С. Автономова, Ю.В. Автономова, Л.А. Громовой, К.Б. Козловой, Е.И. Николаенко, И.М. Осадчей, И.С. Семеновко, Э.Г. Соловьева]. М. Эксмо, 2007. 864 с.
261. Щербина О.В. Проблеми глобалізації світової економіки. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 12 / Наук. ред. І.К. Бондар. К. 2001. 168 с.
262. Юхименко-Назарук І.А. Деякі питання розвитку бухгалтерського обліку на основі положень агентської теорії. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2014. № 1 (28). С. 333-342.
263. Юхименко П.І. Федосов В.М., Лазебник Л.Л. Теорія фінансів: Підручник. За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
264. Ющак Ж.М. Бухгалтерський облік і контроль трансакційних витрат: теорія і методика: дис. ... кандидата економічних наук: спец. 08.00.09. Ж., 2010. – 198 с.
265. Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивілізаційному вимірюванні. М.: Академкнига, 2003. 240 с.
266. Ярошевич Н.Б. Фінанси підприємств : навч. посіб. К.: Знання, 2012. 341 с.
267. Ясінська А.І. Сутність управління витратами на вітчизняних підприємствах. URL: <http://vlp.com.ua/files/54.pdf>
268. Bardash S., Osadcha T. Classification of rent: economic and accounting aspects. The Economics of the XXI Century: Current

- State and Development Prospects. "Sciencce Publishing". 2018. P. 287-300.
269. Bardash S., Osadcha T Identification of economic and legal preconditions for rent accounting. *Baltic Journal of Economic Studies*, №1(4), 2018. P. 31-39.
270. Blinc R., Zidan'sek A., Slaus I. Sustainable development and global security. *Energy*. 2007. Volume 32, Issue 6. P. 883-890.
271. Bratnicki M. Kompetencje przedsiębiorstwa: od określenia kompetencji do zbudowania strategii. Warszawa: Agencja Wydawnicza Placet, 2000. 156 s.
272. Brooking A. The Management of Intellectual Capital. *Long Range Planning*. 1997. Vol. 30. № 3. P. 64–365.
273. Buchanan J. M. Tollison R.D., Tullock G. Rent seeking and profit seeking // *Toward a theory of the rent seeking society*. College Station: Texas A&M University Press, Series 4, 1980. P. 3-15.
274. Clark G. Evolution of the global sustainable consumption and production policy and the United Nations Environment Programmer's (UNEP) supporting activities. *Journal of Cleaner Production*. 2007. Volume 15, Issue 6. P. 492-498.
275. Coase R. The Nature of the Firm. In: *Economica* (Blackwell Publishing). 1937. 4 (16). P. 336-405.
276. Dahlman Carl J. The Problem of Externality. *Journal of Law and Economics*, Vol. 22, № 1. (Apr., 1979), pp. 141-162.
277. Dobija D. Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, 2004. 246 s.
278. Edvinsson L. Malone M. *Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower*. New York: Harper Business, 1997. 225 p.

279. Goncz E., Skirke U., Kleizen H., Barber M. Increasing the rate of sustainable change: a call for a redefinition of the concept and the model for its implementation. *Journal of Cleaner Production*. 2007. Volume 15, Issue 6. P. 525-537.
280. Hall R. A Framework Linking Intangible Resources and Capabilities to Sustainable Competitive Advantage. *Strategic Management Journal*, 1993. Vol. 14. P. 608–618.
281. Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity & Prosperity / The Heritage Foundation & The Wall Street Journal, 2014 URL:
<http://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year>
282. Jegatheesan V., Liow J.L., Shu L., Kim S.H., Visvanathan C. The need for global coordination in sustainable development. *Journal of Cleaner Production*. Volume 17, Issue 7. May 2009. P. 637-643.
283. Jovane F., Yoshikawa H. The incoming global technological and industrial revolution towards competitive sustainable manufacturing. *CIRP Annals - Manufacturing Technology*. 2008. Volume 57, Issue 2. P. 641-659.
284. Jarugowa A. Fijałkowska J. Rachunkowość i zarządzanie kapitałem intelektualnym. Koncepcje i praktyka. Gdańsk: Wydawnictwo «Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr», 2002. 163 s.
285. Kasiewicz S. Rogowski W., Kisińska M. Kapitał intelektualny: spojrzenie z perspektywy interesariuszy. Kraków: Oficyna Ekonomiczna, 2006. 287 s.
286. Kotabe M., Murray J. Global sourcing strategy and sustainable competitive advantage. *Industrial Marketing Management*. 2004. Volume 33, Issue 1. P. 7-14.

287. Krueger A.O. The Political Economy of the Rent-Seeking Society. *American Economic Review*. 1974. Vol. 64, № 3. P. 291-303.
288. Lev B. *Intangibles: Management, Measurement, and Reporting*. Washington: Brooking Institution Press, 2001. 228 p.
289. Rowley C., Tollison R., Tullock G. *Rents and rent seeking. The political economy of rent seeking*. Boston, 1988.
290. Saint-Onge H. Tacit knowledge: the key to the strategic alignment of intellectual capital? *Strategy and Leadership*. 1996. Vol. 24. № 2. P. 10–16.
291. Sveiby K. E. *The New Organizational Wealth*. San Francisco, 1997. 220 p.
292. Tullock G. The Welfare Cost of Tariffs, Monopolies, and Theft. *Western Economic Journal*. 1967. Vol. 5. P. 224-232.

Наукове видання

Сергій Володимирович Бардаш

Тетяна Станіславівна Осадча

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК РЕНТИ

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 07.03.2019.

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Друк на дублюванні. Умовн. друк. арк. 14,18.

Наклад 300 пр. Зам. № 42

Видавець і виготовлювач Херсонський державний університет.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ХС № 69 від 10 грудня 2010
р.73000, Україна, м. Херсон, вул. Університетська, 27. Тел. (0552) 32-67-95.